

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ БОШ ПРОКУРАТУРАСИ
АКАДЕМИЯСИ**

МИНГБОЕВ ШОҲРУҲ БАҲОДИР ЎҒЛИНИНГ

**ОММАВИЙ-ҲУҚУҚИЙ НИЗОЛАРДАН КЕЛИБ ЧИҚАДИГАН
МАЪМУРИЙ ИШЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ: ҚИЁСИЙ-ҲУҚУҚИЙ
ТАҲЛИЛ**

5A240122 – Прокурорлик фаолияти

**Магистр академик даражасини олиш учун ёзилган
ДИССЕРТАЦИЯ**

Илмий раҳбар: Д.И.Нодиров

ТОШКЕНТ – 2021

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
I БОБ. ОММАВИЙ-ҲУҚУҚИЙ НИЗОЛАРДАН КЕЛИБ ЧИҚАДИГАН МАЪМУРИЙ ИШЛАРНИНГ ТАВСИФИ	
1.1. Оммавий-ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларнинг тушунчаси ва ўзига хос хусусиятлари.....	11
1.2. Оммавий-ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни кўриб чиқиш принциплари.....	22
II БОБ. ОММАВИЙ-ҲУҚУҚИЙ НИЗОЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА	
2.1. Германияда маъмурий ишларни кўриб чиқишнинг хусусиятлари...36	
2.2. АҚШда оммавий-маъмурий ишларни кўриб чиқиш тартиби.....	53
III БОБ. МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ	
3.1. Маъмурий ишларни кўриб чиқишда мавжуд муаммолар.....	64
3.2. Маъмурий ишларни кўриб чиқишни тартибга солувчи қонунчиликни такомиллаштириш.....	73
ХУЛОСА	78
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	83
ИЛОВА. “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонун лойиҳаси, Қонун лойиҳасига таққослама жадвал, диссертация бўйича ўтказилган сўровнома ва унинг натижаси.....	94

КИРИШ

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Дунёда суд томонидан ижро ҳокимияти фаолияти устидан назорат олиб боришда маъмурий суд иш юритувига оид қонунчиликни такомиллаштиришга алоҳида эътибор берилиб, бу орқали ҳокимиятлар бўлиниши принципини амалда таъминлаш, шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг самарали механизмларини жорий қилиш долзарб вазифа сифатида белгиланган. Ижро ҳокимияти фаолияти суд томонидан назорат қилиш Ҳалқаро суд лойиҳаси (World Justice Project) доирасида баҳолашнинг асосий талабларидан бири ҳисобланиб, ушбу лойиҳа доирасида ҳар йили 128 та давлатнинг ушбу ҳуқуқ индекси бўйича рейтинги эълон қилиб борилади¹. Айниқса, сўнгги йилларда давлатлар томонидан Конституция ва қонунлар ижросини таъминлашга хизмат қилувчи қонуности ҳужжатлар орқали фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилишини олдини олишда суд назорати институтидан самарали фойдаланиб келинмоқда.

Жаҳонда оммавий-ҳуқуқий низоларни ҳал қилишда очиқлик ва шаффофликни таъминлаш, низолашувчи тарафларнинг ҳуқуқий мақомини белгилаш, давлат бошқарув органларининг норма ижодкорлиги устидан суд назоратини амалга ошириш масалалари юзасидан қатор илмий тадқиқотлар амалга оширилмоқда, жумладан Конституция ва қонунлар ижросини таъминлашга қаратилган қонуности ҳужжатлар устидан суд назоратини амалга оширишнинг процессуал асослари, мазкур жараёндаги иштирокчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаш, далиллар таснифини аниқлаш, соҳага замонавий ахборот технологияларини кенг жорий қилиш муҳим илмий-амалий аҳамият касб этадиган тадқиқот йўналиши сифатида алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Давлат бошқаруви тизимида олиб борилган ислоҳотлар, шу жумладан, маъмурий соҳадаги ислоҳотлар ўзига хос тарихий, сиёсий, ҳуқуқий ёки маданий хусусиятлардан келиб чиқувчи тажрибага асосланади. Кўпгина

¹ The World Justice Project Rule of Law Index® 2020 // https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2020-Online_0.pdf

давлатларда маъмурий ислохотларнинг мақсади оммавий бошқарув тизимининг транспарентлигига ҳамда маъмурий ва суд процедураларини такомиллаштиришга қаратилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 февральдаги “Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4966-сон Фармон²и билан Ўзбекистон Республикаси Олий судининг маъмурий ишлар буйича судлов ҳайъати, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маъмурий судлари, туман (шаҳар) маъмурий судлари ташкил этилди. Уларнинг ишини ташкил этиш учун янги Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш талаб этилди, лекин маъмурий жазоларни қўллаш илгаригидек Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс бўйича амалга оширилди. Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексни ишлаб чиқишнинг ўзи бутун муаммога ечим бўлмасди, чунки табиатан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар ва оммавий-ҳуқуқий низолар бир-биридан фарқ қилади.

Шу пайтга қадар маъмурий судлар маъмурий-ҳуқуқбузарликка доир ишларни кўриб чиқаётган эди. Эндиликда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 июльдаги “Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6034-сон Фармон³и билан маъмурий ҳуқуқбузарликка доир ишлар жиноий ишлар бўйича судларга ўтказиладиган бўлди.

Фармонда маъмурий одил судлов тизимини яратиш вазифаси белгиланди. Бу бежиз эмас. Сабаби, маъмурий судларнинг ташкил этилганига эндигина уч йил бўлган бўлса-да, ушбу давр мобайнида уларнинг фаолиятини

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 февральдаги “Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4966-сон Фармон // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 июльдаги “Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6034-сон Фармон

янада такомиллаштиришга зарурият пайдо бўлди. Шунинг учун, маъмурий судларнинг одил судловни амалга ошириш самарадорлигини оширишга қаратилган илмий тадқиқотлар ва амалий таҳлиллар ўтказилиб, илғор хорижий тажриба ва халқаро стандартлар атрофлича ўрганилмоқда.

“Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини таъминлаш”⁴ суд-ҳуқуқ тизимини ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланиб, бу соҳани тадқиқ этиш долзарб аҳамиятга эгадир. Немис олими фуқароларнинг маъмурий суд тартибида ҳуқуқий ҳимоясини шундай таърифлайди: “Маъмурий суд иш юритуви тартибида ҳуқуқий ҳимоя ҳуқуқий давлатда қонун устуворлигининг тожидир”⁵.

Тадқиқотнинг объекти оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни судларда кўриб чиқиш билан боғлиқ ҳуқуқий муносабатлар тизими ҳисобланади.

Тадқиқотнинг предмети оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни кўриб чиқишни ҳуқуқий тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, ҳуқуқни қўллаш амалиёти, хорижий мамлакатлар қонунчилиги ва амалиёти ҳамда илмий-назарий қарашлар ҳисобланади.

Тадқиқот мақсади ва вазифалари. Магистрлик диссертациясининг асосий мақсади оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни кўриб чиқишни миллий қонунчиликдаги тартибини ўрганиб чиқиб, уларни хорижий давлатлар тажрибаси билан қиёсий ҳуқуқий таҳлил қилиш, улар юзасидан келиб чиққан саволларга жавоб қидириш, соҳа илм фани ривожини ва қонунлар такомиллаштиришига ҳисса қўшишдир.

Ушбу мақсад тадқиқотнинг:

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

⁵ Funke, Perspektiven subjektiv-rechtlicher Analyse im öffentlichen Recht, JZ 2015, 369.

– оммавий ҳуқуқий низоларнинг тушунчасини ва унинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш;

– оммавий ҳуқуқий низоларни кўриб чиқиш принциплари моҳиятини очиқ бериш;

– оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни кўриб чиқиш хусусида миллий қонунчилигимиз ва унинг амалиётини таҳлил қилиш;

– Германия ва АҚШ давлатларида маъмурий ишларни кўриб чиқишнинг ўзига хос хусусиятларини ёритиш;

– назарий, ташкилий ҳамда амалий жиҳатдан маъмурий ишларни кўриб чиқишда мавжуд муаммоларни ёритиш;

– маъмурий ишларни кўриб чиқиш борасида хориж амалиёти ва қонунларини ўрганиш ва миллий қонунчилик билан қиёсий ҳуқуқий таҳлил қилиш;

– маъмурий ишларни кўриб чиқишни тартибга солувчи қонунчиликни янада такомиллаштиришга қаратилган таклиф ва хулосаларни ишлаб чиқиш вазифаларини белгилаб беради.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

– оммавий ҳуқуқий муносабатлар, маъмурий ҳуқуқий низолар, маъмурий иш тушунчаларига муаллифлик таърифлари ишлаб чиқилган, унинг Маъмурий суд ишларини юритиш кодексига акс этиши зарурлиги ҳақидаги таклифлари асослантилган;

– маъмурий суд ишларини юритишнинг асосий субъект сифатида суднинг фаолияти билан боғлиқ принциплар хорижий мамлакатлар қонунчилиги билан қиёсий-ҳуқуқий таҳлил қилиниб, маъмурий суд ишларини юритиш принципларини қонунчиликда такомиллаштириш ҳақида таклифлар ишлаб чиқилган;

– маъмурий суд ишларининг судга тааллуқлилиги бошқа ҳуқуқ соҳалари билан солиштирилган ҳолда уни янада такомиллаштириш юзасидан ишлаб чиққан таклифлари асослантилган;

– хорижий давлатлар қонунчилиги миллий қонунчилик билан қиёсий таҳлил қилинган ҳолда фуқаролар ва юридик шахсларнинг мурожаат қилиш ҳуқуқини янада мустаҳкамлаш орқали уларнинг юқори маъмурий органларга мурожаат қилиш институтини жорий қилиш ҳақида таклиф ишлаб чиқилган ҳамда миллий қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан ишлаб чиқилган бошқа таклифлари асослантилган.

Тадқиқот мавзуси бўйича адабиётлар таҳлили. Оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни кўриб чиқиш, унинг қиёсий ҳуқуқий таҳлили ва уни такомиллаштириш масалалари миллий олимларимиз томонидан деярли ўрганилмаган. Ўзбекистонлик олим ва мазкур соҳада илмий тадқиқот олиб бораётганлардан Э.Ҳожиёв, Ш.Шайзаков, И.Ҳамедов, Л.Хван, Ғ.Ҳакимов, И.Цай⁶ томонидан маъмурий суд иш юритувининг айрим жиҳатлари, Ж.Нематов⁷ томонидан маъмурий процедураларни такомиллаштириш ва унинг қиёсий-ҳуқуқий таҳлили, Б.Қосимов⁸ томонидан хорижий мамлакатларда маъмурий юстиция, Д.Артиков⁹ томонидан идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги ишларни судда кўришнинг маъмурий ҳуқуқий жиҳатлари ўрганилган.

Шунингдек, мазкур соҳада чет эл эксперт ва олимларидан Е.Б.Лупарёв, А.Б.Зеленцов, Н.М.Коркунов, Д.М.Чечот, Е.В.Хахалева, Ю.А.Тихомиров,

⁶ Э.Ҳожиёв, Ш.Шайзаков. Оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низоларнинг мазмун-моҳияти ва ўзига хос хусусиятлари. Ўзбекистон Республикаси Бош Прокуратураси Академияси Ахборотномаси (2019, № 4 (40)).; Ҳакимов Ғуломжон Турғунпўлатович. Ўзбекистонда маъмурий юстицияни ривожлантиришнинг муаммолари // ю.ф.н. илмий даражасини олиш учун Диссертация, ТДЮИ, 2009 йил.; Ҳамедов И.А., Цай И.М., Ежегодник публичного права 2014.; Ҳамедов И.А., Хван Л.Б., Цай И.М. Административное право Республики Узбекистан Общая часть. Учебник. – Т.: Konsauditinform-Nashr, 2012. – 591 с.; Э.Т.Ҳожиёв, Ғ.Т.Ҳакимов. Маъмурий ҳуқуқ. Бакалавриатнинг юриспруденция йўналиши талабалари учун ўқув қўлланма. / Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. М.Ҳ.Рустамбоев. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2011. – 407 бет.

⁷ Нематов Жўрабек Нематиллоевич. Ўзбекистон Республикасида маъмурий процедуралар институтини такомиллаштириш (қиёсий-ҳуқуқий таҳлил) // Монография. – Тошкент, 2018 йил.; Нематов Ж. Административная юстиция в Республике Узбекистан: сравнительно-правовой анализ // Давлат бошқарувида қонунчиликни таъминлашнинг долзарб масалалари. Илмий-амалий конференция материаллари тўплами. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси. 2016 й. – С. 38-47.

⁸ Qosimov, B. (2018) "Administrative justice and forms of its organization: national and foreign experience," Review of law sciences: Vol. 2 : Iss. 2 , Article 4. Available at: https://uzjournals.edu.uz/rev_law/vol2/iss2/4; Дилмурод Артиков, Ботиржон Қосимов. Хорижий мамлакатларда маъмурий юстиция // илмий рисола. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2018.

⁹ Артиков Дилмурод Раҳматиллаевич. идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги ишларни судда кўришнинг маъмурий ҳуқуқий жиҳатлари // юридик фанлари бўйича фалсафа доктори диссертацияси. ТДЮУ, 2020.

И.В.Михеева, А.И.Минина, Д.М.Замышляев, Хартмут Маурер, Т.В.Пешкова, И.В.Панова, И.М.Галий, А.П.Алехин, Н.Ю.Хаманева, Д.Н.Бахрах, А.К.Соловьева, А.В.Глодина, М.Н.Марченко, Vučetić Dejan, А.А.Соловьев, А.А.Остроумов, Р.О.Опалев, Д.В.Галушко, В.Е.Усанов¹⁰ ва бошқалар изланишлар олиб боришган.

Бундан ташқари, В.В.Бойцова, Л.В.Бойцов, Kaufmann M., Nolte J.J., Юрген Кипп, Дмитрий Маренков, Йорг Пуделька, Анастасия Бергер, Нина Веш, Вольфганг Шлик, Hermann Pünder¹¹ каби хорижий олим ва

¹⁰ Лупарев Е.Б. Общая теория административно-правового спора. Воронеж, 2003.; Зеленцов А.Б. Конфликты в управлении и управление конфликтами: опыт комплексного исследования предмета и форм административной юрисдикции. М., 2001; Зеленцов А.Б. Учебно-методический комплекс и методические рекомендации по изучению курса «Административная юстиция». – М.: Изд. РУДН, 2011. – С. 51; Усанов В.Е. Проблемы формирования административной юстиции в Российской Федерации // http://pravogizn.hl.ru/KSNews/PIG_141.htm; Хаманева Н.Ю. Теоретические проблемы административно-правового спора // Государство и право. 1998. № 12. С. 29–36.; Чечот Д.М. Неисковое производство. М., 1973.; Коркунов Н.М. Русское государственное право. СПб., 1889.; Хахалева Елена Владимировна. Проблемы разграничения публично-правовых и частноправовых споров. Теория и практика общественного развития (2010, № 4). ст. 196. <https://cyberleninka.ru/article/n/problems-razgranicheniya-publichno-pravovyh-i-chastnopravovyh-sporov/viewer>; Тихомиров Ю. А. Публично-правовые споры // Право и экономика. 1998. № 6. С. 8–13.; И.В. Михеева. Судебная защита публичных интересов. [http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_West_pravo_2003_2\(7\)/B_1-8.pdf](http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_West_pravo_2003_2(7)/B_1-8.pdf); Минина А.И. Критерии арбитрабельности спора // Актуальные проблемы российского права. 2014. № 5. С. 982–987.; Замышляев Д.М. Виды судебных юрисдикций в Российской Федерации: сравнительно-правовой и исторический подход: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2015.; Хартмут Маурер : *Общее административное право*, 15-е издание, 2004 г., ISBN 3-406-52631-4. Раздел 3, маргинальный номер 12.; Пешкова Т.В. Административное судопроизводство в судах общей юрисдикции в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2014. С. 116.; Панова И.В. Проблемы рассмотрения административных дел // Вестник ВАС РФ. 2012. № 5. С. 12–46.; Галий И.М. Административно-правовые споры в рамках института Административного судопроизводства : проблемные вопросы содержательной характеристики // Административное право и процесс. 2007. № 1. С. 9–12.; Алехин А.П. Административное право России. – М.: 2015.; Хаманева Н.Ю. Административно-правовые споры: проблемы и способы их разрешения // Государство и право. 2006. № 11. С. 5-13.; Бахрах Д.Н. Административное право. М., 1997.; Соловьева А.К. Административная юстиция в России: проблемы теории и практики: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. СПб., 1999.; Лупарев Е.Б. Административно-правовые споры: дис. ... док. юрид. наук. Воронеж, 2003.; Лупарев Е.Б. Определение административно-правового спора // Проблемы административной юстиции: материалы семинара. - М., 2002.; А.В.Глодина. Административное дело и административно-правовой спор: понятие и соотношение. <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/pravo/2017/03/2017-03-14.pdf>; Марченко М.Н. Правовые системы современного мира : учеб. пособие. М., 2008. С. 327 ; Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / под ред. В. А. Туманова. М., 2004.; Vučetić Dejan. Serbian judicial review of administrative acts and European standards for administration disputes // Law and Politics. 2005. Vol. 3, № 1. 2005. P. 73–90.; Соловьев А.А., Остроумов А.А. Зарубежные модели административной юстиции : учеб. пособие для аспирантов. М., 2015.; Р.О.Опалев. О ключевых европейских стандартах (принципах) в сфере административного судопроизводства // Журнал административного судопроизводства. № 2, 2017.; Д.В.Галушко. Международные стандарты административного судопроизводства // Журнал административного судопроизводства. № 1, 2016. Усанов В.Е. Проблемы формирования административной юстиции в Российской Федерации // http://pravogizn.hl.ru/KSNews/PIG_141.htm; Соловьев А.А., Опалев Р.О. Административная юстиция в зарубежных государствах: особенности функционирования отдельных институтов административного судопроизводства: монография / Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина (МГЮА). – М., 2017.

¹¹ Бойцова В.В., Бойцова Л.В. Системы судебного контроля за администрацией: классические модели и модификации. Материалы семинара. — М., 2002. — С. 18–31.; Kaufmann M. Untersuchungsgrundsatz und Verwaltungsgerichtsbarkeit. Mohr Siebeck, 2012. S. 400.; Nolte J.J. Die Eigenart des verwaltungsgerichtlichen

мутахассислар томонидан маъмурий юстициянинг умумий жиҳатлари ва Германияда маъмурий ишларни кўриб чиқиш тартиби, маъмурий суд иш юритуви ва унинг ўзига хос хусусиятлари, Gussakovskii P.N., С.Бояхчян, В.А.Слепченко, P.Woll, R.A.Carp, Ю.Н.Старилов, В.И.Лафитский, Д.Т.Караманукян, И.Ю.Богдановская, С.Ю.Данилов, А.В.Разгильдеев, А.В.Малько, В.Н.Побединский, С.С.Квач, Н.В.Фролова, Zimmer M.B., Н.Ю.Хаманева, Г.И.Никеров, Bernard Schwartz, Roberto L.Corrada, J.Robert Brown, William F.Frunk, Richard H.Seamon, Ernest Gellhorn, Ronald M.Levin, Н.Саванович, Howard N. Fenton, Е.А.Волох, А.Д.Джерагиян¹² каби хорижий

Rechtsschutzes. Grund und Grenzen der Anwendung des Zivilprozessrechts im Verwaltungsprozess.; Юрген Кипп. Ведение процесса судьей в административном судопроизводстве (Handling of proceedings by the judge in the administrative court procedure) // Ежегодник публичного права 2015 : Административный процесс. — М. : Инфотропик Медиа, 2015. — ISBN 978-5-9998-0220-0.; Дмитрий Маренков. Судебная система Германии. Краткий обзор (Das deutsche Gerichtssystem im Überblick) // Deutsch-Russische Juristenvereinigung <> Германно-Российская ассоциация юристов Сборник статей о праве Германии, выпуск № 1 (август 2015 г.), www.drjv.org; Йорг Пуделька. Виды иска в административном судопроизводстве на примере Германии (The different types of action in administrative court proceedings — the German example) // Ежегодник публичного права 2015 : Административный процесс. — М. : Инфотропик Медиа, 2015. — ISBN 978-5-9998-0220-0.; Анастасия Бергер, Нина Веш. Административный процесс в Германии (Verwaltungsprozess im deutschen Recht) // Deutsch-Russische Juristenvereinigung <> Германно-Российская ассоциация юристов Сборник статей о праве Германии, выпуск № 1 (август 2015 г.), www.drjv.org; Вольфганг Шлик. Структура и функции юрисдикции административных судов в Германии (Structure and functions of administrative courts' jurisdiction in Germany) // Ежегодник публичного права 2015 : Административный процесс. — М. : Инфотропик Медиа, 2015. — ISBN 978-5-9998-0220-0.; Hermann Pünder. German administrative procedure in a comparative perspective: Observations on the path to a transnational ius commune proceduralis in administrative law. Oxford University Press and New York University School of Law. 2013. Downloaded from <https://academic.oup.com/icon/article/11/4/940/698721> by guest on 23 December 2020.

¹² Gussakovskii P.N. Administrative Justice [Administrativnaya yustitsiya]. Zhurn. Min. yust. - Magazine of the Ministry of Justice, 1906.; Бояхчян С. Административные суды США и Франции в контексте рецепции опыта создания административной юстиции (Administrative courts of the U.S.A. and France in the context of reception of experience of administrative justice creation) Московский государственный юридический университет имени О. Е. Кутафина.; Слепченко Вероника Андреевна. Некоторые аспекты административной юстиции в зарубежных странах и в России (Some aspects of administrative justice in foreign countries and in the Russian Federation), <http://injustjournal.ru/wpcontent/uploads/2020/04/%D0%A1%D0%BB%D0%B5%D0%BF%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>; Woll, P. Administrative law: the informal process / P. Woll. — Berkeley, CA : University of California Press, 1974. — 203 p.; Carp, R. A. Judicial Process in America / R.A.Carp, R. Stidham. — 5th ed. — Washington, D. C. : Congressional Quarterly Press, 2001. — 425 p.; Старилов Ю.Н. Административная юстиция. Теория, история, перспективы. — М.: Инфра-М-НОРМА, 2001.; Лафитский В.И. Административная юстиция в США // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. — 2003. — № 1.; Караманукян Д.Т. Административная юстиция США: монография. — Омск: Омская юридическая академия, 2014.; Богдановская И.Ю., Данилов С.Ю., Зеленцов А.Б. и др. Административное право зарубежных стран. Учебник / под ред.: Козырина А.Н., Штатина М.А. — М.: Спарк, 2003.; Разгильдеев Александр Витальевич. Административное Правосудие: Опыт стран Европы, США и возможность его использования в России // Журнал «Закон» № 11 Ноябрь 2013, 135-150 с.; Малько А.В. Сравнительное правоведение / А. В. Малько, А. Ю. Саломатин М.: Норма: ИНФРА-М, 2011.; Zimmer M.B. Overview of Specialized Courts / M. B. Zimmer. // International Journal for Court Administration. 2009 (August). Vol. 2. No 1. P. 12. URL: <http://www.iaca.ws/files/LWB-SpecializedCourts.pdf>; Побединский В.Н. Административная юстиция в современной России: глобальный контекст и перспективы развития / В.Н.Побединский, С.С.Квач, Н.В.Фролова // Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования. 2016. Том 2, № 4. С. 96-106.; Хаманева Н.Ю. Административная юстиция США // Государство и право. — 1993. — № 3.; Никеров Г.И. Административно-процессуальное право США // Государство и право. — 1997. — № 12. — С. 102–106;

олим ва мутахассислар томонидан хорижий давлатлар маъмурий юстицияси, хусусан, АҚШ маъмурий юстицияси, оммавий-маъмурий ишларни кўриб чиқиш тартиби ўрганилган.

Тадқиқот услублари. Тадқиқот олиб боришда илмий билишнинг тарихий, тизимли, мантикий (анализ, синтез), қиёсий-ҳуқуқий таҳлил, статистик, ижтимоий сўровлар ўтказиш усулларидадан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг назарий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти ундаги илмий-назарий хулосалар, таклиф ва тавсиялардан маъмурий ҳуқуқ соҳасида тадқиқот ишларини олиб боришда, «Маъмурий ҳуқуқ» ва «Маъмурий суд иш юритуви» каби фанларни ўқитиш жараёнида ҳамда методик тавсиялар тайёрлашда ва бошқа ҳуқуқий фанлар юзасидан маъруза матнларида, ўқув-услубий таъминотни ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни кўриб чиқиш амалиётини такомиллаштиришга қаратилган қатор қоида ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишда ҳамда унинг натижаларидан соҳага оид қонун ҳужжатларини янада яхшилашда ифодаланиши мумкин.

Иш тузилмасининг тавсифи. Кириш, уч боб, олти параграф, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалар каби қисмлардан иборат. Диссертациянинг ҳажми 123 бетни ташкил этади.

Хаманева Н.Ю. Административная юстиция США // Государство и право. – 1993. – № 3. – С. 141–145.; Bernard Schwartz, Roberto L.Corrada, J.Robert Brown, Jr. “Administrative Law^ a casebook” seventh edition. Aspen Publishers, 2010. P. 385.; William F.Frunk, Richard H.Seamon “Administrative Law: examples and explanations” second edition. Aspen Publishers, 2006.; Bernard Schwartz, Roberto L.Corrada, J.Robert Brown, Jr. “Administrative Law^ a casebook” seventh edition. Aspen Publishers, 2010.; William F.Frunk, Richard H.Seamon “Administrative Law: examples and explanations” second edition. Aspen Publishers, 2006.; Ernest Gellhorn, Ronald M.Levin., 2006.; Саванович Н., Ежегодник публичного права 2017.; Howard N. Fenton. Where too little judicial difference can impair the administrative process: the case of Ukraine. // Susan Rose-Ackerman, Peter L.Lindseth. Comparative administrative law: an introduction. // Comparative Administrative Law. SusanRose-Ackerman, Peter L.Lindseth. EdwardElgar 2010.

I БОБ. ОММАВИЙ-ХУҚУҚИЙ НИЗОЛАРДАН КЕЛИБ ЧИҚАДИГАН МАЪМУРИЙ ИШЛАРНИНГ ТАВСИФИ

1.1. Оммавий-хуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларнинг тушунчаси ва ўзига хос хусусиятлари

“Маъмурий судлов” (маъмурий суд ишларини юритиш) тушунчасини англаш учун, биринчи навбатда, “оммавий хуқуқий муносабат”, “оммавий хуқуқий низо”, “маъмурий иш” ва “маъмурий хуқуқий низо” тушунчаларининг мазмун-моҳиятини билиб олиш зарур.

Табиийки савол туғилади, ўзи хуқуқий можаро(конфликт), хуқуқий низонинг моҳияти деганда нимани тушунамиз? Хуқуқий можаро(конфликт) ҳақида гапирганимизда, унинг иштирокчиларининг маълум бир қаршиликлари билан боғлиқлигини ва кўпинча низо шаклида ифодаланишини таъкидлаш керак. Конфликт хуқуқий маънода низонинг бошланиш(олд) шарти бўлиб хизмат қилиши мумкин, чунки бир қатор ҳолларда низоли вазият томонларнинг келишуви билан ҳал қилиниши ва низоли хуқуқий муносабатларга айланиб қолмаслиги мумкин¹³.

Маъмурий хуқуқ соҳасидаги хуқуқий зиддият, ижро этувчи ҳокимият фаолияти соҳасидаги хуқуқий нормалар билан тартибга солинадиган муносабатлар характериға кўра ўзига хос хусусиятларға эға. Ушбу муносабатлар оммавий хуқуқий характериғи ифодалайди¹⁴.

Низонинг хуқуқий моҳиятиға таъсир этувчи моддий шарт унинг мазмунидир. Шундай қилиб, фуқаролар ўртасидаги, масалан, мерос тўғрисидаги низо фуқаролик характериға эға, маъмурий орган ва фуқаро ўртасида уни якка тартибдаги тадбиркор сифатида рўйхатдан ўтказишни рад этиш билан боғлиқ бўлган низо оммавий хуқуқий мазмуниға ва аниқроғи, маъмурий-хуқуқий мазмуниға эға (маъмурий низо).

Кўриниб турибдики, гап фақатгина юқоридаги низо турларининг фарқи ушбу низоларнинг бирида иштирок этаётган субъектғагина боғлиқ эмас, балки

¹³ *Лупарев Е.Б.* Общая теория административно-правового спора. Воронеж, 2003. С. 11.

¹⁴ *Зеленцов А.Б.* Конфликты в управлении и управление конфликтами: опыт комплексного исследования предмета и форм административной юрисдикции. М., 2001; *Хаманева Н.Ю.* Теоретические проблемы административно-правового спора // Государство и право. 1998. № 12. С. 29–36.

бу мунозаранинг муҳим нуқтаси бўлган моҳиятига ҳам боғлиқ. Юз йилдан ошиқ вақт олдин Н.М. Коркунов оммавий ҳуқуқий низоларни кўриб чиқиши керак бўлган маъмурий ва фуқаролик юстицияси ўртасидаги фарқни келтириб, буни оммавий ва хусусий ҳуқуқ ўртасидаги фарқ сифатида ифода этди¹⁵.

Маълум бўлишича, агар процессуал муносабатлар ёрдамида хусусий ҳуқуқий муносабатлар (фуқаролик ҳуқуқи, оила, уй-жой ва бошқалар) амалга оширилса, у ҳолда хусусий ҳуқуқ низолари юзага келади; агар процессуал муносабатлар маъмурий, молиявий, солиқ, бюджет ва бошқа оммавий моддий ҳуқуқий муносабатларни амалга оширишга ёрдам берса, у ҳолда оммавий ҳуқуқий низо келиб чиқади. Бу шуни англатадики, оммавий-ҳуқуқий низо - бу унинг мазмуни ҳисобланган ҳуқуқнинг оммавий тармоқлари масалаларидан иборат бўлган низо. Масалан, молия қонунчилиги масалалари бўлган низони молиявий оммавий низо деб аташ мумкин; солиқ масалалари - солиқ оммавий низоси, маъмурий масалалари - маъмурий низо ва бошқалар. Табиийки, маъмурий оммавий низолар моддий маъмурий муносабатларнинг процессуал таъминланишида ўрин эгаллайди. Олимлар тўғри таъкидлаганидек, агар низонинг мазмунини ташкил этадиган масала маъмурий ҳуқуққа тегишли бўлса, низо маъмурий ҳисобланади. Д.М. Чечот таъкидлаганидек, маъмурий органлар фуқаролар ёки ташкилотлар билан турли хил мазмундаги ҳуқуқий муносабатларда бўлиши мумкин: маъмурий, фуқаролик, ер, молиявий, меҳнат. Маъмурий ҳаракатлар баъзи ҳолларда нафақат маъмурий, балки бошқа (масалан, фуқаролик) оқибатларга олиб келади. Бундай вазиятларда низо маъмурий характерни йўқотади¹⁶.

Демак, моддий ҳуқуқий муносабатларнинг ушбу муносабатларни амалга оширилишини таъминлаш учун мўлжалланган процессуал муносабатлардан устунлигини қиёсан ҳисобга олганимизда, шуни тасдиқлай оламизки, оммавий ҳуқуқ ва хусусий ҳуқуқ низолари ўртасидаги фарқни тавсифловчи моддий жиҳат низоларнинг ушбу турларини ажратишга имкон берадиган асосий омил

¹⁵ Коркунов Н.М. Русское государственное право. СПб., 1889.

¹⁶ Чечот Д.М. Неисковое производство. М., 1973. С. 10.

хисобланади, шу қаторда процессуал фарқ эса уларни тўлдирувчи ҳолат бўлиб келади. Масалан, маъмурий орган квартирага нисбатан мулк ҳуқуқини давлат рўйхатидан ўтказишни фуқарога рад этадиган бўлса, ҳам фуқаровий-ҳуқуқий низо ҳам маъмурий ҳуқуқий низо келиб чиқиши мумкин. Демак, шахс судга ариза топширишидан аввал низонинг моҳияти ва мазмунини аниқлаб олиши лозим. Агар маъмурий орган процессуал ҳолатлар бўйича ҳуқуқни рўйхатдан ўтказишни рад этса, суд маъмурий иш юритиш тартибида маъмурий низони ҳал қилишда орган (унинг мансабдор шахси) ҳаракатининг қонунийлигини текширади. Агар рад этиш шахснинг ушбу ҳуқуқнинг мавжуд эмаслиги туфайли амалга оширилган бўлса, демак, низо хусусий ҳуқуқий характерга эга ва шахс дарҳол хусусий низони ҳал қилиш учун даъво тартибида судга мурожаат қилиши лозим. Ишонимизча, оммавий ҳуқуқий низоларнинг хусусий низолардан асосий фарқи айнан низонинг ҳуқуқий моҳиятига бориб тақалади. Биз олимларнинг маъмурий суд иш юритуви тартибида фуқаролик ҳуқуқий низо эмас, балки фуқаролик низоларидан фарқ қиладиган процессуал ҳимоя воситаларидан иборат оммавий ҳуқуқий низолар¹⁷ кўриб чиқиши тўғрисидаги фикрларига қўшиламыз.

Юртимизда маъмурий суд иш юритуви тартиби жорий қилиниб, унинг алоҳида тартиби кодекслаштирилганидан сўнг “маъмурий иш” категориясининг аниқлаштирилиши талаб этилди. Илмий изланишларда “оммавий-ҳуқуқий муносабат”ларга таъриф берилганда, унинг оммавий ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинган ижтимоий муносабатлар эканлиги кўрсатиб ўтилган. Шунингдек, оммавий-ҳуқуқий муносабатларнинг асосий хусусияти эса унда иштирок этувчи томонларнинг бири сифатида давлат ҳокимияти субъектининг иштирок этиши белгиланган. Илмий адабиётларда бундай қарашларнинг тарафдорлари кўпчилик эканлигини кўришимиз мумкин. Лекин, бизнинг фикримизча, ҳозирги кунда оммавий-ҳуқуқий

¹⁷ Хахалева Елена Владимировна. Проблемы разграничения публично-правовых и частноправовых споров. Теория и практика общественного развития (2010, № 4). ст. 196. <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-razgranicheniya-publichno-pravovyh-i-chastnopravovyh-sporov/viewer>

муносабатларнинг субъектлари сифатида бир томонда жисмоний ва юридик шахсларни, иккинчи томонда эса фақатгина давлат органларини эмас, балки ҳокимият ваколатларига эга бўлган турли субъектларни учратиш мумкин. Демократик ҳуқуқий давлатда олиб борилаётган номарказлаштириш нафақат давлат органлари тизими ичида, балки ундан ташқарида ҳам юз бермоқда. Жумладан, айрим давлат функциялари нодавлат ташкилотларига (фуқаролик жамияти институтларига) ўтказилмоқда. Бу ўз навбатида оммавий-ҳуқуқий муносабатларнинг бир томонида иштирок этувчи ҳокимият ваколатига эга бўлган субъектлар доирасининг кенгайишига олиб келади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига биноан фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ва улар мансабдор шахсларининг қонун ҳужжатларига мос келмайдиган ҳамда фуқаролар ёки юридик шахсларнинг ҳуқуқларини ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини бузадиган қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан маъмурий судга мурожаат қилиш белгиланган. Демак, маъмурий судда оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низо кўриб чиқиладиганда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи ҳокимият ваколатига эга бўлган субъект сифатида намоён бўлади¹⁸. “Оммавий ҳуқуқий низолар” атамаси биринчи бўлиб Ю.А.Тихомиров томонидан таклиф қилинган бўлиб, олим низонинг ушбу турини ваколатли органлар томонидан қонун билан белгиланган тартибда кўриб чиқиладиган ва оммавий (жамоат) характериға эга бўлган низоларни тушунган¹⁹. Низо, агар унинг мазмуни ҳуқуқнинг оммавий соҳаларини (конституциявий, маъмурий, солиқ, молиявий, жиноий, халқаро оммавий ва бошқалар) қамраб оладиган бўлса, у оммавий ҳуқуқий низоларға тегишли бўлишини ҳам Ю.А.Тихомиров таъкидлаган. Бу каби низолар кенг маънода оммавий ҳуқуқий низолар сифатида қаралади ва бундай фикрга И.В.Михеева²⁰

¹⁸ Э.Хожиев, Ш.Шайзаков. Оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низоларнинг мазмун-моҳияти ва ўзига хос хусусиятлари. Ўзбекистон Республикаси Бош Прокуратураси Академияси Ахборотномаси (2019, № 4 (40)). 32-бет.

¹⁹ Тихомиров Ю. А. Публично-правовые споры // Право и экономика. 1998. № 6. С. 8–13.

²⁰ И.В. Михеева. Судебная защита публичных интересов. [http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_West_pravo_2003_2\(7\)/B_1-8.pdf](http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_West_pravo_2003_2(7)/B_1-8.pdf)

хам кўшилган. Бу борада маъмурий соҳада изланиш олиб борган олим Минина оммавий ҳуқуқий низоларни тор маънода, давлат бошқаруви органлари томонидан қонуний белгиланган ваколатни амалга ошириш мобайнида келиб чиқадиган низолар деб ҳисоблайди²¹. Маъмурий ишлар ҳақиқатдан ҳам маъмурий ва бошқа оммавий муносабатлардан келиб чиқади, лекин бу уларнинг ўхшашлигидан далолат бермайди, балки бу оммавий маъмурийни бир таркибий қисм сифатида қоплаб кетишидан дарак беради. Маъмурий ишлар оммавий характерга эга ва махсус процессуал тартибда суд муҳокамасини талаб қилади. Оммавий-ҳуқуқий низонинг асосий характеристикаси - баҳсли ҳуқуқий муносабат тарафларининг ҳуқуқий тенгсизлиги. Шундай қилиб, Д.М.Замишляев фикрича, маъмурий низонинг белгиловчи хусусиятлари - бу ҳуқуқий муносабатлар субъектларининг тенг ҳуқуқлилигининг йўқлигидир, яъни улардан бири ҳокимият функциялари билан таъминланганлиги; шу билан бирга, бу алоҳида юрисдикция ва унинг махсус процедураларини ажратиш учун сабаб бўлган ҳуқуқий муносабатларнинг ўзига хос хусусияти ҳам саналиши. Олим бу хусусиятлар ҳамма оммавий-ҳуқуқий низоларга тегишлилиги масаласини ҳам айтиб ўтади²².

Немис назарияларига кўра, оммавий ва хусусий ҳуқуқ ўртасидаги фарқда ҳар доим ҳам аниқ ечимга келиб бўлмайди ва у зиддиятли ҳисобланади²³. Немис олимларининг фикрига кўра, агар низо келиб чиқадиган ҳуқуқий муносабатлар оммавий бўлса, низо оммавий ҳисобланади. Ўртадаги фарқни аниқлаш учун бир қатор назариялар мавжуд. Ҳозирда энг кенг тарқалганлари учта²⁴:

- Манфаатлар назарияси. Оммавий ҳуқуқ жамоат манфаатларига хизмат қиладиган бўлса, ҳал қилувчи қоида ҳисобланади.

²¹ Минина А.И. Критерии арбитрабельности спора // Актуальные проблемы российского права. 2014. № 5. С. 982–987.

²² Замышляев Д.М. Виды судебных юрисдикций в Российской Федерации: сравнительно-правовой и исторический подход: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2015. С. 100-101

²³ К различным теориям см. напр., Корп/Schenke, Kommentar zur VwGO (комментарий к АСЗ), § 40, Rn. 11.

²⁴ [Хартмут Маурер](#) : *Общее административное право* , 15-е издание, 2004 г., [ISBN 3-406-52631-4](#) . Раздел 3, маргинальный номер 12.

- Бўйсунув назарияси. Юқорига бўйсунув муносабати мавжуд. Бу ҳар доим маъмурий ҳужжат ёки қарор ҳақида гап кетганда юз беради.
- Субъектнинг ривожлантирилган назарияси (махсус ҳуқуқ назарияси, Modifizierte Subjektstheorie): низони ҳал қилувчи норма фақат бир суверен томонга ҳуқуқ беради ёки мажбурият юклайди.

Юқоридагиларга асосланадиган бўлсак, ҳуқуқшунос олимлар томонидан “оммавий-ҳуқуқий низо” (ва хусусан унинг асосий кўриниши ҳисобланган “маъмурий-ҳуқуқий низо”)нинг бир неча умумий хусусиятлари кўрсатиб ўтилган: биринчидан, оммавий-ҳуқуқий низолар оммавий ҳуқуқ соҳаларига тегишли масалаларни қамраб олади; иккинчидан, оммавий-ҳуқуқий низоларда муносабат иштирокчиларидан бири сифатида ҳокимият ваколатларига эга бўлган субъект намоён булади ҳамда муносабат иштирокчилари тенг эмас; учинчидан, оммавий-ҳуқуқий низоларни ҳал этишнинг махсус тартиби жорий этилади; тўртинчидан, оммавий-ҳуқуқий низолар турли субъектларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятларини, уларнинг хатти-ҳаракатларини белгилаб берувчи моддий ҳуқуқ нормаларини қўллаш бўйича юзага келади; бешинчидан, оммавий-ҳуқуқий низолар ҳокимият субъектлари қарорлари ва ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги), норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, бошқа оммавий қарорлар ва ҳаракатлар бўйича юзага келади.

“Оммавий-ҳуқуқий низо” ва “маъмурий-ҳуқуқий низо” тушунчалари кўпгина ҳолатларда бир бутун ёки иккинчиси биринчисининг бир қисми сифатида намоён бўлиши мумкин. Т.В.Пешкова ҳам ушбу нуқтаи назарни қўллайди. Унинг фикрига кўра, маъмурий ҳуқуқий низолар томонлардан бири сифатида қатнашувчи ижро этувчи ҳокимият органлари, шунингдек бошқа органлар ва давлат бошқарувини амалга оширувчи мансабдор шахслар бўлган барча низоларни ўз ичига қамраб олади²⁵. Худди шундай мулоҳаза И.В.Панова томонидан ҳам қўлланилади²⁶. И.М.Галий “маъмурий-ҳуқуқий ва бошқа

²⁵ Пешкова Т.В. Административное судопроизводство в судах общей юрисдикции в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2014. С. 116.

²⁶ Панова И.В. Проблемы рассмотрения административных дел // Вестник ВАС РФ. 2012. № 5. С. 12–46.

оммавий ҳуқуқий муносабатларидан келиб чиқадиган низолар” тушунчасини маъмурий ҳуқуқий низога нисбатан синоним деб ҳисоблайди²⁷. Бизнинг фикримизча ушбу тушунчани маъмурий ҳуқуқий низога тўлиқ синоним дейиш нотўғри бўлса керак. Тўғри, ушбу тушунчалар қисман синоним, лекин тўлиқ равишда эмас. Сабаби, юқорида биз оммавий ҳуқуқий муносабатлар доирасини аниқлаганимизда, маъмурий унинг бир соҳаси, яъни қисми сифатида кўриб чиқдик, чунки маъмурий бу оммавий ҳуқуқий низоларнинг бир қисми сифатида тушунилади. Бу Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг 26-моддасида қуйидагича келтирилган:

Маъмурий судга фуқаролар ва юридик шахсларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги, маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишлар тааллуқлидир, бундан Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига, фуқаролик ишлари бўйича судларга, иқтисодий судларга ва ҳарбий судларга тааллуқли ишлар мустасно.

Қонун билан маъмурий судга тааллуқли ишлар жумласига бошқа ишлар ҳам киритилиши мумкин²⁸.

Юқоридагидан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, бу каби тушунча берилиши судлар ўртасидаги ишларнинг тааллуқлилиги масаласини бироз ноаниқликка олиб келади. Тўғри, кодексда Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига, фуқаролик ишлари бўйича судларга, иқтисодий судларга ва ҳарбий судларга тааллуқли ишлар мустасно деб келтирилиши муаммони бироз юмшатади, лекин тўлиқ ечим бера олмайди. Чунки шахс маъмурий судларга тааллуқли ишлар масаласини аниқ белгилаб олиши учун бошқа кодекслардаги(масалан, иқтисодий, фуқаролик) тааллуқли ишлар рўйхатини билишига мажбур бўлиб қолади. Бунинг натижасида шахс қайси судга мурожаат қилишида чалкашликларга сабаб бўлишига олиб келади,

²⁷ Галий И.М. Административно-правовые споры в рамках института Административного судопроизводства : проблемные вопросы содержательной характеристики // Административное право и процесс. 2007. № 1. С. 9–12.

²⁸ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.01.2021 й., 03/21/662/0012-сон. 26-модда. <https://lex.uz/docs/3527353>

чунки орадаги фарқ аниқ очиб берилмаган. Вазиятни МСИЮтКнинг 26-моддаси иккинчи қисми ҳам мураккаблаштиради, сабаби маъмурий судга тааллуқли ишлар жумласига бошқа ишлар ҳам киритилиши мумкинлиги белгиланиб қўйилмоқда, лекин улар қайсилар эканлиги ҳақидаги савол туғилади. Демак, ушбу тааллуқлилиқ масаласини ҳал қилишимиз баробарида судлардаги ортиқча нотушунмовчиликларнинг олдини олинишига ёрдам беради.

А.Б.Зеленцовнинг фикрича, маъмурий-ҳуқуқий низо — фуқароларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ёки маъмурий давлат ҳокимияти органлари мансабдор шахсларининг хатти-ҳаракатлари ва қарорларининг қонунийлиги масалалари бўйича маъмурий ҳуқуқий муносабатдир²⁹. А.П.Алехин эса ушбу муносабатларда ҳокимият ваколатларига эга бўлган субъект томонидан бошқа томоннинг ўз ҳуқуқ ва эркинликлари бузилди деб ўйлаши натижасида келиб чиқадиган низолар деб ўйлайди³⁰. Н.Ю.Хаманева “маъмурий-ҳуқуқий низо” тушунчасини юридик низонинг бир кўриниши сифатида таърифлаб, мазкур низо бошқарув жараёнида юзага келиши, субъектларнинг алоҳида мақомга эга эканлиги ва низонинг махсус тартибда ҳал этилиши сингари хусусиятларини кўрсатиб ўтади³¹. Одатда, маъмурий ҳуқуқий низолар бошқарувчи органлар томонидан бошқарилувчи шахсларга таъсири натижасида, масалан ноқонуний ҳокимият акти қабул қилиниши ва бу таъсирни шахс ўзининг ҳуқуқ ва манфаатлари бузилган деб ўйлаганида вужудга келади. Бу каби низолар бошқарувчи томоннинг ташаббуси билан ҳам, шунингдек прокуратура органларининг маъмурий органлар ҳужжатлари ва ҳаракатлари устидан протест киритиши натижасида ҳам бошланиши мумкин. Бу масала Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг 4-моддасида ҳам қуйидагича келтирилган: қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда, судга прокурор, давлат органлари ва бошқа шахслар мурожаат қилишга ҳақли.

²⁹ Публично-правовой спор, как предмет административного судопроизводства. //доступно на сайте: http://studies.in.ua/admin_proces-seminar/2125 (время обращения март 2015г.)

³⁰ Алехин А.П. Административное право России. – М.: 2015, С. 56.

³¹ Хаманева Н.Ю. Административно-правовые споры: проблемы и способы их разрешения // Государство и право. 2006. № 11. С. 5-13

Фуқаролар кўпинча ҳуқуқни қўллаш актлари устидан шикоят қилиш ҳуқуқидан кенг фойдаланадилар. Норматив ҳужжатларнинг ноқонунийлиги тўғрисида шикоятлар камроқ учрайди, аммо фуқароларнинг акт муаллифига ёки бошқа ваколатли органга бундай мурожаатлари қонунийдир³². Бизнинг Маъмурий суд иш юритуви тўғрисидаги кодексимизда ҳам судга тааллуқли ишлар жумласида айнан идоравий норматив ҳуқуқий ҳужжатлар юзасидан низолашиш тўғрисидаги ишлар келтирилган ва шахс тўсиқларсиз ушбу ҳужжатлар юзасидан низолашишга ҳақли.

Маъмурий жараённинг муҳим вазифаси суд томонидан оммавий-ҳуқуқий низоларни кўриб чиқишнинг ҳуқуқий шакли сифатида маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар иштирокчиларининг бузилган ҳуқуқлари ва эркинликларини тиклашдир. А.К.Соловёв таъкидлаганидек, маъмурий одил судловнинг асосий мақсади ноқонуний хатти-ҳаракатни тугатиш, фуқаролар ва ташкилотларнинг субъектив оммавий ҳуқуқларини ҳимоя қилиш орқали давлат бошқаруви қонуниятининг бузилган тамойилини тиклашдир³³. Фуқаро ёки ташкилот ҳуқуқий ҳужжатни судга шикоят қилиш билан тегишли орган ёки мансабдор шахснинг ҳаракатлари (қарорлари) билан рози эмаслигини эълон қилади ва ноқонуний деб эълон қилишни талаб қилади. Ушбу турдаги муносабатларда ҳокимият ваколатларига эга бўлган субъект ўзининг ҳақ эканлигини исботлаши лозим. Бундай ҳолларда, суд мустақил ва холис ҳакамлик вазифасини бажаради. Шундан келиб чиқиб юқоридаги олимларнинг фикрларига қўшилган ҳолда, маъмурий суд ишларини юритиш алоҳида тартибда ва процедуралар асосида юритилиши тўғрисидаги мулоҳазаларга қўшилаемиз. Сабаби, юқорида таъкидлаганимиздек, маъмурий ишларда ҳар доим бир томон нотенг муносабатда бўлади ва бу бошқа суд процессларидан фарқ қилишига олиб келади.

³² Бахрах Д.Н. Административное право. М., 1997. С. 45.

³³ Соловьёва А.К. Административная юстиция в России: проблемы теории и практики: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. СПб., 1999. С. 10.

Маъмурий-ҳуқуқий низолар соҳасида комплекс тарзда илмий изланишлар олиб борган Е.Б.Лупаревнинг фикрича, маъмурий-ҳуқуқий низоларнинг бошқа ҳуқуқий низолардан асосий фарқи, унинг махсус субъект таркибига ва объектга эга эканлигидир. Маъмурий-ҳуқуқий низоларнинг махсус субъекти сифатида давлат бошқаруви ваколатларига эга бўлган шахс ёки ташкилот намоён бўлади. Маъмурий-ҳуқуқий низоларнинг объекти бўлиб эса, бошқарув ҳуқуқларини, қонуний манфаатларни ва оммавий бошқарув мажбуриятларини амалга ошириш тартибни ҳимоя қилиш ҳисобланади. Маъмурий-ҳуқуқий низоларнинг предмети — давлат-ҳокимият ваколатлари берилган орган ёки шахснинг субъектив бошқарув ҳуқуқлари, мажбуриятларни амалга ошириш тартиби, таъминланмаган оммавий бошқарув манфаати. Оммавий ҳуқуқлар, манфаатлар ва мажбуриятларнинг бошқарув хусусиятига эга эканлиги маъмурий-ҳуқуқий низоларни бошқа ҳуқуқий низолардан ажратиб турувчи мезонлардан биридир³⁴. Э.Б.Лупарев шу билан бирга маъмурий низонинг генетик таърифи бўйича ўз нуқтаи назарини ҳимоя қилган ҳолда, унинг асосий хусусиятини давлат бошқаруви соҳасидаги “зиддият” деб белгилайди³⁵.

Тегишли тартибда судга кўриб чиқишга ва ҳал қилишга бериб юборилган ишда оммавий ҳуқуқий низонинг мавжудлиги янги ҳуқуқий феноменни юзага келтиришини ва бу маъмурий иш деб аталишини А.В.Глодина таъкидлайди³⁶. Биз ҳам ушбу таърифга қўшилган ҳолда, “Маъмурий иш” атамаси Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексда назарда тутилган фақат маъмурий иш юритиш тартибида кўриб чиқиладиган ишларга нисбатан қўлланилади деб ўйлаймиз. Аммо, муаллифларнинг аксарияти маъмурий иш деганда айнан маъмурий-ҳуқуқий низони тушунишади. Бизнинг фикримизча, “маъмурий иш” ва “маъмурий

³⁴ Лупарев Е.Б. Административно-правовые споры: дис. ... док. юрид. наук. Воронеж, 2003. С.14-15

³⁵ Лупарев Е.Б. Определение административно-правового спора //Проблемы административной юстиции: материалы семинара. - М., 2002. - С.134.

³⁶ А.В.Глодина. Административное дело и административно-правовой спор: понятие и соотношение. <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/pravo/2017/03/2017-03-14.pdf>

хуқуқий низо” тушунчалари - бошқа-бошқадир. Маъмурий хуқуқий низо - бу оммавий хуқуқий муносабат субъектлари ўртасидаги номувофиқлик(келишмовчилик) ёки зиддият бўлса, маъмурий иш эса суд томонидан кўриб чиқилиши учун қабул қилинган маъмурий-хуқуқий низо, шунингдек ушбу низо билан боғлиқ материаллардир.

Юқорида келтирилган таърифларни инобатга олиб, “Маъмурий суд иш юритуви тўғрисида”ги кодекснинг атамалар бўлими ёки алоҳида асосий тушунчалар деган моддасида оммавий хуқуқий муносабатларга, маъмурий хуқуқий низоларга, маъмурий иш тушунчасига таъриф бериб ўтилса мақсадга мувофиқ бўлар эди. Бунинг натижасида фуқароларда асосий тушунчалар ҳақида тасаввур пайдо бўлади, бошқа ишлар ўртасидаги фарқли жиҳатлар ойдинлашади ва судга тааллуқлилиқ масалаларидаги чигалликлар бироз юмшалади деб ҳисоблаймиз. Шу баробарида, кодексда маъмурий органлар тушунчасига ҳам таъриф бериб ўтилса, модданинг пастки қисмида ПФ-3358, ПФ-3366 ларни ҳавола тарзида келтирса айти муддао бўлар эди.

1.2. Оммавий-хуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни кўриб чиқиш принциплари

Қиёсий ҳуқуқ соҳасидаги мутахассисларнинг кўрсатмаларига кўра, илгари социалистик ҳуқуқ оиласига мансуб бўлган давлатлар қонунчилиги роман-герман ҳуқуқий оиласига яқинлашуви кузатилади³⁷. Бугунги кунда маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги қонунчиликни ишлаб чиқиш, яъни Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг 2018 йил 25 январда қабул қилиниши бундай яқинлашув мисолларидан бири сифатида қаралиши мумкин.

Шу билан бирга, шуни таъкидлаш керакки, Европада маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги машҳур қонунлардан биринчиси 1952 йилда социалистик Югославияда қабул қилинган. Бу Маъмурий низолар тўғрисидаги қонун(акт) деб номланган³⁸. Бугунги кунда собиқ Югославия республикаларида: Сербия, Хорватия, Македония, Черногория, Босния ва Герцеговинада турли хил шунга ўхшаш қонунлар амал қилади. 1956 йилда Испанияда Маъмурий суд иш юритуви тўғрисидаги қонун³⁹, 1960 йилда Германия Федератив Республикасида Маъмурий суд процесси тўғрисидаги қонун қабул қилинди⁴⁰.

Суд процеслари соҳасидаги халқаро миқёсда тан олинган стандартлар, принциплар, тавсиялар, қоидалар, мезонлар ҳар хил ҳуқуқий характердаги ҳужжатларда мавжуд ва улар турли даражага эга бўлиб, мос равишда глобал (универсал) ёки минтақавийларга бўлинади. Халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган меъёрларига айланган маъмурий суд ишларининг халқаро

³⁷ *Марченко М.Н.* Правовые системы современного мира : учеб. пособие. М., 2008. С. 327 ; *Саидов А.Х.* Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / под ред. В. А. Туманова. М., 2004. С. 373–378.

³⁸ *Vičetić Dejan.* Serbian judicial review of administrative acts and European standards for administration disputes // *Law and Politics.* 2005. Vol. 3, № 1. 2005. P. 73–90.

³⁹ *Соловьев А.А., Остроумов А.А.* Зарубежные модели административной юстиции : учеб. пособие для аспирантов. М., 2015. С. 105–106.

⁴⁰ Административное процессуальное право Германии = *Verwaltungsrechtsschutz in Deutschland* : Закон об административном производстве; Закон об административно-судебном процессе ; Законодательство об исполнении судебных решений : пер. с нем. / [В. Бергманн, введ., сост.]. М., 2007.

стандартлари нафақат Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси⁴¹да, балки 1966 йилдаги Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги, Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пакт⁴²ларда ва бошқа халқаро ҳужжатларда ҳам ўз аксини топган.

Ҳуқуқшунос олимларнинг фикрига кўра, тўлиқ маъмурий юстиция(шукаторда, маъмурий суд иш юритуви) тизимининг мажбурий белгилари кўйидаги шартлар мавжудлигига боғлиқдир. Биринчидан, ташкилий шароитлар (умумий юрисдикция судлари доирасида судьяларнинг ихтисослашуви ёки алоҳида маъмурий судлар кўринишидаги махсус органларнинг мавжудлиги). Иккинчидан, расмий (оммавий ҳуқуқий низоларни кўриб чиқишнинг процессуал тартибининг мавжудлиги - Маъмурий процессуал кодекси). Учинчидан, моддий-таъминловчи шароитлар (судларга ижроия ҳокимиятини самарали назорат қилиш имкониятини берадиган маъмурий процесснинг минимал ҳуқуқий стандартлари мавжудлиги). Мажбурий шартларга эътибор берадиган бўлсак, принципларнинг учинчи шартда келтирилиши унинг маъмурий суд ишларини юритишда минимал стандартларни ўрнатувчи қоидалар сифатида нақадар муҳимлигини белгилаб беради.

Маъмурий суд ишларини юритишнинг энг муҳим стандартлари (принциплари) 1950 йилги Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Европа конвенциясида (кейинги ўринларда - Конвенция) ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа судининг суд амалиёти(прецедент)да баён этилган. “Стандарт” ҳуқуқий тоифаси меъёрларни ишлаб чиқиш учун бошланғич нуқтага ишора қилади, аммо давлатларга нисбатан аниқ ҳуқуқ ва мажбуриятларни келтириб чиқармайди⁴³. Шунинг учун тегишли меъёрлар ва қоидалар белгиланиши давлатларнинг миллий қонунчилигида минимал даража касб этиб қолади, чунки давлатлар ўзларининг миллий қонунчилигида

⁴¹ URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (мурожаат санаси: 11.02.2021 г.).

⁴² URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml (мурожаат санаси: 11.02.2021 г.).

⁴³ Patterson D. M. *Philosophy of Law and Legal Theory: an Anthology*. Oxford, 2003. P. 266.

ҳуқуқ ва эркинликларни ҳимоя қилиш ва улардан фойдаланиш кафолатларининг анча юқори даражасини белгилаб, бу борада кўпроқ фуқароларга эркинлик ва ҳуқуқлар белгилаганлари ҳолда ўз қонунчиликларини такомиллаштириб боришлари мумкин.

Конвенциянинг 6-моддаси 1-бандида ва 13-моддасида ушбу стандартлар (принциплар) келиб чиқадиган асосий меъёрлар келтирилган. Хусусан, Конвенциянинг 6-моддаси 1-бандига асосан, ҳар ким агар унинг фуқаролик ҳуқуқлари ва мажбуриятлари тўғрисида низо юзага келса, қонун билан белгиланган мустақил ва ҳолис суд томонидан оқилона вақт ичида адолатли ва очиқ суд муҳокамасига киришиши ва нисонинг ҳал қилиниш ҳуқуқига эга. Суд қарори оммавий равишда эълон қилинади, аммо демократик жамиятда ахлоқ, жамоат тартиби ёки миллий хавфсизлик сабаблари туфайли матбуот ва жамоатчиликка суд мажлисининг тўлиқ ёки бир қисми давомида қатнашишига, шунингдек, вояга етмаганларнинг манфаатлари талаб қилганда ёки томонларнинг шахсий ҳаётини ҳимоя қилиш ёки суднинг фикрига кўра, бу аниқ зарур бўлганда - адолат манфаатларига кўра ошкоралик бузилиши мумкин бўлган алоҳида ҳолатларда руҳсат берилмаслиги мумкин.

Жумладан, Конвенциянинг 6-моддасида келтирилган “фуқаролик ҳуқуқлари ва мажбуриятлари тўғрисидаги низо” деган жумла юқоридаги модда орқали таъминланаётган кафолатни бир қарашда маъмурий суд иш юритуви доирасида қўллаш мумкин эмаслиги тўғрисидаги фикрга олиб келади, лекин ундай эмас. 1971 йил 16 июлдаги Рингеисен иши ва 1978 йил 28 июндаги Коэниг иши бўйича Европа судининг инсон ҳуқуқларига доир қарорлари “фуқаролик ҳуқуқлари ва мажбуриятлари” формуласининг баъзи маъноларини очиқ беришга имкон берди. Маъно шуни англатадики, ушбу сўз бирикмаси, ҳатто, у шахс ва давлат ҳокимияти органлари ўртасидаги низо бўлса ҳам, шунингдек, қайси орган ушбу қарорни қабул қилишга ваколатли ва қайси қонунга асосан низо ҳал бўлишидан қатъи назар “натижаси хусусий

характердаги ҳуқуқ ва мажбуриятларга нисбатан ҳал қилувчи бўлган ҳар қандай процедурани” қамраб олади⁴⁴.

Шунингдек, Конвенциянинг 13-моддасига биноан, Конвенцияда тан олинган ҳар бир шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари, ҳатто бу расмий равишда ҳаракат қилган шахслар томонидан бузилган тақдирда ҳам улар давлат органи томонидан таъминланадиган самарали ҳуқуқий ҳимоя ҳуқуқига эга.

Юқорида келтирилган нормаларнинг таҳлили чет эл юристларига маъмурий иш юритишнинг асосий стандартларини (тамойилларини) аниқлашга имкон беради. Шу билан бирга, турли муаллифлар бироз бошқача принциплар (стандартлар) тўпламларини ҳам таклиф қилишади. Шундан келиб чиқиб, биз ҳам юқоридаги нормаларга таянган ҳолда бир неча асосли стандарт(принцип)ларни келтириб ўтамыз:

- 1) қонун асосида тузилган суд томонидан ишларнинг кўриб чиқилиши;
- 2) суднинг мустақиллиги ва холислиги, ишни кўриб чиқишда ошкоралик;
- 3) самарали ҳуқуқий ҳимоя;
- 4) репрессив ҳуқуқий ҳимоя;
- 5) одил судлов;
- 6) ишни кўриб чиқиш учун асосли ва оқилона муддатлар;
- 7) суд қарорларининг мажбурий бажарилиши.

Европа Кенгашининг маъмурий суд ишларини юритиш стандартлари моделининг асосий элементларини батафсил муҳокама қилиш учун “судни фақат қонун асосида тузилиши” каби элемент билан бошлаш мақсадга мувофиқ. Конвенциянинг 6-моддасида суд “трибунал” сифатида номланган ҳамда низони трибунал томонидан ҳал қилиш талаби ҳам мустаҳкамланган. Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа судининг белгиланган суд амалиётида келтирилган “Трибунал” атамасининг талқинига асосланиб, трибунал махсус

⁴⁴ Дело «Ле Комт (Le Compte), Ван Левен (Van Leuven) и Де Мейер (De Meere) против Бельгии : постановление Европейского суда по правам человека от 23 июня 1981 г. // Европейский суд по правам человека. Избранные решения : в 2 т. М., 2000. Т. 1. С. 342–343.

давлат органи сифатида тушунилади ва унинг мақсади суд функцияларини (қонун ваколати доирасидан келиб чиқиб, ишларни кўриб чиқиш ва ҳал қилишдан иборат) қонун устуворлиги принциpidан фойдаланган ва қонунда белгиланган тартибга риоя қилган ҳолда бажаришдан иборат. Бошқа элементлар сифатида – “мустақиллик” ва “суднинг холислиги” кабиларни келтиришимиз мумкин, яъни суд ижро этувчи ҳокимиятдан мустақил бўлиш талабига жавоб бериши, суд жараёни тугагунига қадар холис бўлишини англатади. Суднинг мустақиллиги бу унинг ташқи таъсирсиз ишларни ҳал қилиш қобилиятидир. “Муайян органни мустақил деб ҳисоблаш мумкинми ёки йўқлигини аниқлаш учун, бошқа жиҳатлар қатори, унинг аъзоларини тайинлаш тартиби ва уларнинг ваколат муддати, ташқи босимга қарши кафолатлар мавжудлиги ва бу ташкилот қай даражада мустақил эканлиги ҳам ҳисобга олиниши керак”(1989 йилги Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа судининг Лангборгер қарши Швецияга қарори⁴⁵). БМТнинг асосий принципларида белгиланган суд ҳокимияти мустақиллигининг 1985 йилдаги минимал стандартлари Европа Кенгаши томонидан Вазирлар Қўмитасининг Р (94) 12-сонли судьяларнинг мустақиллиги, самарадорлиги ва роли ҳақидаги тавсияномасини аъзо давлатларга қабул қилиш учун асос бўлди⁴⁶. Ушбу тавсияномада кўрсатилган қоидаларга кўра, суднинг мустақиллиги кафолати куйидаги талабларга асосланади: судьялар сонининг етарлилигига, уларнинг иш хавфсизлигига, тегишли тайёргарлик даражасига, суд ҳокимияти ёрдамчи ходимларнинг етарли таркибига ва тегишли моддий-техник таъминланганлик даражасига. Энг муҳим суд мустақиллигининг омиллари сифатида суднинг мақоми ва судьяларнинг иш ҳақи масаласи келтирилади, ўз навбатида, бу икки омил судьянинг касбига ва унинг иш ҳажмига мос бўлиши керак. 1998 йилда Европа Кенгаши ҳомийлигида қабул қилинган судьялар мақоми тўғрисидаги Европа Хартияси⁴⁷нинг умумий тамойилларини таҳлил қилиш асосида ҳар бир

⁴⁵ Langborger v Sweden. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57515#{\"itemid\":\[\"001-57515\"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57515#{\)

⁴⁶ Langborger v Sweden. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57515#{\"itemid\":\[\"001-57515\"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57515#{\)

⁴⁷ URL: [http://www1.umn.edu/humanrts/russian/euro/RRec\(94\)12.html](http://www1.umn.edu/humanrts/russian/euro/RRec(94)12.html) (мурожаат санси: 11.02.2021 г.).

судьяга нисбатан мустақиллик, холислик ва компетентлик талаблари кўлланилади (чунки суд амалиёти соҳасида тажрибаси кам ва юриспруденция соҳасида етарли билимга эга бўлмаганлар орасида суд мустақиллиги тўғрисида сўз юритишнинг ўзи хато). Польша Олий Маъмурий суди судьяси маъмурий қарорлар устидан суд назорати самарадорлиги тўғрисидаги ҳисобот⁴⁸да таъкидлаганидек, ушбу фазилатлар қуйидагиларга кўра ўзига хос аҳамиятга эга бўлади, яъни маъмурий судлар судьяларига нисбатан ижро этувчи ҳокимият органлари таъсирига тушиб қолиш хавфи ва улар ваколатларининг тор ихтисослашуви. Ҳокимиятлар тақсимланиши судларнинг мустақиллиги ва холислиги талабининг асоси бўлган принцип ҳисобланади⁴⁹.

Самарали ҳуқуқий ҳимоя принципи Европадаги маъмурий ҳужжатларни суд томонидан кўриб чиқишда тамал тоши сифатида тушунилади. Ушбу стандарт суднинг ваколатларини вазиятни қонунчиликка мослаштириш учун зарур бўлган тузатиш чораларини кўришга кафолатлаш учун мўлжалланган. У, хусусан, қуйидагиларни назарда тутди:

зарар етказиши мумкин бўлган маъмурий ҳаракатларнинг олдини олиш бўйича дастлабки чоралар (дастлабки ҳимоя чоралари)⁵⁰, қарорларни қабул қилиш имконияти;

маъмурий ҳаракатлар ва қарорларни қабул қилиш тўғрисида буйруқ бериш ваколати;

қарорларни қабул қилиш ва маъмурий ҳаракатларнинг олдини олиш имконияти, шу жумладан, маъмурият маъмурий ихтиёрига кўра чекланган ҳолатларда, маъмурият ўз ваколатларидан чиққан ҳолда ҳаракат қилган деб тахмин қилиш учун асослар мавжуд бўлганда(*ultra vires*)⁵¹.

⁴⁸ URL: <http://www.kaluga.arbitr.ru/law/docs/5> (дата обращения: 11.02.2021 г.).

⁴⁹ Vučetić Dejan. Op. cit. P. 83–84.

⁵⁰ Recommendation № R (89) 8 of the Committee of Ministers to member states on provisional court protection in administrative matters / Adopted by the Committee of Ministers on 13 September 1989 at the 428th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/>

⁵¹ Р.О.Опалев. О ключевых европейских стандартах (принципах) в сфере административного судопроизводства // Журнал административного судопроизводства. № 2, 2017. Ст 21

Самарали ҳуқуқий ҳимоя стандарти амалдаги низоли маъмурий актни суд қарори билан алмаштириш имкониятини истисно этмайди. Шундай қилиб, маъмурий ишларни кўриб чиқаётган суд ҳар қандай ҳолатда ҳам юридик жиҳатдан қонуний, мажбурий қарорларни қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлиши керак, тавсия ва маслаҳатлар бериш имконияти берилишининг ўзи етарли ҳисобланмайди, агар одатда шундай қилинса ҳам (“*Bentham v Netherlands*” иши)⁵². Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди томонидан қўлланилган терминологияга кўра, суд низо бўйича “тўлиқ юрисдикция” ҳуқуқига эга бўлиши ёки “етарлича суд назорати” ни амалга ошириши керак («*Tsfayo v. United-Kingdom*» иши). Шунингдек, самарали ҳуқуқий ҳимоя қилиш принципи судга нафақат маъмурий ариза (шикоят)нинг моҳиятини кўриб чиқиш, балки маъмурий ариза (шикоят) қаноатлантирилгандан кейин қандайдир товон пули тайинлаш (зарарни ундириш) ваколатига эга бўлиши мумкинлигини назарда тутди. Қоида тариқасида, компенсация алоҳида қарор орқали амалга оширилади. Суд, шунингдек, бирон бир томонни суд харажатларидан озод қилган ҳолда, уни оқлаш ҳуқуқига эга бўлиши керак⁵³.

Европада маъмурий низоларда (маъмурий ҳужжатларни суд томонидан кўриб чиқиш, маъмурий суд ишларини юритиш) ҳуқуқий ҳимоя одатда репрессивдир. Бу шуни англатадики, ушбу ҳуқуқий ҳимоя ўз табиатига кўра кейинги навбатдагилик характериға эга. Ҳимоя аллақачон қабул қилинган (содир этилган) маъмурий ҳужжатларнинг қонунийлигини текшириш орқали таъминланади. Маъмурий иш юритиш билан бир вақтда амалга ошириладиган ёки маъмурий иш юритишни бузадиган маъмурий хатти-ҳаракатлар устидан суд назорати маъмурий фаолиятга сезиларли даражада зарар етказиши ва тўғридан-тўғри ҳокимиятлар бўлиниш принципига зид равишда ижро ҳокимияти ваколатларига номуқобил таҳдид сифатида қаралиши мумкин. Маъмурий суд иш юритувида дастлабки суд назорати истисно бўлиб

⁵² Право Европейской конвенции по правам человека. М., 2016. С. 602.

⁵³ Vučetić Dejan. Op. cit. P. 82.

ҳисобланади, яъни фақат тор доирадаги ишларда дастлабки ҳуқуқий ҳимоя кўлланилишига руҳсат этилади⁵⁴.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди амалиётида одил судлов стандарти, ўз навбатида, бир нечта элементлардан иборат деб ҳисобланади:

- процессда томонларнинг тенглиги;
- талаб қилувчи томонга ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш;
- суд қарорининг асослантирилганлиги⁵⁵.

Суд ҳар бир тарафдан тақдим этилган далилларни ўрганиши ва ҳеч бир томон бошқа томонга нисбатан маълум муҳим устунликларга эга бўлмаслиги керак. Муҳтож бўлган ва мустақил равишда ҳимояни ўзи таъминлай олишга қодир бўлмаган томонга, агар у одил судлов манфаати учун зарур бўлса, юридик ёрдам кўрсатилиши керак⁵⁶. Суд қарорининг асослантирилганлиги суд таркиби томонидан баъзи далилларни қабул қилишнинг аниқ асосланганлиги, бундай далилларни батафсил таҳлил қилинганлиги, бошқа томоннинг тақдим этган эътирозлари ва рад этишлари ўрганиб чиқилганлиги, тақдим қилинган фактлардан сабабий боғланиш шакллантирилганлигини англатади.

Самарали ҳуқуқий ҳимоя сингари ишларни кўриб чиқишда асосли ва оқилона муддат стандарти императив характерга эга бўлиб, иш оқилона муддат доирасида яқунланиши, шу қаторда, суд қарорлари қабул қилинишининг муддатларини белгилаш суд мустақиллиги принципига зид бўлмаслиги лозим. Ушбу стандартнинг амалий натижаси сифатида шуни айта оламизки, у суд тизимини шундай ташкил қилиши керакки, унда фуқароларнинг ҳуқуқлари оқилона муддат доирасида ҳимоя қилиниши даркор.

Умуман олганда, ишларни кўриб чиқишда асосли ва оқилона муддат мезонларига риоя қилиш аксарият давлатларда муаммоли масаладир. Инсон

⁵⁴ Vučetić Dejan. Op. cit. P. 84.

⁵⁵ Д.В.Галушко. Международные стандарты административного судопроизводства // Журнал административного судопроизводства. № 1, 2016. Ст 42

⁵⁶ Wasek-Wiaderek M. The Principle of «Equality of arms» in criminal procedure under Article 6 of the European convention on Human Rights. Leuven, 2000.

хуқуқлари бўйича Европа суди ушбу мезонни ҳисобга олган ҳолда қуйидаги жиҳатларни аниқлайди: ариза берувчининг ва жавобгарнинг хатти-харакатлари, ишнинг мураккаблиги, давлат органининг ишни кўриб чиқиш жараёнига ёндашуви, суд муҳокамасининг узоқроқ муддатини оқлайдиган аниқ ҳолатлар. Баъзи давлатларнинг миллий қонунчилигида ишни маълум маъмурий орган томонидан судгача кўриб чиқиш босқичи мажбурийдир; шунга мос равишда, бундай ҳолларда, ишни кўриб чиқиш муддати судгача берилган процедуранинг давомийлигига боғлиқ бўлиб, оқилона муддатларнинг ошиб кетиши тўғрисидаги шикоятларни кўриб чиқишда Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди томонидан ҳисобга олинади. Шунингдек, Европа суди суд қарорини ижро этиш вақтини ҳам инобатга олади.

Суд қарорини ижро этиш мажбурияти суд томонидан муҳофазаланиш ҳуқуқининг кафолати сифатида қаралади. Судга шикоят беришда ҳар бир шахс нафақат низоли ҳаракатни бекор қилишни, балки уни қабул қилишнинг салбий оқибатларини бартараф этишни ҳам мақсад қилади. Шахсни ҳимоя қилиш ва унинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш ўз ичига ҳокимият ваколатларига эга бўлган субъектнинг суд қарорига мувофиқ тегишли чораларни кўриш мажбуриятини ҳам қамраб олади. Агар давлат органлари суд қарорларининг бажарилишини кечиктирса ёки уларни бажаришдан умуман бўйин товласа, бундай ҳолатда Конвенция 6-моддасида тақдим қилинган кафолатлар ўз маъносини йўқотади.

Шуни таъкидлаш керакки, айнан халқаро стандартлар дунёнинг турли мамлакатларида, ҳуқуқий тартибга солишнинг турли соҳаларида, шу жумладан маъмурий суд ишларини юритиш бўйича норматив кўрсатмаларни уйғунлаштириш механизмига айланмоқда.

Юқорида биз халқаро принцип(стандарт)ларни бирма-бир санаб уларга етарли равишда изоҳ бериб ўтдик. Шу ўринда, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий суд иш юритуви тўғрисидаги кодексда келтирилган принципларга тўхталиб, уларга қисқача изоҳ бериб, халқаро принципларнинг баъзи бир қоидаларини қўллаш масалаларини хулоса сифатида ёритиб ўтсак мақсадга

мувофиқ бўлади. Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексда принципларга алоҳида боб ажратилган бўлиб, 8-16-моддаларда уларга таъриф бериб ўтилган. Унга кўра, маъмурий суд ишларини юритиш қуйидаги принципларга таянган ҳолда амалга оширилади: одил судловнинг фақат суд томонидан амалга оширилиши, қонун ва суд олдида тенглик, судьяларнинг мустақиллиги ва фақат қонунга бўйсунуши, тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги, маъмурий суд ишлари юритиладиган тил, суд муҳокамасининг ошқоралиги, суд муҳокамасининг бевоситалиги, маъмурий ишларни қонун ҳужжатлари асосида ҳал қилиш, суд ҳужжатларининг мажбурийлиги.

Юқорида санаб ўтилган принципларга эътибор берадиган бўлсак, уларни халқаро принциплар билан уйғунлигига амин бўламиз.

Биринчи принцип ҳақида сўз юритар эканмиз, маъмурий ишлар бўйича одил судлов Кодексда белгиланган қоидалар бўйича фақат суд томонидан амалга оширилади. Бу орқали биз ҳеч қайси орган ёки ташкилот одил судловни олиб боришга ваколатли эмаслигини, одил судлов фақатгина Кодексда белгиланган қоидаларга амал қилган ҳолда олиб борилиши тўғрисида фикрга эга бўламиз.

Иккинчи принципга кўра, маъмурий ишлар бўйича одил судлов фуқароларнинг жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан, юридик шахсларнинг эса мулкчилик шаклидан, жойлашган еридан, шунингдек бошқа ҳолатлардан қатъи назар қонун ва суд олдида тенглиги асосида амалга оширилади. Бу принципнинг асоси Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 18-моддасида мустаҳкамланган: “Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар”.

Учинчи принцип ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: одил судловни амалга оширишда судьялар мустақилдирлар ва фақат қонунга бўйсундилар; судьяларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига бирон-

бир тарзда аралашигга йўл қўйилмайди ва бундай аралашув қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади; судьялар мустақиллигининг кафолатлари қонун билан белгиланади. Бунинг ҳам ҳуқуқий асосини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 112-моддасида кўришимиз мумкин. Шунингдек, Жиноят кодексининг 236-моддаси диспозициясига кўра, суд ишларини ҳал этишга аралашиб, адолатсиз ҳукм, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарор чиқарилишига эришиб мақсадида судьяга турли шаклда қонунга хилоф равишда таъсир ўтказиб жиноят таркибини беради. Бундан келиб чиқиб айта оламизки, принципда келтириб ўтилган жавобгарлик чораси қонуний тартибда Жиноят кодексига мустаҳкамланган. Судьялар мустақиллигининг кафолатлари фақатгина Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгилаб қилинмасдан, балки Ўзбекистон Республикаси “Судлар тўғрисида”ги қонунда у тўлақонли акс этган.

Тўртинчи принцип қоидаларига кўра, маъмурий суд ишларини юритиш тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги асосида амалга оширилади. Суд холислик ва беғаразликни сақлаган ҳолда, тарафлар ўз процессуал мажбуриятларини бажариши ва ўзларига берилган ҳуқуқларни амалга ошириши учун зарур шароитлар яратиб беради. Суд маъмурий иш бўйича барча ҳақиқий ҳолатларни ҳар томонлама ва тўлиқ аниқлаш чораларини кўради. Шу ўринда таъкидлаб ўтишимиз керакки, фуқаролик процессида томонлар юридик жиҳатдан тенг ва ўзаро тортишувчанлиги билан характерланади, яъни суд ишни кўриб чиқишда тарафлар томонидан тақдим қилинган далилларга таянади. Оммавий ҳуқуқий муносабатларда эса бир томонда фақат маъмурий органлар, яъни давлат органлари қатнашишини, субъектлар нотенглигини инобатга олган ҳолда, маъмурий суд ўз ташаббуси билан иш ҳолатларини кўриб чиқиши, тушунтиришлар, тарафлар келтирган далиллар билан чекланмаслиги, йўл қўйилган расмий хатоларни бартараф этиши, ноаниқ талабларни аниқлаштириши ва тушунтириши, тўлиқ бўлмаган фактларни тўлдириши ўринлидир. Шундагина, суд процесси тенглик ва тортишувчанлик принципларига амал қилинган ҳолда, адолатли равишда

ўтади деб ҳисоблаймиз. Шунинг учун ҳам судга маъмурий иш бўйича барча ҳақиқий ҳолатларни ҳар томонлама ва тўлиқ аниқлаш чораларини кўриш ваколати тақдим қилинган. Бундан хулоса қилиш мумкинки, маъмурий суд иш юритуви бошқа ишларни кўриб чиқишдан тубдан фарқ қилади ва бунда соф шаклдаги тортишувчанлик қандайдир равишда мавжуд эмас. Маъмурий суд иш юритишда томонларнинг тортишувчанлиги ва тенглиги субъектлар муносабатларининг нотенгсизлигини мувозанатга келтириш мақсадида суднинг фаол роли билан амалга оширилади. Маъмурий суд ишларини юритишда суднинг фаол роли, бошқа жиҳатлар қатори, объектив ҳақиқатни излашга қаратилган, чунки тортишувчанлик принципи суднинг иш юритувдаги фаол ролини истисно этмайди, албатта бунда суд ҳолислиги таъминланган бўлиши даркор. Юқоридагиларга кўра, маъмурий суд иш юритуви принциплари қаторига суднинг фаол ролини киритиб ўтишни тавсия қиламиз.

Бешинчи принцип тилга оид ҳисобланиб, унга мувофиқ, маъмурий суд ишлари ўзбек тилида, қорақалпоқ тилида ёки муайян жойдаги кўпчилик аҳоли сўзлашадиган тилда юритилади. Маъмурий суд ишлари юритилаётган тилни билмайдиган суд процесси иштирокчиларининг таржимон орқали иш материаллари билан танишиш, суд ҳаракатларида иштирок этиш ҳамда судда ўз она тилида ёки эркин танланган мулоқот тилида сўзлаш ҳуқуқи таъминланади. Суд муҳокамаси жараёнида қабул қилинадиган суд ҳужжатлари суд мажлиси қайси тилда ўтказилган бўлса, ўша тилда тузилади. Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг 220-моддасига биноан, суд иши юритилаётган тил тўғрисидаги қоидалар ишни кўриш чоғида бузилганлиги биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш учун асос бўлади.

Навбатдаги принципга мувофиқ, судларда ишлар муҳокамаси ошкора ўтказилади. Давлат сирини ёки қонун билан кўриқланадиган бошқа сирни сақлаш зарур бўлган тақдирда, ишни ёпиқ суд мажлисида эшитишга йўл қўйилади. Ишни ёпиқ мажлисда видеоконференцалоқа режимида эшитишга

йўл қўйилмайди, бундай мажлиснинг аудио- ва видеоёзуви эса амалга оширилмайди. Суднинг ҳал қилув қарори барча ҳолларда ошкора ўқиб эшиттирилади. Конституциянинг 113-моддасида белгиланишича, ҳамма судларда ишлар очик кўрилади. Ишларни ёпиқ мажлисда тинглашга қонунда белгиланган ҳоллардагина йўл қўйилади. Айнан қонунда белгиланган ҳоллар ҳар бир процессуал кодексда суд жараёнининг ўзига хослигини инобатга олган ҳолда келтириб ўтилган.

Суд маъмурий ишни кўриб чиқишда иш бўйича барча далилларни бевосита текшириши шарт ва уларга бирма-бир баҳо беради.

Суд маъмурий ишларни Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари, бошқа қонун ҳужжатлари, шунингдек Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари асосида ҳал қилади. Маъмурий ишларни кўриб чиқишда қонун ҳужжатларидаги барча бартараф этиб бўлмайдиган зиддиятлар ва ноаниқликлар фуқаролар ва юридик шахсларнинг фойдасига талқин этилади.

Халқаро принципларда ҳам тилга олинган суд ҳужжатларининг мажбурийлиги айнан миллий қонунчиликда ҳам ўз ўрнини топган. Қонуний кучга кирган суд ҳужжатлари барча давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар учун мажбурийдир ҳамда Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида ижро этилиши лозим. Суд ҳужжатларини бажармаслик қонунларда белгиланган жавобгарликка сабаб бўлади. Жиноят кодекси 232-моддасига биноан муайян ҳаракатларни содир этиш ёхуд уларни содир этишдан ўзини тийиш мажбуриятини юкловчи суд ҳужжатини бажаришдан бўйин товлашни маъмурий жазо қўлланилганидан кейин давом эттириш, шунингдек суд ҳужжатининг ижро этилишига тўсқинлик қилиш жиноий жавобгарликни келтириб чиқаради.

Юқорида биз халқаро ва миллий принципларни санаб ўтиб, уларга қисқача таъриф бериб ўтдик. Хулоса сифатида шуни айтишимиз мумкинки, халқаро принцип ҳисобланган самарали ҳуқуқий ҳимояни миллий

қонунчиликка тўлақонли татбиқ қилишимиз ўринли ҳисобланади. Чунки самарали ҳуқуқий ҳимоя қилиш принципи судга нафақат маъмурий ариза (шикоят)нинг моҳиятини кўриб чиқиш, балки маъмурий ариза (шикоят) қаноатлантирилгандан кейин қандайдир товон пули(зарарни ундириш) тайинлаш ваколатига эга бўлиш имкониятини яратади. Халқаро миқёсда қоида тариқасида, компенсация тайинлаш алоҳида қарор орқали амалга оширилади. Бу қоидани ўрнатишимиз ва маъмурий судларга тааллуқли ишлар қаторига зарарни ундиришни қўшишимиз орқали жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари янада таъминланади, ортиқча вақт сарфлашлар олди олинади. Зеро, бу ҳолат ҳозирда фуқаролик судлари ваколати доирасида бўлганлиги сабабли маъмурий судлар орқали ҳал этилган ишларнинг зарарни ундиришга оид қисми учун жисмоний ва юридик шахслар алоҳида тартибда фуқаролик судларига мурожаат қилишларига тўғри келмоқда.

II БОБ. ОММАВИЙ-ҲУҚУҚИЙ НИЗОЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

2.1. Германияда маъмурий ишларни кўриб чиқишнинг хусусиятлари

Тарихан Ғарб мамлакатларида маъмурий одил судловнинг иккита асосий тизими ёки моделлари ривожланган: континентал ва англо-саксон . Бу фикрни шу соҳада изланиш олиб борган В.В.Бойцова ва Л.В.Бойцов ҳам мустаҳкамлаб, маъмурият устидан суд назоратининг иккита асосий модели мавжудлигига тўхталишади. Биринчи модел: маъмурий судлар тизимига эга бўлмаган давлатлар, уларнинг айримларида бошқа шунга ўхшаш тузилмалар мавжудлигини истисно этмайди, масалан, маъмурий трибуналлар (Буюк Британия, АҚШ, Австралия, Янги Зеландия). Г.И.Никеров трибуналларни Британиянинг ўзига хос ҳодисаси ва “норасмий” судлар деб айтади. Улар маъмурият ва умумий судлар ўртасида оралиқ мавқега эга⁵⁷. Иккинчи модел: маъмурий судлар ишлайдиган давлатлар (Франция, Германия, Италия, Австрия, Финляндия, Швеция, Греция, Испания, Польша, Исроил ва бошқалар)⁵⁸. Изланиш олиб бораётган соҳамиздан четга чиқмаслик мақсадида маъмурий судлов моделларига, уларнинг фарқли жиҳатларига чуқур тўхталмай, айнан режамиз асосида Германияда маъмурий ишларни кўриб чиқилишини очиб беришимиз мақсадга мувофиқ ва шу орқали танланган давлатларимизнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб моделлар ҳақида умумий тасаввур ҳосил қиламиз.

Самарали суд ҳимояси ва давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан суд контролини амалга ошириш мақсади⁵⁹га мувофиқ Германиядаги маъмурий суд процесслари барча процессуал масалаларни қамраб оладиган муайян принциплар асосида қурилган⁶⁰. Судьянинг маъмурий суд ишлари

⁵⁷ Цит. по: Административное право зарубежных стран. С. 64.

⁵⁸ Бойцова В.В., Бойцова Л.В. Системы судебного контроля за администрацией: классические модели и модификации. Материалы семинара. — М., 2002. — С. 18–31.

⁵⁹ Kaufmann M. Untersuchungsgrundsatz und Verwaltungsgerichtsbarkeit. Mohr Siebeck, 2012. S. 400.

⁶⁰ Nolte J.J. Die Eigenart des verwaltungsgerichtlichen Rechtsschutzes. Grund und Grenzen der Anwendung des Zivilprozessrechts im Verwaltungsprozess. S. 6.

доирасидаги ҳаракатлари, авваламбор, маъмурий суд ишларини юритишнинг процессуал тамойиллари билан белгиланади. Маъмурий суд ишларини юритиш принциплари маъмурий ҳуқуқий низоларни кўриб чиқиш бўйича процессуал қонунчиликка асосланган асосий қоидалардир⁶¹. Германия маъмурий судлари тўғрисидаги қонуни (Verwaltungsgerichtsordnung⁶²)га мувофиқ принциплар қаторига қуйидагилар келтирилади: диспозитивлик (Dispositionsgrundsatz), ишнинг ҳолатларини ҳар томонлама ўрганиш (Untersuchungsgrundsatz), далилларни эркин баҳолаш (Grundsatz der freien Beweiswürdigung), ишларни суднинг расмий фаолияти доирасида олиб бориш ва ишга диққатлилиқ (Amtsbetriebs- und Konzentrationsgrundsatz), тингланиш ҳуқуқи (Grundsatz des rechtlichen Gehörs), оғзаки муҳокама, бевоситалилик, ошкоралиқ (Mündlichkeit — Unmittelbarkeit — Öffentlichkeit), шунингдек одил судлов принциплари⁶³. Эътиборли жиҳати, Германия маъмурий процессуал қонунчилигида принципларнинг ҳаммаси ҳам алоҳида нормада келтирилмаган, уларни процессуал қонунчилик таҳлили давомида аниқласа бўлади⁶⁴. Немис маъмурий ҳуқуқининг бошқа давлат, шу жумладан француз ҳуқуқ тизимидан асосий фарқи шундаки, немис маъмурий суд органлари, биринчи навбатда, инсон ҳуқуқларининг суддаги ҳимоясини назарда тутаяди. Ушбу қоида Германия Конституцияси 1-моддасида ҳам кўрсатиб ўтилган⁶⁵.

Ҳар қандай маъмурий акт, унинг (мажбурий) ижроси, шунингдек, баъзи ҳолларда қонуности ҳужжатлар устидан ҳам судга шикоят қилиниши мумкин. Судга тааллуқлилиқ масаласини аниқлаб олишимиз учун шикоят объектларини фарқлай олишимиз ўринли.

⁶¹ Kaufmann M. Указ. соч. S. 19.

⁶² Текст Закона об административном производстве на немецком языке: <http://www.gesetze-iminternet.de/vwvfg/>. См. также Административно-процессуальное право Германии (под редакцией В.Бергманна), 2-е издание, Москва/Берлин 2013.

⁶³ Юрген Кипп. Ведение процесса судьей в административном судопроизводстве (Handling of proceedings by the judge in the administrative court procedure) // Ежегодник публичного права 2015 : Административный процесс. — М. : Инфотропик Медиа, 2015. — 273-279 с. — ISBN 978-5-9998-0220-0.

⁶⁴ Grunsky. Grundlagen des Verfahrensrechts. S. 16.

⁶⁵ Дилмурод Артиков, Ботиржон Қосимов. Хорижий мамлакатларда маъмурий юстиция // илмий рисола. — Т.: ТДЮУ нашриёти, 2018. 5-бет

Германияда суд ҳокимияти беш тармоқ⁶⁶ бўйича иш юритади: фуқаролик ва жиной ишлардан ташқари давлат органлари томонидан етказилган зарарни қоплаш тўғрисидаги низоларни ҳал қилишга ваколатли бўлган умумий юрисдикция судлари (ordentliche Gerichtsbarkeit), мансабдор шахслардан ташқари барча меҳнат муносабатлари жараёнида вужудга келадиган низоларни ҳал қилувчи меҳнат судлари (Arbeitsgerichtsbarkeit), биринчи навбатда, (давлат) ижтимоий суғуртага оид ишлар тааллуқли бўлган ижтимоий судлар (Sozialgerichtsbarkeit), солиқ низоларини ҳал қиладиган молиявий судлар (Finanzgerichtsbarkeit), оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқувчи низоларни ҳал қиладиган маъмурий судлар (Verwaltungsgerichtsbarkeit). Маъмурий суд ишларини юритиш жараёни “Маъмурий судлар тўғрисида”ги Федерал қонун (Verwaltungsgerichtsordnung) билан тартибга солинади.

Бугунги кунда Германия маъмурий судлари тизими учта инстанциядан ташкил топган, яъни 52 та ўлкаларнинг маъмурий суди (Verwaltungsgerichte) биринчи инстанция судлари ҳисобланиб, давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг қарорлари устидан фуқаролар томонидан берилган ҳар қандай шикоятларни кўриб чиқади; 14 та юқори маъмурий суд (Oberverwaltungsgerichte) иккинчи инстанция ҳисобланиб, суд низоларини баъзи бир ҳолларда биринчи инстанция сифатида кўриб чиқиб ҳал қилиш билан бирга қўйи маъмурий судларнинг қарорларига нисбатан апелляция инстанция суди ҳисобланади; маъмурий ишлар бўйича Олий суд вазифасини (охирги инстанция) Лейпциг шаҳрида жойлашган Федерал олий маъмурий суди (Bundesverwaltungsgericht) бажариб, унинг ваколатига асосан юқори маъмурий судларнинг қарорларини текшириш (ревизия) дан иборат⁶⁷.

⁶⁶ Дмитрий Маренков. Судебная система Германии. Краткий обзор (Das deutsche Gerichtssystem im Überblick) // Deutsch-Russische Juristenvereinigung < > Германо-Российская ассоциация юристов Сборник статей о праве Германии, выпуск № 1 (август 2015 г.), www.drjv.org

⁶⁷ Йорг Пуделька. Виды иска в административном судопроизводстве на примере Германии (The different types of action in administrative court proceedings — the German example) // Ежегодник публичного права 2015 : Административный процесс. — М. : Инфотропик Медиа, 2015. — 206-217 с. — ISBN 978-5-9998-0220-0.

“Маъмурий судлар тўғрисида”ги қонуннинг 40-моддасига кўра, конституциявий ҳуқуқ соҳасига тегишли бўлмаган барча оммавий ҳуқуқий низолар маъмурий судларда кўриб чиқилади, лекин шу ўринда қонунда баъзи бир истиснолар ҳам келтирилган. Жумладан, “агар федерал қонун бўйича ушбу низоларни ҳал қилиш тўғридан-тўғри бошқа суд ваколатига кирмаса” деган жумла қонунда мустаҳкамланган. Демак, ушбу жумла орқали қонун ижодкори даъво объекти конституциявий ҳуқуқ соҳасига тегишли бўлмаган оммавий ҳуқуқий низо бўлса ҳам қонун нормалари орқали бу ишлар бошқа судларга тааллуқлилиги(abdrängende Zuweisung)ни назарда тутмоқда. Бундай нормаларга “Молия судлари тўғрисида”ги Низом(Finanzgerichtsordnung⁶⁸)нинг 33-моддаси(параграф)даги, “Ижтимоий судлар тўғрисида”ги қонун(Sozialgerichtsgesetz⁶⁹)нинг 51-моддасидаги қоидалар киради. Бундан ташқари, “Маъмурий судлар тўғрисида”ги қонуннинг 40-моддаси 2-қисмида маъмурий судлар томонидан кўрилмайдиган ишлар келтирилган. Бундан қелиб чиқиб қисқача хулоса қилса бўладики, Германия маъмурий судлари юрисдикциясига юқоридаги истиснолардан ташқари барча оммавий ҳуқуқий низо(öffentlich-rechtliche Streitigkeit)лар киради.

Германия қонунчилигида маъмурий судларнинг оммавий ҳуқуқий низоларни кўриб ҳал этишда баъзи бир чекловлари мавжуд.

- Маъмурий судларга мурожаат этиш учун шахс аввал юқори турувчи органга ариза билан мурожаат этиши лозим. Агарда шахс ушбу орган томонидан қабул қилинган қарордан норози бўладиган тақдирда, маъмурий судларга мурожаат этишлари мумкин.
- Низоларнинг оммавий ҳуқуқийлик табиати икки мустақил бўғинга ажралади: ижтимоий низолар бўйича судлар ҳамда молиявий низолар бўйича судлар.

⁶⁸ Текст Положения о финансовых судах на немецком языке: <http://www.gesetze-im-internet.de/fgo/>.

⁶⁹ Текст Закона о социальных судах на немецком языке: <http://www.gesetze-im-internet.de/ssg/>.

- Оммавий ҳуқуқий тартибдаги зарарни қоплаш билан боғлиқ низолар фуқаролик суд тизимида кўриб чиқилади⁷⁰.

Маъмурий судлар тўғрисидаги қонунда даъволарнинг 5 тури кўрсатиб ўтилган. Биринчиси баҳслашув тўғрисидаги даъволар (Anfechtungsklage), мажбуриятни бажариш ҳақидаги даъволар (Verpflichtungsklage), мажбуриятларни бажариш ҳақидаги умумий даъволар (allgemeine Leistungsklage), ҳуқуқий муносабатни тан олиш ҳақидаги даъволар (Feststellungsklage), қондани ҳақиқийлигини текшириш тўғрисидаги даъволар (Normenkontrollklage). Конституциянинг 19-моддаси 4-бандига мувофиқ, ҳар ким оммавий ҳуқуқда конституциявий ҳуқуқлари бузилган тақдирда судга мурожаат этиш тўғрисидаги қоида мавжуд⁷¹. Бу шуни англатадики, агар қонун бўйича юқорида келтирилган даъволардан биронтасига тўғри келмаса, фуқаро ҳар қандай ҳолатда ҳам мурожаат этиш ҳуқуқига эга. Бундай даъволар “sui generis” деб аталиб⁷², таржимаси “ўзига хос”⁷³ даъво шаклида келади.

“Маъмурий судлар тўғрисида”ги қонун(кейинги ўринларда МСТҚ)га мувофиқ, даъволарнинг асосий кўринишини баҳслашув тўғрисидаги, мажбуриятни бажаришни таъминлаш тўғрисидаги даъволар ташкил этади. Баҳслашув тўғрисидаги даъвонинг объекти маъмурий ҳужжат(акт), тўғрироғи унинг бекор қилиниши ҳисобланади. Даъвогарнинг (миллий қонунчиликда аризачи) ҳуқуқларини қонунга хилоф тарзда чиқарилган маъмурий ҳужжат бузаётган бўлса, у суд томонидан бекор қилиниши лозим(МСТҚнинг 113-моддаси 1-банди). Бундай даъво аризаси(миллий қонунчиликда ариза)ни бериш ҳуқуқига шикоят қилинган маъмурий ҳужжат шахснинг ҳуқуқларини чеклаётганлигига ишончли сабаб ва асослар мавжуд бўлсагина топширилади. Баҳслашув тўғрисидаги даъво МСТҚнинг 74-моддасида белгиланган

⁷⁰ Дилмурод Артиков, Ботиржон Қосимов. Хорижий мамлакатларда маъмурий юстиция // илмий рисола. – Т.: ТДЮУ нашриёти, 2018. 6-бет

⁷¹ Текст Основного Закона на немецком и английском языках: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/>.

⁷² Анастасия Бергер, Нина Веш. Административный процесс в Германии (Verwaltungsprozess im deutschen Recht) // Deutsch-Russische Juristenvereinigung <> Германно-Российская ассоциация юристов Сборник статей о праве Германии, выпуск № 1 (август 2015 г.), ст. 32-47, www.drjv.org

⁷³ *Sua generis* // The New Dictionary of Cultural Literacy. — Houghton Mifflin Harcourt, 2002. — P. 79. — ISBN 0618226478, ISBN 9780618226474.

маъмурий ҳужжат топширилганидан кейин бир ойлик муддат ичида берилиши керак. Ушбу шарт фақат даъвогарга шикоят қилиш тартиби ёзма равишда тушунтирилган тақдирда кучга эга (Belehrung, § 58 МСТҚ), акс ҳолда шикоят муддати бир йилни ташкил этади.

Мажбуриятни бажариш тўғрисидаги даъво фуқарога керакли маъмурий ҳужжат (акт) берилмаган бўлса, яъни маъмурий орган ҳаракатсизлиги (Untätigkeitsklage, § 75 МСТҚ) ёки сўралган ҳужжатни бериш рад қилинганлиги ҳолатида мурожаат қилинади. Мажбуриятни бажариш тўғрисидаги даъво фуқаро томонидан аллақачон маъмурий органдан ушбу ҳужжатни қабул қилиш тўғрисида илтимос қилинган бўлсагина берилиши мумкин. Акс ҳолда даъво моҳиятан кўриб чиқишга қабул қилинмайди. Бунда бир жиҳатни эътиборга олиш ўринли, суд маъмурий органнинг ҳужжатини хоҳлаган тарзда ўзгартира олади ёки ҳужжат қабул қилишга мажбур қила олади деб тушунмаслик керак, бу, шубҳасиз, ҳокимиятлар бўлиниш принципига зид ҳам ҳисобланади. Суд фақатгина қонунда кўрсатилган ваколатлар амалга оширилмасдан қўпол бузилганда ёки тегишли чегарадан ўтилганда ҳужжатни бекор қилиши ёки қарор қабул қилишга мажбурлаши мумкин (§ 114 МСТҚ), қолган ҳолатларда суд маъмурий органга аниқ қарор қабул қилишни мажбур қила олмайди, фақатгина даъвогар фойдасига унинг ҳуқуқий баҳосини ҳисобга олган ҳолда ишни ҳал қилишга мажбур қилади (Bescheidungsurteil, § 113 МСТҚ 5-банд).

“Маъмурий судлар тўғрисида”ги қонунда мажбуриятларни бажариш ҳақидаги умумий даъволар (allgemeine Leistungsklage) тўғридан тўғри берилмаган. Мажбуриятларни бажариш ҳақидаги умумий даъво субсидиардир. Бу дегани, у янада самарали даъво қилиш имконияти мавжуд бўлса, суд томонидан кўриб чиқиш учун қабул қилинмайди. Масалан, агар фуқаро аввало маъмурий органдан талаб қилган субсидия тўланишини сўрайдиган бўлса, у биринчи бўлиб ушбу ҳуқуқни белгилайдиган ҳужжатни чиқаришни талаб қилувчи мажбуриятни бажариш тўғрисидаги даъвони киритиши лозим. Субсидия ушбу ҳолатда ҳам тўланмайдиган бўлсагина,

фукаро мажбуриятларни бажариш ҳақидаги умумий даъво билан мурожаат қилишга ҳақли. Яна бир мисол сифатида қуйидагини келтиришимиз мумкин, агар тадбиркор унинг хўжалиги жойлашган жойга олиб борувчи таъмирталаб йўлни давлат томонидан таъмирланишини талаб қилмоқчи бўлса, бу ҳолатда кўриниб турибдики, ҳуқуқий ҳаракат, яъни маъмурий акт қабул қилиниши шарт эмас, балки фактик ҳаракатнинг ўзи етарли. Демак, суд даъвони қаноатлантирса, маъмурий органга ушбу йўлни таъмирлашни юклаши мумкин⁷⁴.

Ҳуқуқий муносабатни тан олиш ҳақидаги даъво (Feststellungsklage) аризаси маълум бир ҳуқуқий муносабат мавжудлиги ёки йўқлигини тан олиш масаласи бўйича берилади (§ 43 МСТК). Шу билан бирга, икки ёки ундан ортиқ шахслар учун муайян ҳуқуқий оқибатларга олиб келадиган аниқ қонуний ҳолатларга нисбатан муайян қонун нормаларини қўллаш мумкинми ёки йўқми аниқ бўлади. Ҳуқуқий муносабатларни эътироф этиш тўғрисидаги даъвога, биринчи навбатда, даъвогар маълум иқтисодий ёки маънавий манфаатдор бўлган тақдирда, иккинчидан, агар бошқа ҳеч қандай даъво тури ушбу масалани ҳал қилиш учун яроқсиз бўлса, йўл қўйилади. Яъни, агар маълум бир аниқ маъмурий ҳужжат мавжуд бўлса, унда даъвогар у бўйича даъво кўзғатиб, баҳслашиши керак. Бу ҳам мажбуриятларни бажариш ҳақидаги умумий даъволар сингари субсидиарлигини (Subsidiarität) англатади. Мисол учун агар тадбиркор ва маъмурий орган ўртасида маълум бир фаолият билан шуғулланиш учун умуман рухсат зарур бўладими ёки йўқми деган низо келиб чиқса, у ҳолда ҳал қилиш зарурати масаласи ҳуқуқий муносабатларни тан олиш тўғрисидаги умумий даъво билан текширилади.

Қоида(норма)ни ҳақиқийлигини текшириш тўғрисидаги даъволар ушбу норма томонидан унинг ҳуқуқлари бузилганлиги тўғрисида шикоят қилувчи хусусий шахс томонидан ҳам, шунингдек уни қўлловчи маъмурий орган

⁷⁴ Йорг Пуделька. Виды иска в административном судопроизводстве на примере Германии (The different types of action in administrative court proceedings — the German example) // Ежегодник публичного права 2015 : Административный процесс. — М. : Инфотропик Медиа, 2015. — 210 с. — ISBN 978-5-9998-0220-0.

томонидан ҳам берилиши мумкин. Иккаласи ҳам норматив ҳуқуқий ҳужжат нашр этилган кундан бошлаб бир йил ичида берилиши мумкинлиги тўғрисидаги муддатга амал қилиши керак (§ 43 МСТҚ 2-банд). Ушбу суд ишларини юритиш жараёнида даъвогарнинг ҳуқуқларини бузиш имкониятидан қатъий назар юқори маъмурий суд ушбу норматив ҳужжатнинг қонунийлигини текширади. Унинг қарори умуммажбурий характерга эга (Allgemeinwirkung).

Маъмурий суд ишларини юритишда даъвони таъминлаш катта рол ўйнайди (einstweiliger Rechtsschutz). Германияда даъвони таъминлашнинг бир-биридан фарқ қилувчи икки хил шакли мавжуд: ҳаракатни тўхтатиб қўйишни ўрнатиш ёки уни тиклаш (Anordnung oder Wiederherstellung der aufschiebenden Wirkung §§ 80-81 МСТҚ) ва вақтинчалик даъвони таъминлаш тўғрисидаги ажримни чиқариш (einstweilige Anordnung, § 123 МСТҚ). ҳаракатни тўхтатиб қўйишни ўрнатишнинг моҳияти қуйидагича: МСТҚ 80-моддасининг 1-бандига мувофиқ, баҳслашиш (ёки эътироз) учун даъво бериш тўхтатиб турувчи ҳаракатга олиб келади, яъни маъмурий орган низога учраган маъмурий актнинг ижросини то у инкор этиб бўлмайдиган ҳолга келгунича (unanfechtbar) талаб қила олмайди, масалан, суд иш юритуви тугагунича (§ 80b МСТҚ). Бу шуни англатадики, баҳслашиш (ёки эътироз) тўғрисидаги даъволарда даъвони таъминлашни қўллаш шарт ҳам эмас, яъни маъмурий ҳужжатнинг ҳаракати ўз-ўзидан музлатилганлигини билдиради. Аммо, МСТҚ 80-моддасининг 2-бандида буни истисно қилувчи тўртта ҳолат мустаҳкамланган. МСТҚ 123-моддасига кўра, суд шу қаторда илтимосномага асосан даъво тақдим қилингунига қадар ҳам аризачининг ёки манфаатида ариза берилган шахснинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилишининг аниқ хавфи мавжуд бўлса, вақтинчалик даъвони таъминлаш тўғрисидаги ажримни чиқаришга ҳуқуқи мавжуд.

Маъмурий судлар тўғрисидаги қонун шикоят қилишнинг имкониятларини қуйидагича фарқлайди: апелляция (Berufung, §§ 124-130b

МСТК), ревизия (Revision, §§ 132-144 МСТК) ва шикоят (Beschwerde, §§ 146-152 МСТК).

Апелляция шикоят қилишнинг асосий шакли ҳисобланади, бунда иш янги далиллар эвазига қайта кўриб чиқилади. Бироқ, апелляция биринчи инстанция суди ёки апелляция инстанция суди томонидан рухсат берилиши керак. Рухсат бериш ҳақидаги қоида суд иш юритувида кўшимча жараённинг пайдо бўлишига олиб келади (Zulassung der Berufung). Апелляция кўйидагиларга асосланган ҳолда берилиши лозим:

1. Суд қарорига нисбатан жиддий шубҳалар бўлган тақдирда;
2. Ишда фактик ёки юридик характернинг асосий қийинчилиги топилганида;
3. Иш принципиал аҳамиятга эга бўлганида;
4. Суднинг қарорида Юқори маъмурий суднинг, Федерал маъмурий суднинг, Конституциявий суднинг ҳамда Юқори судлар Федерациясининг бирлашган сенати қарорларига нисбатан зидлик мавжуд бўлса;
5. Процессуал хатолик аниқланган тақдирда.

Худди апелляция сингари ревизияга ҳам рухсат берилиши керак. Ревизия федерал қонуннинг (Verletzung von Bundesrecht) бузилишига(суд қарорининг асосланмаганлиги, суд таркибининг нотўғрилиги) асосланган бўлиши мумкин, шунинг учун текширишнинг бу тури истисно ҳуқуқий саволларни ҳал қилишга хизмат қилади (§ 137 МСТК). Ревизия суди қарорнинг юридик жиҳатдан қонунийлигини текширишдан иборат, фактларнинг ҳақиқийлигини текшириш эса бунга кирмайди. Шикоят эса судлар томонидан чиқарилган қолган барча қарорларга нисбатан берилиши мумкин (§ 146 МСТК)⁷⁵.

⁷⁵ Анастасия Бергер, Нина Веш. Административный процесс в Германии (Verwaltungsprozess im deutschen Recht) // Deutsch-Russische Juristenvereinigung < > Германно-Российская ассоциация юристов Сборник статей о праве Германии, выпуск № 1 (август 2015 г.), ст. 32-47, www.djv.org

Оммавий ҳуқуқий низолар бўйича аксарият даъволар ўлкаларнинг маъмурий судларига биринчи инстансия судлари сифатида берилади. Даъво бериш учун илтимоснома ва иложи борича даъвогарнинг аниқ талабларини ўз ичига олган даъво аризаси талаб қилинади. Суд иш учун аҳамиятли бўлган барча далилларни аниқлаши шарт. Жумладан, агар бу ҳақиқатни ошкор қилиш учун зарур бўлса, гувоҳларни сўроқ қилиши, яъни суд терговини ўтказиши лозим. Суд ушбу мажбуриятни томонлар аниқ шаклда далилларни тақдим этмаган тақдирда амалга оширади, бу ҳолда ишнинг ҳолатларини маъмурий жиҳатдан аниқлаштириш принципи қўлланилади. Давлат органлари ишга оид маълумотларни ва ҳуқуқий ҳужжатларни чекловсиз тақдим этиши шарт. Судларга ҳуқуқий ва идоралараро ёрдамни кўрсатишнинг мажбурийлигини “Маъмурий судлар тўғрисида”ги қонуннинг 14-моддаси ҳам яққол акс эттиради. Суд суд ишларини олиб бораётганда ва қарор қабул қилаётганда конституцияда кафолатланган процессда иштирок этиш ҳуқуқини бериш тўғрисидаги талабни бажариши шарт. Умуман олганда, амалдаги маъмурий процессуал қонунчилик ишнинг муҳим ҳолатларини тўлиқ батафсил текширишни ва ушбу ҳолатларни барча мумкин бўлган ҳуқуқий жиҳатлар нуқтаи назаридан ҳар томонлама баҳолашни талаб қилади. Юқорида таъкидлаганимиз каби агар фуқаро маъмурий судга мурожаат қиладиган бўлса, ҳар хил турдаги даъволарни ҳолатга қараб қўллаши мумкин. Апелляция шикоят ва даъво аризаси муддат масаласи бўйича бир-бирига ўхшаш, яъни иккала ҳолатда ҳам маъмурий акт эълон қилинганидан кейин ёки шикоят бериш тўғрисида қарор қабул қилинганидан кейин бир ой ичида берилиши керак. Агар қарор устидан баҳслашиш тўғрисида даъво аризаси берилган бўлса, маъмурий суд қарама-қарши бўлган маъмурий ҳужжатнинг объектив нуқтаи назардан ноқонуний эканлигини ва натижада даъвогарнинг субъектив ҳуқуқлари бузилганлигини текширади. Агар мажбуриятни бажаришга мажбурлаш тўғрисида даъво берилган бўлса, у ҳолда суд маъмурий ҳужжатни рад этиш ёки бажармаслик қонунга хилоф бўлган ёки бўлмаганлигини ва даъвогарнинг субъектив ҳуқуқлари бузилганлигини текширади. Апелляция

шикояти ва қарор устидан баҳслашиш тўғрисидаги даъво ҳаракатни тўхтатиб кўювчи таъсирга эга(бу ҳақида юқорида ёритилган эди). Қарор, одатда, оғзаки суд муҳокамаси асосида қабул қилинади, бунда суд таркиби учта профессионал судья ва иккита профессионал бўлмаган судьядан иборат бўлади. Мураккаб бўлмаган оддий масалаларни кўришни ягона судья бўлган профессионал судьялардан бирига юбориши мумкин. Эътиборли жиҳати, миллий қонунчиликдан фарқли ўлароқ Германия қонунчилиги бўйича биринчи инстанция судлари(ўлка маъмурий судлари)да ҳам ҳайъат тузилиб, у ишларни уч судьядан ва икки халқ маслаҳатчисидан иборат таркибда, юқори маъмурий судларда сенат тузилиб, у ишларни уч судьядан ёки беш судьядан(икки нафар халқ маслаҳатчиси бўлиши мумкин) ёхуд беш судья ва икки нафар халқ маслаҳатчисидан иборат таркибда, Федерал судларда ҳам сенат тузилиб, беш нафар судьядан иборат таркибда кўриб чиқиши мумкин. Бизнинг маъмурий қонунчилик бўйича халқ маслаҳатчилари маъмурий ишларда қатнашиши бўйича қоида мавжуд эмас. Фикримизча, оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларда халқ маслаҳатчиларининг қатнашишини жорий қилиш ўринли ҳисобланади, сабаби айнан бир томон маъмурий бошқарув ваколатларга эга ишларни кўриб чиқишда халқ вакиллари фуқаро манфаатида қонуний қарор чиқарилишига ўз таъсирини кўрсатиши мумкин. Шунингдек, Германия “Маъмурий судлар тўғрисида”ги қонуни 32-моддасига кўра, халқ маслаҳатчиларига ҳам қонунда кўрсатилган микдорларда компенсациялар ва пул мукофотлари тўланишини инобатга олиб, айнан шу тартибни ўз миллий қонунчилигимизга жорий этиш самарали ҳисобланади деб ўйлаймиз.

Юқорида биз ўлка маъмурий судларида ишлар ҳайъатда ҳамда якка судья томонидан ҳам кўриб чиқилиши мумкинлиги тўғрисида фикр юритдик. Ҳайъат ишнинг принципиал аҳамиятга эга эмаслигини ва соддалигини инобатга олиб, ишни якка тартибда профессионал судья томонидан кўриб чиқишга бериши мумкин. Шу қаторда, “Маъмурий судлар тўғрисида”ги қонуннинг 17-моддасига биноан, маъмурий судларда қуйидаги судьялар

ишлаши мумкин: синов муддатидаги судьялар, вақтинчалик судьялар, топшириқ бўйича судьялар. Эътиборли жиҳати, синов муддатига олинган судьялар биринчи бир йиллик муддатларида маъмурий ишларни якка тартибда кўриб чиқишга ҳақли эмаслар(МСТҚ 6-модда). Шундан келиб чиқиб, нафақат маъмурий судларда балки бутун суд тизимида дастлаб судьяларни синов тариқасида ишга қабул қилиш тартибини жорий қилиш, туманлараро судларда ҳайъатларни тузиш ва худди Германия қонунчилиги сингари стажёр судьяларнинг биринчи бир йилликларида ишларни якка тартибда кўришларига йўл қўймаслик тартибини жорий қилиш мақсадга мувофиқ. Ваҳоланки, биринчи йил ишга қабул қилинган судья кўпинча хатоликларга йўл қўяди, бу эса фуқароларнинг ҳуқуқлари сабабсиз бузилишига йўл очиб беради, юқорида келтирилган тартиб эса ушбу камчиликларни бартараф қилиб, судьянинг тажрибасини оширишига, тажрибали судьялардан тегишли ўрнак олишга, иш юритилиши тартибини янада мукамал ўрганиб олишига сабабчи бўлади деб ҳисоблаймиз.

Юқори маъмурий судлар қуйи судларнинг чиқарган қарорлари юзасидан берган апелляция шикоятини кўриб чиқиб, у юзасидан тегишли қарор чиқаришга ваколатли. Илгари маъмурий суднинг ҳар бир қарори устидан шикоят қилиш мумкин эди, аммо Германия қонун чиқарувчилари кўп йиллар олдин, яъни 1997 йилда, апелляция шикоятини қабул қилиш тўғрисидаги Низомни ўрнатдилар. “Маъмурий судлар тўғрисида”ги қонуннинг 124-моддасига биноан, ишда иштирок этувчи шахслар апелляция шикоятини фақатгина бу қонунда рухсат берилган ҳоллардагина беришлари мумкин. Фуқаро шикоятни қонунда кўрсатилган тегишли талабларни бажарган тақдирдагина беришга ҳақли. Апелляция шикояти билан суд қарорига шикоят қилиш имкониятининг қонуний чекланиши иккинчи инстанция судларининг иш ҳажмини камайтириш учун зарурдир ва бу мураккаб бўлмаган ишларни ёки ҳуқуқий муаммолар деярли ечимини топган ишларни тезда ва ортиқча харажатларсиз тугатишга кўмак беради. Маъмурий суд томонидан апелляцияни беришга йўл қўймаслик ҳолатлари жуда кенг тарқалган. Бундай

ҳолатда, манфаатдор томон шикоят беришига рухсат олиш учун махсус илтимоснома топшириши керак. Шунга мувофиқ, юқори маъмурий суд апелляция шикоятини ҳал қилиш учун асос бор ёки йўқлиги тўғрисида оғзаки суд муҳокамасисиз қарор қабул қилади. Манфаатдор томон нуқтаи назаридан, юқори маъмурий суд томонидан апелляция шикоятини беришнинг энг муҳим асослари биринчи инстанция томонидан қабул қилинган қарорнинг адолатли эканлигига жиддий шубҳалардир. Муваффақиятли шикоят қилишга рухсат олинганидан кейин апелляция тартибига ҳам биринчи инстанция суд ишларига нисбатан худди шундай қоидалар қўлланилади. Апелляция суди ҳам ишни қуйи маъмурий суд сингари пухта ўрганишга мажбур ва ваколатлидир. Агар юқори маъмурий суд шу пайтгача олинган фактлар фикрни шакллантириш учун етарли эмас деб ҳисобласа, у қўшимча равишда уларни олиши керак. Масалан, биринчи инстанцияда чақирилган гувоҳлар қайтадан сўроқ қилинади ёки бўлмасам қайтадан воқеа жойи қўздан кечирилади. Юқорида таъкидланганидек, юқори маъмурий судлар апелляция инстанция вазифасини бажаради, лекин қонунда кўрсатилган баъзи истисно ҳолатларда биринчи инстанцияда ишларни ҳам кўриб чиқади(МСТҚ 47-48-моддалар). Муҳим жиҳати, юқори маъмурий судлар бошқа немис судлари каби парламент томонидан чиқарилган расмий қонунларни ҳақиқий эмас деб топиш ваколатига эга эмас, бу ваколат фақатгина Федерал Конституциявий суд ва ерларнинг конституциявий судларига берилган. Юқори маъмурий судлар ишларни уч профессионал судья таркибида кўради, шу қаторда ерлар ишни кўришни беш судья, улардан икки нафари жамоатчилик тарзида фаолият олиб борадиган непрофессионал судьялар таркибида кўришни белгилашлари мумкин⁷⁶.

Учинчи инстанция вазифасини бажарувчи Федерал маъмурий судларга мурожаат қилиш юқори маъмурий судлар каби эркин ҳисобланади. Бу

⁷⁶ Вольфганг Шлик. Структура и функции юрисдикции административных судов в Германии (Structure and functions of administrative courts' jurisdiction in Germany) // Ежегодник публичного права 2015 : Административный процесс. — М. : Инфотропик Медиа, 2015. — 126-129-с. — ISBN 978-5-9998-0220-0.

инстанцияда ишларни қайта кўриб чиқишга апелляция инстанциясидаги каби рухсат бериш тартибидан ўтганидан кейингина йўл қўйилади. Рухсат олиш эса аниқ асослар мавжуд бўлганда берилади. Ушбу асослар апелляция инстанциясига рухсат олиш асосларига қараганда янада камроқдир. Ишни бу инстанцияда қайта кўриш учун принципиал аҳамиятга эга бўлган асослар мавжуд бўлиши ёки юқори маъмурий суд суд иш юритувида хатоларга йўл қўйган бўлиши керак. Натижада бу шуни англатадики, иккинчи инстанциядан кейин учинчи инстанцияга мурожаат қилиш мураккаб ва анча қийин, биринчи инстанциядан иккинчига мурожаат қилишга қараганда. Ишни қайта кўришни юқори маъмурий суд ёки Федерал маъмурий суд тайинлайди. Агар ишни қайта кўриб чиқиш тайинланган бўлса, Федерал маъмурий суд шикоят қилинган қарорда ҳуқуқий хатолар мавжудлигини текширади. Федерал маъмурий суд юқори маъмурий суддан фарқли ўлароқ, шикоят қилинган қарорни фақат ҳуқуқий нуқтаи назардан кўриб чиқиши, текшириши мумкин. Текшириш даражасининг чегараланганлиги, авваламбор, Федерал маъмурий суд ишнинг ҳолатларини аниқлаштиришда юқори маъмурий суд натижалари билан боғлиқлигида намоён бўлади. Федерал маъмурий суд мустақил равишда иш бўйича фактларни ололмайди. Бу суд ваколати фақатгина ҳуқуқий нормалар контроли(назорати) билан чекланган. Агар Федерал маъмурий суднинг фикрига кўра, барча керакли фактлар аниқланмаган бўлса, унда кассация суди мавжуд бўлмаган фактларини аниқлаш ва кейин қайта қарор қабул қилиш тўғрисидаги талаб билан юқори маъмурий судга қайтариши керак. Ушбу қоида ишни кўриб чиқишда келиб чиқадиган камчиликларга нисбатан ҳам татбиқ этилади. Агар томонлардан бири қонуний асосларда у айтган гувоҳнинг сўроқ қилиниши кераклиги тўғрисида шикоят қилса, Федерал маъмурий суд бундай ҳолатда гувоҳни тинглай олиш имкониятига эга эмас ва натижада камчиликни бартараф қила олмайди. Бундай ҳолатда Федерал маъмурий суд қарорни бекор қилиши ва сўроқ қилинмаган гувоҳни сўроқ қилиш ва хатони тўғрилаш мақсадида ишни иккинчи инстанцияга қайтариши керак. Текшириш даражасининг қўшимча чекланиши, кассация суди ишни ҳар

бир ҳуқуқий қоидаларни ҳисобга олган ҳолда кўриб чиқа олмаслиги ва умуман олганда, бундай ҳуқуққа эга эмаслигидан келиб чиқади. У фақатгина юқори маъмурий суд шикоят қилиш ҳуқуқини тўғри талқин қилганлигини ёки ишлатганлигини текшириши мумкин. Бунда фақатгина Европа Иттифоқини ва умумий халқаро ҳуқуқни ўз ичига олган федерал миқёсдаги, яъни федерал қонунлардаги ҳуқуқлар шикоят қилина олади. Федерал маъмурий судларда қарор чиқаришда беш нафар профессионал судья, оғзаки суд муҳокамасисиз чиқариладиган қарорларда эса уч нафар судья иштирок этади⁷⁷.

Хулоса сифатида Германияда оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни кўриб чиқишнинг хусусиятларини таҳлил қилиб, биз ўзимизда керакли тавсияларни ҳосил қилдик. Жумладан, “Маъмурий судлар тўғрисида”ги қонуннинг 40-моддасига мувофиқ, маъмурий судларга юқорида келтирилган баъзи истиснолардан ташқари барча оммавий ҳуқуқий низолар тегишлилигини инобатга олиб, ўз миллий қонунчилигимизда ҳам Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг 27-моддасидаги суд томонидан ҳал этиладиган ишлар тоифасини белгилаб, маъмурий судлар кўрадиган ишлар доирасини чеклаб қўйишимиз мақсадга мувофиқ эмас. Бунда Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига, фуқаролик ишлари бўйича судларга, иқтисодий судларга, ҳарбий судларга тааллуқли бўлмаган барча оммавий ҳуқуқий низоларни кўриш маъмурий судларнинг ваколати жумласига киритилиши ўринли деб ҳисоблаймиз. Агар биз маъмурий судлар барча оммавий ҳуқуқий низоларни кўришини белгиласак, шунда Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг 26-моддаси 2-қисмидаги “Қонун билан маъмурий судга тааллуқли ишлар жумласига бошқа ишлар ҳам киритилиши мумкин” деган жумлани олиб ташлаш керак. Шунингдек, айнан шу модданинг учинчи ва тўртинчи қисмларида белгиланган қоидалар маъмурий судларнинг барча оммавий

⁷⁷ Вольфганг Шлик. Структура и функции юрисдикции административных судов в Германии (Structure and functions of administrative courts' jurisdiction in Germany) // Ежегодник публичного права 2015 : Административный процесс. — М. : Инфотропик Медиа, 2015. — 129-130-с. — ISBN 978-5-9998-0220-0.

ҳуқуқий низоларни кўришларига тўсқинлик яратади ва бу фуқароларнинг ортиқча оворагарчилигига ҳам сабабчи бўлмоқда. Назарий жиҳатдан оладиган бўлсак, оммавий-ҳуқуқий низоларда муносабат иштирокчиларидан бири сифатида фақат ҳокимият ваколатларига эга бўлган субъект намоён булади ҳамда муносабат иштирокчилари тенг эмас ва юқорида олимларнинг фикрлари, халқаро стандартлардан келиб чиқиб айтдикки, оммавий-ҳуқуқий низоларни ҳал этишнинг махсус тартиби мавжуд, яъни принциплари, иш олиб бориш тартиби, қатнашувчи шахслар, суднинг ишга позицияси бошқа судларга нисбатан ўзгачадир. Шуларни инобатга олиб, ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса фуқаролик ишлари бўйича судга тааллуқли бўлган бир нечта талаб бирлаштирилган тақдирда, барча талаблар фуқаролик ишлари бўйича судда кўрилиши лозимлиги мазмунан, моҳиятан ҳамда назарий жиҳатдан нотўғри ҳисобланади. Аксинча, бу ваколатни маъмурий судларга бериш ёки бундай талабларни бирлаштирамаслигимиз мақсадга мувофиқ. Ваҳоланки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 июльдаги “Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6034-сон Фармонида асосан, Ўзбекистон Республикаси Олий суди раисининг биринчи ўринбосари – маъмурий ишлар бўйича судлов ҳайъатининг раиси қилиб белгиланиши, шунингдек, жиноят, фуқаролик, иқтисодий судлар умумий юрисдикция судлари сифатида бирлаштирилиши, маъмурий судларни алоҳида чиқарилиши ҳам юқоридаги қонданинг мазмунан хатолигини билдиради.

Шунингдек, юқорида таъкидлаганимиздек, Германияда маъмурий судларга мурожаат этиш учун шахс аввал юқори турувчи органга ариза билан мурожаат этиши лозим. Агарда шахс ушбу орган томонидан қабул қилинган қарордан норози бўладиган тақдирда, маъмурий судларга мурожаат этишлари мумкин. Шундан келиб чиқиб, ушбу амалиётни бизнинг қонунчилигимизга ҳам татбиқ қилиш масаласини ўйлаб кўриш керак деб ўйлаймиз. Сабаби, фикримизча, бу орқали биринчидан, суддаги иш ҳажми сезиларли равишда

камаяди, иккинчидан, маъмурий ишларнинг тезда ҳал қилинишига эришилади, учинчидан, маъмурий органлар чиқараётган ҳужжатларнинг сифати ошади, чунки улар энди суд томонидан эмас, балки юқори турувчи орган томонидан бекор қилинади, натижада органлар устидан назорат кучаяди, тўртинчидан, “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида”ги қонуннинг ҳақиқий ижроси таъминланади, мансабдор шахсларнинг ушбу қонунни қўллаш амалиётидаги камчиликлари бартараф этилади, қонун ҳақида тушунчага эга бўлинади(аҳоли томонидан ҳам), бешинчидан маъмурий органларнинг масъулияти ва жавобгарлиги ошиб боради. Юқоридагиларга кўра, ушбу амалиётни қонунчилигимизга татбиқ қилишимиз, тез эмас, лекин секин-аста ўз фойдасини бериб боради деб ўйлаймиз.

2.2. АҚШда оммавий-маъмурий ишларни кўриб чиқиш тартиби

Умумий ҳуқуқ оиласига тегишли давлатларда шаклланган маъмурий юстициянинг англо-саксон модели ҳам бошқа давлатлар учун катта қизиқиш уйғотади. Маъмурий юстициянинг англо-саксон модели билан континентал модели қиёсан таҳлил қилинганда асосли тарзда қайд қилинадики, тўлиқ маъмурий судлар мавжуд бўлмаган давлатларда (мисол учун, Буюк Британия ва АҚШ) давлат бошқарувининг турли соҳаларида (ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, ижтимоий) фаолият олиб борувчи маъмурий квазисудлов органларининг (улар турлича номланиши мумкин: трибунал, кенгаш, қўмига, комиссия, агентлик, бюро ва ҳатто моҳиятан ундай бўлмасада, судлар деб ҳам) сони сезиларли равишда кўп бўлади⁷⁸.

Бир вақтнинг ўзида англосаксон ҳуқуқий оиласига тегишли давлатларнинг кўпчилигида кенг доирадаги низоларда мажбурий судгача тартибда маъмурий юстиция органларига мурожаат қилиш принципи амал қилади. Фақатгина ваколатли квазисуд органларида кўрилган ишларгина умумий судларда кўриб чиқиш учун қўзғатилиши мумкин⁷⁹.

Маъмурий юстициянинг англосаксон тизими афзалликлари сифатида мослашувчанликни, норасмийликни, квазисуд органлари ходимларининг юқори даражада малака ва тажрибага эгаллиги туфайли ишларни тез ҳал қилиниши, худди шунингдек, маъмурий низоларни кўриб чиқиш процедурасининг қиёсан арзонлигини алоҳида қайд этса бўлади. Камчилик сифатида уларнинг қонунда белгиланган, аниқ ваколатларида кўрсатилган предмет бўйича иш кўрадиган махсус ташкилотлар эканлиги, шунга мос равишда, ҳар бир шундай орган барча тоифадаги маъмурий ишларни кўриб

⁷⁸ Соловьёв А.А., Опалев Р.О. Административная юстиция в зарубежных государствах: особенности функционирования отдельных институтов административного судопроизводства: монография / Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина (МГЮА). – М., 2017. – 60 с.

⁷⁹ Зеленцов А.Б. Учебно-методический комплекс и методические рекомендации по изучению курса «Административная юстиция». – М.: Изд. РУДН, 2011. – С. 51; Усанов В.Е. Проблемы формирования административной юстиции в Российской Федерации // . <http://pravogizn.h1.ru/KSNews/PIG_141.htm>

чиқмасдан, фақатгина уларга бевосита тегишли ишлар кўриб чиқилиш ҳолатини эътиборга олишади⁸⁰.

АҚШ маъмурий юстициясининг асосий жиҳатларидан бири бу унинг ягона, умумдавлат суд тизими мавжуд эмаслигидир. Шунинг учун ҳар бир штатда ўзининг суд тизими ва шу билан биргаликда федерал суд тизими фаолият кўрсатади. Шу ўринда шуни қайд этиш керакки, штатлар судлари ҳеч бир жиҳатдан федерал судлар бўйсунувида эмас ва ҳисобдор ҳам эмас. АҚШда биринчи маъмурий муассасалар 1855 йилда қабул қилинган қонун билан молия соҳасидаги қонунбузилишлар устидан шикоятлар натижасида ташкил этилган. Шу пайтдан бошлаб АҚШда шу каби маъмурий муассасалар ташкил топиши ривожлана борди⁸¹. Ўзининг тўлиқ институционал ҳолатини XX асрнинг бошларида, яъни умумий судлар билан биргаликда махсус маъмурий органлар ўз фаолиятини олиб бораётганларида мустақамлади. Бу органлар ўзларининг квазисудлов ваколатлари доирасида фуқаролар ва давлат ҳокимияти органлари ўртасидаги маъмурий низоларни кўриб чиқар, шунинг учун ҳам ўз ваколати доирасидан келиб чиқиб уларни маъмурий трибуналлар деб аташган. АҚШда квазисудлов ваколатларига эга бўлган шикоят суди (Претензионный суд), солиқ суди ва турли федерал агентликлар маъмурий трибуналлар деб аталади⁸².

Юқорида таъкидлаганимиздек, бошқа давлатлардан фарқли тарзда Америка Қўшма Штатларида суд ҳокимияти тармоғига кирмайдиган, ижро ҳокимияти органлари ва уларнинг мансабдор шахслари қарорлари қонунийлиги устидан назоратни таъминлайдиган квази судлар ёки трибуналлар ташкил этилган⁸³. АҚШ маъмурий юстицияси тизимининг

⁸⁰ Усанов В.Е. Проблемы формирования административной юстиции в Российской Федерации // <http://pravogizn.h1.ru/KSNews/PIG_141.htm>

⁸¹ Gussakovskii P.N. Administrative Justice [Administrativnaya yustitsiya]. Zhurn. Min. yust. - Magazine of the Ministry of Justice, 1906, 82-83 p.

⁸² Бояхчан С. Административные суды США и Франции в контексте рецепции опыта создания административной юстиции (Administrative courts of the U.S.A. and France in the context of reception of experience of administrative justice creation) Московский государственный юридический университет имени О. Е. Кутафина.

⁸³ Qosimov, B. (2018) "Administrative justice and forms of its organization: national and foreign experience," Review of law sciences: Vol. 2 : Iss. 2 , Article 4. Available at: https://uzjournals.edu.uz/rev_law/vol2/iss2/4

ташкилий хусусиятларини кўриб чиқишда иккиланмасдан айта оламизки, айнан юқорида келтирилган квазисудлов органлари (департамент, агентлик, комиссия, бюро ва бошқалар) асосий ролни ўйнайди. Ушбу агентликлар ижройи ва мустақилга бўлинади. Биринчи турдаги агентликларнинг асосий жиҳати уларнинг бошида Президент томонидан тайинланадиган ва унинг олдида жавобгар ҳисобланадиган мансабдор шахсларнинг туриши. Ўз ўрнида мустақил маъмурий агентликлар Конгресс томонидан ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларини тартибга солиш учун тузилади⁸⁴.

Америка маъмурий одил судловининг ўзига хос хусусияти бу турли хил функция ва ваколатларнинг биргина федерал агентликда жамланганидир, лекин ҳуқуқий мақом ва тузилишига кўра судлардан анча фарқ қиладиган маъмурий агентлик маъмурий ҳуқуқий низо келиб чиқса, холис суд органи каби ишни адолатли ҳал қила оладими деган савол туғилади? Судлов ва маъмурий квазисудлов қарорларининг асосий фарқи унинг процедурасида эмас, балки институционал жиҳатида. Умумий юрисдикция суди судьяси камдан-кам ҳолларда низо бўйича шу соҳада эксперт эгаллаган билимларга эга бўлади ва ҳар бир янги ҳолатга батафсил ва тўлақонли киришишга ҳаракат қиладди. Бунга қиёсан маъмурий судья Конгресс томонидан эълон қилинган сиёсатни амалга ошириш мақсадларига эришиш учун янада фаол ва ижобий мажбуриятга эга. Уларнинг муваффақияти Федерал агентликнинг Конгресс ёки Президент томонидан тақдим этилган мақсадларга эришишда ижобий натижалари билан боғлиқ. Бундан ташқари, улар, қоида тариқасида, кўриб чиқиладиган иш бўйича эксперт бўлиб, шунинг учун махсус билимларга асосланган қарор қабул қила олишади. Шунини таъкидлаш керакки, Америка маъмурий адъюдикация доирасида кўплаб савол ва муаммолар мавжуд. Адолатни тиклаш учун тўсиқ сифатида, америкалик ҳуқуқшунос Питер Уолл, қонунлар, кўрсатмалар ёки ахлоқий меъёрлар йўқ қила олмайдиган ва тан

⁸⁴ Слепченко Вероника Андреевна. Некоторые аспекты административной юстиции в зарубежных странах и в России (Some aspects of administrative justice in foreign countries and in the Russian Federation), <http://injust-journal.ru/wpcontent/uploads/2020/04/%D0%A1%D0%BB%D0%B5%D0%BF%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>

олинган такдирдагина уни бартараф қилиб бўладиган таъсирнинг нозик институционал шакллари сақланиб қолмоқда деб таъкидлайди⁸⁵. Агентлик ходимлари параллел равишда ўзларининг асосий функциялари ҳисобланган ҳуқуқ ижодкорлигига диққатни жалб қилишлари керак, чунки адъюдикация жараёнидан кейин кўпинча тегишли тузатишлар ва тўлдиришни талаб қиладиган камчиликлар ва қонунлардаги бўшлиқлар аниқланади (нимага асосан низо чиққан бўлса). Нима сабабдан қонун чиқарувчи квазисудлов жараёнида адолатли қарор чиқариш классик суд жараёни каби қийин эмас деб ўйлайди, агар ундай деб тан олмаса, нимага маъмурий судьяларни (агентликдаги) тайинлаш талаблари федерал судьяларникидан анча паст?⁸⁶

Демак, бундан хулоса қилса бўладики, АҚШ маъмурий одил судловида ҳам кўриб турганимиздек, ўз муаммо ва камчиликлари мавжуд. Буни нимага келтириб ўтмоқдаман, чунки изланишларим давомида шунга амин бўлдимки, маъмурий судлов ҳеч бир давлатда мукамал ва камчиликлардан ҳоли эмас, балки ҳар бир давлат ўзининг ижтимоий ривожланиш ҳолатидан келиб чиқиб ўзининг давлатига мос моделни шакллантириб боради. Ҳар бир модел ўзининг чуқур тарихий илдизларига эга ва бунга ўша давлатда истиқомат қилаётган аҳоли ҳам ўз ҳиссасини қўшиб, унга кўникиб боради. Юқоридагилардан келиб чиқиб, қисқача қилиб айтганда шуни айтмоқчиманки, хорижий давлатларнинг тажрибасини ўрганиб, таҳлил қилиб, уни тубдан такомиллаштирмасдан, яъни натижани билмасдан кўр-кўрона хорижий тажрибани имплементация қилгандан кўра фақатгина камчиликларни бартараф қилса ва ўз моделимизни яратиб борсак ўринли деб биламан.

АҚШда маъмурий судлар билан кўриб чиқиладиган махсус маъмурий судлов тартиби мавжуд эмас⁸⁷. “Маъмурий юстиция” атамаси орқали АҚШ амалиётидан келиб чиқиб, ижро ҳокимияти фаолиятдан келиб чиқадиган

⁸⁵ Woll, P. Administrative law: the informal process / P. Woll. – Berkeley, CA : University of California Press, 1974. – 188 p.(203 бет)

⁸⁶ Carp, R. A. Judicial Process in America / R.A.Carp, R. Stidham. – 5th ed. – Washington, D. C. : Congressional Quarterly Press, 2001. – 421 p.(425)

⁸⁷ Стариков Ю.Н. Административная юстиция. Теория, история, перспективы. – М.: Инфра-М-НОРМА, 2001. – С. 195.

низоларни ҳал қилиш билан шуғулланувчи барча квазисудлов органлари ва мансабдор шахсларни тушунишади. Деярли барча ижро ҳокимияти органлари қайсидир даражада квазисудлов функцияларини бажаради⁸⁸.

АҚШ 5-қонунлар тўпламининг 551-бўлимида шундай белгиланганки, маъмурий агентлик сифатида унинг бошқа агентликка бўйсунганлигидан катти назар барча ҳокимият вакилларини тушуниш керак, истисно тариқасида ташқи ишлар органлари ва ҳарбийлар келтирилади. Ҳудди шу бўлимда яна бир жиҳат белгиланганки, маъмурий агентликларга Конгресс (парламент), одил судлов органлари, пойтахт округини бошқарувчи органлар, ҳарбий органлар, шунингдек, штатларнинг қонунчилик органлари кирмайди. Бир вақтнинг ўзида, масалан, АҚШнинг ҳарбий кучлари Департаменти хусусий шахслар билан ҳарбий бўлмаган характердаги муносабатларда маъмурий агентлик сифатида қатнашади⁸⁹.

Таъкидлаш жоизки, америкалик юристларнинг нуқтаи назаридан, белгиланган анъанага кўра, маъмурий ҳуқуқ учта объектни тартибга солади: маъмурий ҳуқуқ ижодкорлиги; маъмурий квазисудлов фаолиятини; маъмурият устидан суд назоратини⁹⁰.

Шу билан бирга, АҚШдаги маъмурий агентликлар кенг ваколатларга эга, шу жумладан, бевосита уларнинг ваколатига тегишли ҳуқуқий масалалар, низолар бўйича қарорлар қабул қилиш соҳасида. АҚШ давлат қурилмасининг федерал шакллари ҳисобга олган ҳолда, маъмурий органлар тегишли ваколатлар билан штатлар миқёсида ҳам ўз фаолиятини олиб боришади. Юридик мустақилликка эга бўлган ва хусусий шахслар ва маъмурий ҳокимият ўртасида келиб чиқадиган низоларни ҳал қилиш вазифаси юклатилган

⁸⁸ Лафитский В.И. Административная юстиция в США // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 2003. – № 1. – С. 178.

⁸⁹ Караманукян Д.Т. Административная юстиция США: монография. – Омск: Омская юридическая академия, 2014. – С. 51

⁹⁰ Богдановская И.Ю., Данилов С.Ю., Зеленцов А.Б. и др. Административное право зарубежных стран. Учебник / под ред.: Козырина А.Н., Штатина М.А. – М.: Спарк, 2003. – С. 362.

маъмурий агентликнинг мансабдор шахси маъмурий судьялар деб номланади⁹¹.

Юқорида келтирилган квазисудлов органларининг иш тартиби ҳақида гапирадиган бўлсак, 1946 йилда маъмурий ишларни маъмурий трибуналлар орқали кўриб чиқиш қонун кучига эга бўлган “Маъмурий процедура тўғрисида”ги Федерал акт билан тартибга солинган. Шу каби актлар бошқа кўплаб штатларда ҳам қабул қилинган. Бу қонун тўлиқ равишда агентликларнинг индивидуал масалалар бўйича ишни кўриб чиқиш жараёнини ва тегишли тартибда қарор қабул қилишни (adjudicating), шунингдек, ҳуқуқ ижодкорлик фаолиятини таърифлаб берди. Бундан ташқари, қонун давлат агентлиги томонидан чиқарилган қарор ёки унинг ҳаракати устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқини мустаҳкамлаб қўйди⁹².

АҚШда тарихан федерал судлар (округ, апелляция, махсус судлар) ва штатлар судлари тизими шаклланган. Федерал судлар тизимининг юқори чўққисида АҚШ Олий суди туради⁹³. Маъмурий судлар давлат ва маҳаллий маъмурий органлар қарорлари устидан келтирилган апелляция шикоятларини кўриб чиқиш билан шуғулланадилар^{94,95}.

Маъмурий органларнинг қарорлари устидан шу маъмурий идора доирасида фаолият кўрсатувчи махсус апелляция муассасаларига, ундан кейин эса судга шикоят қилиш мумкин. Судлар одатда барча маъмурий инстанциялардан ўтган ишни қабул қиладилар ва кўриб чиқадиладар (фуқаро томонидан берилган барча қонуний маъмурий ҳимоя воситалари тугаганида). Бирламчи маъмурий юрисдикция доктринасининг ҳам моҳияти шунда. Шунга мувофиқ маъмурий органлар қандайдир даражада суд инстанциясидан

⁹¹ Караманукян Д.Т. Административная юстиция США: монография. – Омск: Омская юридическая академия, 2014. – С. 60.

⁹² Разгильдеев Александр Витальевич. Административное Правосудие: Опыт стран Европы, США и возможность его использования в России // Журнал «Закон» № 11 Ноябрь 2013, 135-150 с.

⁹³ Малько А.В. Сравнительное правоведение / А. В. Малько, А. Ю. Саломатин М.: Норма: ИНФРА-М, 2011, 129-130 с.

⁹⁴ Zimmer M.B. Overview of Specialized Courts / M. B. Zimmer. // International Journal for Court Administration. 2009 (August). Vol. 2. No 1. P. 12. URL: <http://www.iaca.ws/files/LWB-SpecializedCourts.pdf>

⁹⁵ Побединский В.Н. Административная юстиция в современной России: глобальный контекст и перспективы развития / В.Н.Побединский, С.С.Квач, Н.В.Фролова // Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования. 2016. Том 2, № 4. С. 96-106.

устунликка эга, лекин фақатгина ишдаги фактларни кўриб чиқиш масаласида. Ишдаги ҳуқуқий масалаларга келсак, яъни қонун нормаларини талқин қилиш ва қўллашнинг тўғрилиги, бу ерда бошланғич юрисдикция судларга тегишли ҳисобланади⁹⁶.

Умумий қоида тариқасида, маъмурий органлар томонидан квазисудлов муҳокамаси натижасида олинган фактик маълумотлар, ҳолатлар, агар у “асосли далиллар” билан мустаҳкамланса, идоранинг қарорини текшириб чиқаётган суд томонидан тасдиқланади. Судлар маъмурий ишларни текшираётганда асосан ҳолатнинг юридик томонига ва маъмурий орган томонидан ишни кўриб чиқиш жараёнида қай даражада ҳуқуқ нормалари қўлланилганига эътиборни қаратадилар. Ишнинг фактик томонлари ҳақида судлар ўз фикрларини эҳтиёткорона ифода этадилар, чунки маъмурий орган таркибидаги мутахассислар техник масалалар бўйича тўлиқ равишда ваколатли ва тажрибали⁹⁷.

Ишни кўриб чиқиш натижаларига кўра, суд маъмурий органнинг қарорини ўзгаришсиз қолдириш, бекор қилиш ёки ўзгартириш ёхуд материалларни ваколатли органга қайта кўриб чиқиш учун юборишга ҳақли.

Олий суд қарорига биноан судлар томонидан қуйидаги жиҳатлар аниқланиши керак:

- Агентлик ваколатининг чегаралари ва у ўз ихтиёрида бўлган фактларга қараб ҳаракат қилганми, шундай бўлса, қарор қабул қилишда чегара доираси бузилмаганми;
- Таҳлил қилинаётган қарор “ўзбошимчалик билан, ўз ваколатларини суиистеъмол қилиб ёки бўлмасам қонунга зид равишда” эмасми. Бунинг учун суд қуйидагиларга баҳо бериши лозим:
- Қонун чиқарувчи томонидан белгиланганидек, қарордаги барча ҳолатлар асослантирилганми;

⁹⁶ Хаманева Н.Ю. Административная юстиция США // Государство и право. – 1993. – № 3. – С. 145.

⁹⁷ Никеров Г.И. Административно-процессуальное право США // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 102–106; Хаманева Н.Ю. Административная юстиция США // Государство и право. – 1993. – № 3. – С. 141–145.

- Унинг қабул қилинишида йўл қўйиб бўлмайдиган омиллар таъсир кўрсатмадими;
- Яққол хатога йўл қўйилмаганми;
- Агентлик томонидан қарор чиқаришда тегишли процедураларга амал қилинганми (due process)⁹⁸.

Охирида келтирилган due process процедурасига қисқача таъриф бериб ўтсак. АҚШда маъмурий процедураларнинг асоси АҚШ Конституциясининг 1797 йилги V ва XIV ўзгартиришида намоён бўлади⁹⁹. АҚШда маъмурий процедуралар тўғри процедура - due process (дю процесс) асосида ўрганилади¹⁰⁰. АҚШ Конституциясида назарда тутилган дю процесс принципи инсоннинг ҳаёти, эркинлиги ва мулкига даҳл қиладиган ҳар қандай маъмурий ҳаракатларга татбиқ этилишини назарда тутди. Дю процесс принципнинг илк процессуал талаби тарафнинг фикрини тинглаш учун уни хабардор қилинишида намоён бўлади. Дю процесс принципнинг кейинги процессуал талаби тарафга суд тартибига ўхшаган тартибда фикрини тинглаш имкониятини тақдим этиш¹⁰¹.

Дю процесс принципнинг яна бир процессуал талаби тарафнинг маслаҳатлашув ҳуқуқида намоён бўлади. Дю процесс принципнинг муҳим талабларидан бири қарор чиқарувчи (маъмурий орган ёки мансабдор шахс)нинг холис бўлишидир. Дю процесс принципнинг охириги процессуал талаби маъмурий қарорнинг чиқарилишида тегишли фактик ҳолатлар ва ҳуқуқий асослар, қарорни асослантирувчи далил ва сабаблар тўла ва етарли даражада асослантирилишида кўринади¹⁰².

⁹⁸ Harter P. Op. cit. P. 381; решение Верховного Суда США от 02.03.1971 по делу Citizens to Preserve Overton Park v. Volpe — 401 U.S. 402 (1971)

⁹⁹ Bernard Schwartz, Roberto L.Corrada, J.Robert Brown, Jr. “Administrative Law^ a casebook” seventh edition. Aspen Publishers, 2010. P. 385.; William F.Frunk, Richard H.Seamon “Administrative Law: examples and explanations” second edition. Aspen Publishers, 2006. – P.116.

¹⁰⁰ William F.Frunk, Richard H.Seamon “Administrative Law: examples and explanations” second edition. Aspen Publishers, 2006. – P.117.

¹⁰¹ Ernest Gellhorn, Ronald M.Levin., 2006. – P. 224-225, 227-229,230-234.

¹⁰² Ernest Gellhorn, Ronald M.Levin., 2006. – P. 234-236, 237-240,240-241.

Дю процесс принципи турли кўринишларда амалга оширилиши мумкин. Шулардан энг муҳими ва процессуал талаблар энг юқори даражада кафолатланиладигани расмий қарор чиқариш процедураси (формал аджудикешон – formal adjudication) деб аталади¹⁰³. Гап шундаки, маъмурий ҳаракатлар турли хил характерда бўлади ва амалиётда бундай ҳаракатлар юзасидан чиқариладиган маъмурий қарорларнинг ҳаммасига нисбатан ҳам дю процесс принципининг барча талабларини қўллаб бўлмайди. Чунки дю процесс принципининг барча талабларини амалга ошириш кўп вақт ва ресурсларни талаб қилади. Бу эса маъмурийятнинг фаолият юритишига ва қонуний вазифа ва функцияларини амалга ошира олишига тўсқинлик қилиши мумкин. Шунинг учун ҳам формал аджудикешон, яъни расмий қарор чиқариш процедурасини ҳар қандай ишларга нисбатан эмас, балки адресат учун энг муҳим бўлган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига даҳл қиладиган маъмурий ишларга нисбатан амалга оширишга эътибор бериш лозим бўлади¹⁰⁴¹⁰⁵.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, хулоса ўрнида айтсак бўладики, оммавий ҳуқуқий низоларни ҳал қилишда Германия тажрибасидан фарқли равишда АҚШ кўпроқ маъмурий ишларни судгача (квази суд) тартибда кўриб чиқади ва бу соҳа бошқа давлатларга қараганда анча раванқ топган. Шундан келиб чиқиб, АҚШ тажрибасига айнан шу жиҳатдан ёндашиш, яъни низоларни судгача тартибда ҳал қилишни ривожлантиришга уларнинг кўникмалари ва амалиётини қўллаш ўринли. Бунга асос сифатида Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислоҳотлар концепцияси тасдиқланган бўлиб, унда, ижро этувчи ҳокимият органлари ва уларнинг мансабдор шахсларининг қарорлари ва ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан юқори турувчи органларга шикоят қилиш тартибини такомиллаштириш, низоларни судгача ҳал қилиш усули сифатида жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини коллегиял эшитиш механизмларини жорий этиш орқали маъмурий адлия тизимини

¹⁰³ Ernest Gellhorn, Ronald M. Levin., 2006. – P. 246-249.

¹⁰⁴ Англо-саксон ҳуқуқи асосидаги давлатларда бу масала суд прецеденти асосида шаклланиб боради.

¹⁰⁵ Нематов Жўрабек Нематиллоевич. Ўзбекистон Республикасида маъмурий процедуралар институтини такомиллаштириш (киёсий-ҳуқуқий таҳлил) // Монография. – Тошкент, 2018 йил.

ривожлантириш ечилиши лозим бўлган долзарб масала сифатида келтирилган, лекин ханузгача “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида”ги қонун ишлаб чиқилганига қарамай, унинг ишлаш механизми ўз ўрнига тушиб кета олмаган. Чунки бизда маъмурий процедуралар ва маъмурий судлов ишларини юритишнинг боғлиқлиги мавжуд эмас, маъмурий процедуралар принципларига, уларнинг тартибига амал қилинмайди, аҳолининг аксарияти маъмурий тартиб-таомиллар ҳақида тушунчага эга бўлмаганлиги сабабли кўп ишлар суд йўли билан ҳал бўлади. Шу мақсадда маъмурий адлия тизимини ривожлантириш учун маъмурий акт юзасидан манфаатдор шахс шикоят ёки ариза билан мурожаат этмоқчи бўлганда аввал юқори турувчи маъмурий органга мурожаат этиши мажбурийлиги тизимини йўлга қўйса мақсадга мувофиқ бўларди деган фикрдамиз.

Маъмурий процедураларнинг маъмурий судлов ишларини юритиш билан боғлиқлиги хусусида бир қанча ҳуқуқшунослар ҳам ўз фикр-мулоҳазаларини билдиришган. А.А.Никольскаянинг таъкидлашича, маъмурий процедуралар тўғрисидаги қонунчилик ишлаб кетиши учун тегишли суд амалиётини ривожлантириш ва маъмурий амалиётни шу орқали тўғрилаб бориш жуда муҳим аҳамият касб этади¹⁰⁶. Н.Саванович ҳам маъмурий процедураларнинг батафсил тартибга солиниши аниқ бир ишда тегишли расмий қоидаларга риоя этилганини текширишга имкон беришини таъкидлайди. Чунки бундай қоидаларга амал қилмаслик қабул қилинган қарорни бекор қилинишига асос бўлади. Маъмурий процедураларни текширадиган тизим бу маъмурий судлов ишларини юритиш ҳисобланади¹⁰⁷. Германия ҳуқуқшуноси Й.Пуделька ҳам маъмурий ҳуқуқда икки асосий қонун – маъмурий процедуралар тўғрисидаги қонун ва оммавий-ҳуқуқий низолар юзасидан суд иш юритуви тўғрисидаги процессуал қонун мавжуд бўлиб, улар бир-бири билан чамбарчас боғлиқлигини келтириб ўтган¹⁰⁸. Миллий

¹⁰⁶ Никольская А.А., 2007. Указ. Соч. – С.69.

¹⁰⁷ Саванович Н., Ежегодник публичного права 2017. Указ. Соч. – С. 446.

¹⁰⁸ Пуделька Й., Ежегодник публичного права 2015. Указ соч. – С. 46.

ҳуқуқшунос олимларимиз ҳам маъмурий процедуралар ва маъмурий юстиция институтлари мақсади бир хиллигини ва ўзаро яқин алоқада эканлигини таъкидлашади¹⁰⁹.

Бу борада Ҳ.Фентоннинг таъкидлашича, маъмурий судга мурожаат қилишдан аввал маъмурий тартибда шикоят қилиш талаби (exhaustion) давлатлар маъмурий ҳуқуқида кенг тарқалганини кўриш мумкин. Бироқ МДҲ давлатларида бундай талабнинг йўқлигига асосий сабаб маъмурий органлар томонидан маъмурий шикоятларни кўриб чиқиш стандартларининг йўқлиги, маъмурий органлар фуқаролар ҳуқуқларини ҳимоя қилиши бўйича етарли ишончнинг мавжуд эмаслиги каби омиллар санаб ўтилади. Мисол учун, АҚШда маъмурий процедураларга катта эътибор берилишининг яна бир сабабларидан бири бу оммавий-ҳуқуқий низолар юзасидан суд ишлари маъмурий процедуралар натижасида тузилган ҳисоботларнинг қонунийлигини кўриб чиқиш асосида олиб борилиши билан изоҳланишида кўриш мумкин. Маъмурий шикоятнинг мажбурийлиги асосида аввало юқори органлар ўзларининг қуйи органлари қарорларини мониторинг қилиб туриши ва нотўғри қарорларни тузатиш имкони борлиги билан ижобий саналади¹¹⁰.

Ҳақиқатдан ҳам бир қарашда маъмурий тартибда судгача шикоят қилишнинг мажбурий тартибининг ўрнатилиши кўпгина ижобий жиҳатларга эга. Маъмурий орган ўз хатоларини тузатиши, юқори турувчи орган эса тегишли мониторинг олиб бориши ва энг асосийси маъмурий актнинг мақсадга мувофиқлик ва тўғрилиги юзасидан қайта кўриш ва баҳолашга имкон бўлади¹¹¹¹¹².

¹⁰⁹ Хамедов И.А., Цай И.М., Ежегодник публичного права 2014. Указ соч. – С. 396.

¹¹⁰ Howard N. Fenton. Where too little judicial difference can impair the administrative process: the case of Ukraine. // Susan Rose-Ackerman, Peter L.Lindseth. Comparative administrative law: an introduction. // Comparative Administrative Law. SusanRose-Ackerman, Peter L.Lindseth. EdwardElgar 2010. – P. 483-486.

¹¹¹ Маъмурий тартибда судгача шикоят қилишнинг яна бир афзаллиги шундаки, МТТТҚонуннинг 70-моддасига кўра, агар қонунда бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, маъмурий ҳужжат устидан шикоят қилинганлиги маъмурий шикоят маъмурий органда рўйхатдан ўтказилган пайтдан эътиборан унинг амал қилишини ва ижро этилишини тўхтатиб туради.

¹¹² Нематов Жўрабек Нематиллоевич. Ўзбекистон Республикасида маъмурий процедуралар институтини такомиллаштириш (киёсий-ҳуқуқий таҳлил) // Монография. – Тошкент, 2018 йил.

III БОБ. МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

3.1. Маъмурий ишларни кўриб чиқишда мавжуд муаммолар

Ўзбекистонда оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни кўриб чиқишда юқорида асослаб келтирганимиздек назарий ҳамда таҳлиллар ва иш ҳужжатларини яқиндан ўрганиш давомида баъзи амалий муаммоларга дуч келдик. Қуйида уларни бирма-бир келтириб, асослаб беришга ҳаракат қиламиз.

Биринчидан, юқорида назарий жиҳатдан таҳлил қилиб, таърифига алоҳида ёндашган сўзларимиз, яъни маъмурий иш, маъмурий ҳуқуқбузарлик иши, маъмурий низо деган атамалар амалиётда нотўғри, чалкаш ҳолатда ишлатилмоқда. Бу, албатта, жиддий муаммо эмас, лекин аҳоли шу орқали ушбу атамаларни нотўғри қўллашига, ачинарлиси амалиёт ходимлари ҳам шу каби хатоларни ишлатишига олиб келади. Умумий гаплардан йироқлашиб мисолга келадиган бўлсак, авваламбор, яқин йиллар ичида ишга туширилган public.sud.uz да маъмурий судлар кўриб чиқадиган ишлар турида маъмурий иш ва маъмурий низо келтирилмоқда. Тўғри, ҳозирги ўзгаришларга кўра, маъмурий ҳуқуқбузарликларни кўриб чиқиш маъмурий судлардан жиноят ишлари бўйича судларга берилди. Лекин оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни “маъмурий низо” категориясига қўйиш бизнинг фикримизча тўғри бўлмайди. Маъмурий ҳуқуқбузарликларни эса “маъмурий иш” деб эмас, балки “маъмурий ҳуқуқбузарлик иши” деб аташ мақсадга мувофиқ. Бунга яна бир тасдиқ сифатида судларда амалиёт ўташим давомида шунга амин бўлдимки, йўлланма хатларда маъмурий ҳуқуқбузарлик иши маъмурий иш деб келтирилмоқда. Юқорида таъкидлаганимдек, бу жиддий муаммомасдир, лекин ушбу атамаларни Олий суд Пленум қарорида ҳамда кодексларда алоҳида “Атамалар бўлимида” келтириб ўтишни тўғри деб ҳисоблаймиз. Зеро, бу фуқароларимизнинг маъмурий ҳуқуқбузарлик иши ва оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган маъмурий ишларнинг фарқини англашига, судларга тааллуқлилиқ масалаларида ҳам хатоликка йўл

қўймасликларига сабабчи бўлади. Ваҳоланки, ҳар бир норматив ҳуқуқий ҳужжат фуқароларга тушунарли ва содда қилинса, у қонунчиликни қўллаш жараёнида осонликни келтириб чиқаради.

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг 26-моддасига мувофиқ, маъмурий судга фуқаролар ва юридик шахсларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги, маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишлар тааллуқлидир, бундан Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига, фуқаролик ишлари бўйича судларга, иқтисодий судларга ва ҳарбий судларга тааллуқли ишлар мустасно.

Ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса иқтисодий судга тааллуқли бўлган бир нечта талабни бирлаштиришга йўл қўйилмайди.

Ўзбекистон Республикаси “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги қонуннинг 86¹-моддасига кўра, иқтисодий суд томонидан берилган ижро ҳужжати бўйича давлат ижрочисининг чиқарган қарори устидан ундирувчи ёки қарздор томонидан ижро ҳужжатини берган иқтисодий судга ёки бўйсунув тартибида юқори турувчи органга, мансабдор шахсга, қарор чиқарилганлиги ҳақида хабар қилинган кундан эътиборан ўн кунлик муддатда шикоят берилиши мумкин. Ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилмаган ҳолларда давлат ижрочисининг қарори устидан қарор чиқарилганлиги ҳақида хабар қилинган кундан эътиборан ўн кунлик муддатда давлат ижрочиси жойлашган ердаги умумий юрисдикция судига ёки бўйсунув тартибида юқори турувчи органга, мансабдор шахсга шикоят берилади.

Ўзбекистон Республикаси “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги қонуннинг 25¹-моддасига кўра, итта қарздорга нисбатан қўзғатилган мулкий тусга эга бўлган бир нечта ижро

ҳужжати, шунингдек солидар жавобгар бўлган бир нечта қарздорга нисбатан бир ундирувчи фойдасига ундирув бўйича қўзғатилган ижро иши юритишлар йиғма ижро иши юритишга бирлаштирилади. Ушбу қонун талабидан келиб чиқиб, давлат ижрочиси Иқтисодий суднинг ижро варақасига асосан юритилган ижро ишини ва бошқа суднинг ижро варақасига асосан юритилган ижро ишларини битта ижро ишига бирлаштириш ваколатига эга. Амалдаги қонунчиликда эса ўзаро боғлиқ бўлиб, бири маъмурий судга, бошқаси эса иқтисодий судга тааллуқли бўлган бир нечта талабни бирлаштиришга йўл қўйилмайди. Шунда табиийки савол туғилади, ушбу бирлаштирилган ижро иши бўйича давлат ижрочиси томонидан чиқарилган қарордан норози бўлиб судга шикоят ариза берилган тақдирда, иш қайси судга тааллуқли бўлади?

Учинчидан, Ўзбекистон Маъмурий судлари тизимидаги навбатдаги ўз ечимини кутаётган масалалардан бири бу судловга тааллуқлилиқ масаласидир. Амалдаги қонунчиликка кўра, ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса фуқаролик ишлари бўйича судга тааллуқли бўлган бир нечта талаб бирлаштирилган тақдирда, барча талаблар фуқаролик ишлари бўйича судда кўрилиши лозим, деб белгиланган диспозиция талаблари Маъмурий суд органининг юстицион аҳамиятини камайтирмоқда деган гипотезани илгари суришимиз мумкин. Барчамизга маълумки, Ўзбекистон амалиётида аввалдан фуқаролик ишлари бўйича судларнинг ишларни кўриб чиқиш юкласи ниҳоятда оғир бўлиб келган. Маълумот учун таъкидлаш жоиз, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодекси 26-моддасига кўра, Фуқаролик ишлари бўйича судга қуйидаги ишлар тааллуқлидир: фуқаролик, оила, меҳнат, уй-жой, ер тўғрисидаги ва бошқа муносабатлардан юзага келадиган низолар бўйича ишлар, агар тарафлардан ҳеч бўлмаганда биттаси фуқаро бўлса, бундан қонунда шундай низоларни ҳал қилиш бошқа судларга ёки бошқа органларга топшириладиган ҳоллар мустасно; ушбу Кодекснинг 293-моддасида санаб ўтилган алоҳида тартибда юритиладиган ишлар; ушбу Кодекснинг 18-бобида кўрсатилган ва буйруқ тартибида ҳал этиладиган ишлар; ҳакамлик судларининг ҳал қилув қарорлари юзасидан

низолашиш тўғрисидаги ва ҳакамлик судларининг ҳал қилув қарорларини мажбурий ижро этиш учун ижро варақаси бериш ҳақидаги ишлар; чет давлат судларининг ҳамда чет давлат ҳакамлик судларининг (арбитражларининг) ҳал қилув қарорларини тан олиш ва ижрога қаратиш тўғрисидаги ишлар; корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, жамоат бирлашмаларининг маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан юзага келмайдиган қарорлари ҳамда улар мансабдор шахсларининг шундай ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) юзасидан низолашиш тўғрисидаги ишлар. Ушбу фактнинг ўзи ҳам Фуқаролик судларидаги катта юкломани кўрсатади. Шунингдек, фактни статистик маълумотлар билан мустаҳкамлайдиган бўлсак, фуқаролик судлари томонидан Республика бўйича 2018 йил давомида 453 354 та иш(суд буйруқлари билан бирга), 2019 йил давомида 276 937 та иш(суд буйруқлари билан бирга), 2020 йил давомида 291 132 та иш¹¹³(суд буйруқлари билан бирга) кўриб чиқилган бўлса, маъмурий судлар томонидан оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишлар динамикаси эса 2018 йил давомида 17 427 та ишни, 2019 йил давомида 16 255 та ишни, 2020 йил давомида 15 066 та ишни ташкил этади¹¹⁴. Бундан яққол кўриниб турибдики, судлар кесимида кўриб чиқилган ишлар баланси ўзаро мувофиқ эмас. Агар уларга яна баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса фуқаролик ишлари бўйича судга тааллуқли бўлган бир нечта талаб бирлаштирилган тақдирда, барча талаблар фуқаролик ишлари бўйича судда кўрилиши лозим деган қоидани сақлаб қолишни давом эттирсак, натижада ушбу суднинг ҳам самарали фаолият юритишини сўроқ остига қўйган бўлишимиз мумкин. Назаримизда, агар ишни бир томони маъмурий низо ва бошқа томонидан фуқаролик бўйича низо кузатиладиган бўлса, унда бундай ҳолда ишни тўлиқ Маъмурий судларда кўриб чиқиш қоидасини киритиш керак. Зеро, бу билан фуқаролик судларидаги ишлар балансини таъминлаш мумкин ва асосийси,

¹¹³ Республика фуқаролик судлари томонидан кўрилган ишлар юзасидан маълумот. https://stat.sud.uz/file/2021/fib/fib_2020.pdf

¹¹⁴ Республика маъмурий судлари томонидан кўрилган ишлар юзасидан маълумот. https://stat.sud.uz/file/2021/mib/mib_2020.pdf

назария ва амалиёт уйғунлигига эришиш ҳамда биз интилаётган алоҳида ихтисослаштирилган маъмурий судларнинг фаолиятига ижобий таъсир қилишига эришамиз.

Тўртинчидан, статистик маълумотларга изоҳ келтирадиган бўлсак, шуни таъкидлаш мумкинки, Ўзбекистон Республикаси Олий суди расмий сайтида Маъмурий судларнинг 2019 йил 9 ойидаги фаолиятига оид статистик маълумотларда баён қилинишича, ўтган давр мобайнида ушбу судлар томонидан биринчи инстанция тартибида 286 772 та маъмурий ҳуқуқбузарлик, 25550 та материал ва 12159 та оммавий низо, жами 324 481 та иш (материал)лар кўриб хал этилган. Эндиликда, маъмурий ҳуқуқбузарлик ишларини кўриб чиқиш Жиноят судларига юклатилиши Маъмурий судлардаги ишлар кесимининг кескин камайишига сабабчи бўлади. Ўзбекистон амалиётида Маъмурий судларда оммавий-ҳуқуқий муносабатларга оид ишларнинг кам кўриб чиқилиши, бундай ишларнинг камлигидан ёки мавжуд эмаслигини англатмайди. Ўзбекистон давлатчилигининг тарихий омилларини ҳисобга олиб шуни таъкидлаш керакки, хусусий ҳуқуқ субъектларининг аксарияти оммавий-ҳуқуқий низоларни ҳал қилишни сўраб Маъмурий судларга эмас, балки жойлардаги прокуратура органларига ёки Ўзбекистон Республикаси Президентининг Виртуал қабулхонаси ҳамда жойлардаги Халқ қабулхоналарига мурожаат қилишни маъқул кўради. Бунга тегишли объектив ва субъектив сабаблари бор, албатта. Бугунги кундаги олимлар ва мутахассислар ҳамда қонуншуносларнинг маъмурий судларга оид асосий вазифаси аҳоли онгида Маъмурий судларга бўлган ишончни ошириш, мазкур судлар томонидан оммавий-ҳуқуқий муносабатлар билан боғлиқ бўлган ишларни тез ва қонуний кўриб чиқишнинг илмий асосланган қонуний механизмларини ишлаб чиқиши зарур ҳисобланади. Бунда, албатта, оммавий-ҳуқуқий низоларни судгача бўлган даврда қонуний ҳал этиш чораларини ҳам ўйлаб кўриш керак. Зеро, фактик жиҳатдан суд тартибида низо, конфликт ҳал бўлмайди, аксинча томонларнинг муносабатлари янада чигаллашади ва айрим ҳолларда судда

ютган томон ҳам ҳал қилув қароридан қониқмаган ҳоллари юзага келиши учраб туради. Шу билан бирга, ижро ҳокимияти органлари томонидан қонуний асосларда оммавий-ҳуқуқий низоларни судгача бўлган даврда ҳал қилишнинг самарали муқобил вариантлари ишлаб чиқишга ундаш учун ҳам маъмурий органлар устидан парламент ва жамоатчилик назорати, қолаверса, суд назорати механизмларини кучайтириш лозим. Агар ижро ҳокимияти органлари суд назорати механизмларидан “кўркмас”, унинг ҳал қилув қарорлари ва тақдимномаларидан хайқмаса, низоларни судгача бўлган муқобил механизмларини йўлга қуйиш ишларига киришмайди ҳам.

Шунингдек, оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиққан 12159 та низолар кўриб ҳал этилган. Шундан, 5173 таси ёки 42.5 фоизи маъмурий орган, фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органларининг ва улар мансабдор шахсларининг ҳаракати (ҳаракатсизлиги) юзасидан, 4784 таси 39.4 фоизи маъмурий орган, фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органларининг ва улар мансабдор шахсларининг қарорлари юзасидан, 2202 таси ёки 18.1 фоизи оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиққан бошқа низоларга оид ишлар ҳисобланади. Ушбу сифат таҳлили натижасида дастлабки тарзда шуни хулоса қилиш мумкинки, ижро ҳокимияти органларининг қарорларига нисбатан, уларнинг ҳаракатлари ва ҳаракатсизлиги юзасидан хусусий ҳуқуқ субъектларида шикоятлар кўплигини кузатиш мумкин. Бу ижро ҳокимияти органларининг айрим мансабдор шахсларида аҳоли билан мулоқот қилиш кўникмаси, фуқаролар ва юридик шахсларнинг мурожаатларига лозим даражада эътиборли эмаслигидан, касбий профессионализмнинг етарли эмаслигидан далолатдир. Албатта, бундай вақтларда маъмурий ишлар бўйича судьялар кўрилган маъмурий ишлар юзасидан тегишли маъмурий органларга тақдимномалар киритиши орқали ушбу масалаларда тегишли ишлар тизимли тарзда йўлга қўйилиши лозимлигини эслатиб туриши керак. Аксинча, Маъмурий ислохотлар концепциясида назарда тутилган маъмурий адлия тизимини, яъни низоларни судгача ҳал қилишни йўлга қўйишда қийинчиликларга дуч келиниши мумкин, чунки аҳоли ижро ҳокимияти

органларини уларнинг муаммоларига малҳам бўлувчи даргоҳ сифатида карамайди. Мисол учун ўз амалиётим давомида шунга гувоҳ бўлдимки, ижро ҳокимияти органи 2018 йилда ўз қарорларига асосан берилган ер участкасини прокуратура томонидан киритилган протестга кўра маъмурий тартиб-таомилларга риоя қилмасдан, қарорга биноан ери олиб қўйилаётган шахсни бу бўйича хабар қилмасдан қарорни бекор қилмоқда. Шунга кўра, “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида”ги қонуннинг амалий моҳиятини кучайтириш, унинг қўлланилишини кенгайтириш зарур, аксинча биз интилаётган маъмурий адлия тизимини, унинг устидан маъмурий судларнинг назоратини йўлга қўйиб бўлмайди ва натижада нотўғри амалиёт шаклланишига сабабчи бўлади.

Бешинчидан, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг 186-моддаси ҳамда Ўзбекистон Республикаси “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги қонуннинг 86¹-моддасида давлат ижрочисининг қарори, харакати (ҳаракатсизлиги) устидан ўн кунлик муддатда шикоят қилиш муддати белгиланган.

Ҳозирда давлат ижрочиси билан боғлиқ ишларни кўриш жараёнида давлат ижрочилари томонидан чиқарилган қарор нусхалари тарафларга ўз вақтида берилмаётганлиги ёки умуман берилмаганлиги ҳолатлари учрамоқда. Шунингдек давлат ижрочиси томонидан амалга оширилган ҳаракатлар тўғрисида тарафлар умуман беҳабар қолмоқда, баъзи ҳолларда ижро иши тамомлангандан кейин ҳам манфаатдор шахслар томонидан ҳуқуқи бузилганлиги юзасидан давлат ижрочисининг қарори, харакати (ҳаракатсизлиги) устидан шикоят ариза бермоқда.

Амалдаги қонунчиликда эса 10 кунлик муддат берилган бўлиб, манфаатдор шахс томонидан қарор нусхасини олиб, шикоят ариза ёзиб уни судга топширгунига қадар 10 кунлик муддат ўтиб кетмоқда, натижада аризачиларнинг имкониятлари анча чекланмоқда.

Ваҳоланки, маъмурий судга топширилаётган аризаларнинг кўпчилиги шикоят қилиш муддати ўтказилиб юборилиб тақдим қилинмоқда. Натижада,

суд томонидан шикоят қилиш муддатини тиклаш ёки жавобгар томонидан шикоят аризага нисбатан муддатни қўллаб шикоятни қаноатлантиришни рад этиш ҳақида илтимосномалар кўпаймоқда.

Юқоридагиларни инобатга олиб, давлат ижрочисининг қарори, ҳаракати (ҳаракатсизлиги) устидан шикоят қилиш муддатини узайтириш мақсадга мувофиқ.

Олтинчидан, Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг 38-моддасида унинг ишда иштирок этувчи шахслар қаторида эканлиги, 46-моддасида прокурорнинг иштироки масалалари берилган бўлсада, “Прокуратура тўғрисида”ги қонуннинг 4-моддасида прокуратура органлари фаолиятининг асосий йўналишлари сифатида қуйидаги жумла келтирилган: “судларда жинойт ишлари кўриб чиқиладиганда давлат айбловини қувватлаш, судларда фуқаролик ишларини, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни ҳамда иқтисодий низоларни кўришда иштирок этиш, қонунларга зид бўлган суд ҳужжатларига протест келтириш”. Эътибор билан қарайдиган бўлсак, прокурорнинг судларда маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишларда иштироки масаласи келтирилмаган. Шунини инобатга олиб, юқорида келтирилган моддага тегишинча ўзгартиш киритиш лозим.

Еттинчидан, Маъмурий суд иш юритуви тўғрисидаги кодекснинг 92-98-моддаларида дастлабки ҳимоя чораларини қўллаш ва уни бекор қилиш тартиби берилган бўлиб, унга кўра, ишда иштирок этувчи шахснинг аризасига кўра суд, агар:

1) маъмурий иш бўйича ҳал қилув қарори қабул қилингунига қадар аризачининг ёки манфаатида ариза берилган шахснинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилишининг аниқ хавфи мавжуд бўлса;

2) аризачининг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини бундай чоралар кўрмай туриб, ҳимоя қилиш мумкин бўлмаса ёки қийин бўлса дастлабки ҳимоя чораларини кўриши мумкин.

Шунингдек, дастлабки ҳимоя чоралари ишни кўраётган суд томонидан ишда иштирок этувчи шахснинг илтимосномасига кўра бекор қилиниши мумкинлиги белгиланган. Бироқ эътибор берадиган бўлсак, суднинг ташаббуси билан дастлабки ҳимоя чорасини қўллаш ва бекор қилиниши белгиланмаган. Шу муносабат билан кодексга “суднинг ташаббуси”ни қўшиш мақсадга мувофиқ. Бунинг натижасида аризага етказилаётган зарарнинг ўз ўрнида олдиндан бартараф қилинишига эрилиши мумкин. Ваҳоланки, аризада дастлабки ҳимоя чоралари ҳақида маълумотга эга бўлмаслиги мумкин, шу ҳолатда, суд вақтида фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга тўлақонли ҳақли деб ўйлаймиз.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, Ўзбекистонда маъмурий судларнинг 3 йиллик фаолияти даври натижасида белгиланган вазифалар ва идеал мақсадларни амалда руёбга чиқаришга бир қатор ташкилий ва ҳуқуқий омиллар салбий таъсир қилмоқда. Агарда юқорида таъкидланган муаммолар бартараф қилинса ҳамда тавсиялар ўрганиб чиқилиб, уларнинг қонуний тарзда амалиётга жорий қилиниши Ўзбекистонда маъмурий юстициянинг сифат нуқтаи назаридан янги босқичга кўтарилишига ҳамда ижро ҳокимияти органларининг ўз фаолиятида қонунийлик ва мутаносиблик принципларига мос равишда ишлашига, пировардида инсон ҳуқуқлари таъминланишининг янги босқичга кўтариш имконияти яратилишига ишончимиз комил.

3.2. Маъмурий ишларни кўриб чиқишни тартибга солувчи қонунчиликни такомиллаштириш

Маъмурий ишларни кўриб чиқишни тартибга солувчи қонунчиликни такомиллаштириш борасида юқоридагилардан келиб чиқиб, бир қанча таклиф ва тавсияларни киритишни лозим деб топдик. Шунга кўра, бир қанча эътибор қаратилиши лозим бўлган ҳолатларни келтириб ўтамиз.

Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг атамалар бўлими ёки алоҳида асосий тушунчалар деган моддасида оммавий ҳуқуқий муносабатларга, маъмурий ҳуқуқий низоларга, маъмурий суд иш юритуви, маъмурий иш тушунчасига таъриф бериб ўтилса мақсадга мувофиқ бўлар эди. Бунинг натижасида фуқароларда асосий тушунчалар ҳақида тасаввур пайдо бўлади, бошқа ишлар ўртасидаги фарқли жиҳатлар ойдинлашади ва судга тааллуқлилиқ масалаларидаги чигалликлар бироз юмшалади деб ҳисоблаймиз. Шу баробарида, кодексда маъмурий органлар тушунчасига ҳам таъриф бериб ўтилса, модданинг пастки қисмида ПФ-3358, ПФ-3366 ларни ҳавола тарзида келтирса айни муддао бўлар эди.

Шу ўринда таъкидлаб ўтишимиз керакки, фуқаролик процессида томонлар юридик жиҳатдан тенг ва ўзаро тортишувчанлиги билан характерланади, яъни суд ишни кўриб чиқишда тарафлар томонидан тақдим қилинган далилларга таянади. Оммавий ҳуқуқий муносабатларда эса бир томонда фақат маъмурий органлар, яъни давлат органлари қатнашишини, субъектлар нотенглигини инобатга олган ҳолда, маъмурий суд ўз ташаббуси билан иш ҳолатларини кўриб чиқиши, тушунтиришлар, тарафлар келтирган далиллар билан чекланмаслиги, йўл қўйилган расмий хатоларни бартараф этиши, ноаниқ талабларни аниқлаштириши ва тушунтириши, тўлиқ бўлмаган фактларни тўлдириши ўринлидир. Шундагина, суд процесси тенглик ва тортишувчанлик принципларига амал қилинган ҳолда, адолатли равишда ўтади деб ҳисоблаймиз. Шунинг учун ҳам судга маъмурий иш бўйича барча ҳақиқий ҳолатларни ҳар томонлама ва тўлиқ аниқлаш чораларини кўриш ваколати тақдим қилинган. Бундан хулоса қилиш мумкинки, маъмурий суд иш

юритуви бошқа ишларни кўриб чиқишдан тубдан фарқ қилади ва бунда соф шаклдаги тортишувчанлик қандайдир равишда мавжуд эмас. Маъмурий суд иш юритишда томонларнинг тортишувчанлиги ва тенглиги субъектлар муносабатларининг нотенгсизлигини мувозанатга келтириш мақсадида суднинг фаол роли билан амалга оширилади. Маъмурий суд ишларини юритишда суднинг фаол роли, бошқа жиҳатлар қатори, объектив ҳақиқатни излашга қаратилган, чунки тортишувчанлик принципи суднинг иш юритувдаги фаол ролини истисно этмайди, албатта бунда суд холислиги таъминланган бўлиши даркор. Юқоридагиларга кўра, МСИЮтК 11-моддаси 1-қисмини “Маъмурий суд ишларини юритиш суднинг фаол ролини инобатга олиб, тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги асосида амалга оширилади” деб ўзгартириш лозим.

Фуқаролар ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан кўриқланадиган манфаатларини бузадиган қарорлар, ҳаракатлар натижасида етказилган мулкӣ ва маънавий зиённи қоплаш масаласини маъмурий иш билан биргаликда Маъмурий суд томонидан кўриб чиқилишини ўрнатиш лозим деб ҳисоблаймиз. Бунда худди ЖПКда белгиланган тартибдагидек, агар шахс маъмурий иш билан биргаликда етказилган мулкӣ ва маънавий зиённи қоплаш масаласини ҳам келтирган бўлса, маъмурий судлар томонидан кўриб чиқилиши мумкинлиги, агар бундай талаб келтирилмаган бўлса, фуқаролик судларига мурожаат қилиниши мумкинлигини белгилаш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига, фуқаролик ишлари бўйича судларга, иқтисодий судларга, ҳарбий судларга тааллуқли бўлмаган барча оммавий ҳуқуқӣ низоларни кўриш маъмурий судларнинг ваколати жумласига киритилиши ўринли деб ҳисоблаймиз. Агар биз маъмурий судлар барча оммавий ҳуқуқӣ низоларни кўришини белгиласак, шунда Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг 26-моддаси 2-қисмидаги “Қонун билан маъмурий судга тааллуқли ишлар жумласига бошқа ишлар ҳам киритилиши мумкин” деган жумлани олиб ташлаш керак. Шунингдек, айнан шу модданинг учинчи ва тўртинчи қисмларида белгиланган қоидалар

маъмурий судларнинг барча оммавий ҳуқуқий низоларни кўришларига тўсқинлик яратади ва бу фуқароларнинг ортиқча оворагарчилигига ҳам сабабчи бўлмоқда. Назарий жиҳатдан оладиган бўлсак, оммавий-ҳуқуқий низоларда муносабат иштирокчиларидан бири сифатида фақат ҳокимият ваколатларига эга бўлган субъект намоён булади ҳамда муносабат иштирокчилари тенг эмас ва юқорида олимларнинг фикрлари, халқаро стандартлардан келиб чиқиб айтдикки, оммавий-ҳуқуқий низоларни хал этишнинг махсус тартиби мавжуд, яъни принциплари, иш олиб бориш тартиби, қатнашувчи шахслар, суднинг ишга позицияси бошқа судларга нисбатан ўзгачадир. Шуларни инобатга олиб, ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса фуқаролик ишлари бўйича судга тааллуқли бўлган бир нечта талаб бирлаштирилган тақдирда, барча талаблар фуқаролик ишлари бўйича судда кўрилиши лозимлиги мазмунан, моҳиятан ҳамда назарий жиҳатдан нотўғри ҳисобланади. Аксинча, бу ваколатни маъмурий судларга беришимиз ўринли бўлади.

Шунингдек, юқорида таъкидлаганимиздек, Германия ва АҚШда маъмурий судларга мурожаат этиш учун шахс аввал юқори турувчи органга ариза билан мурожаат этиши лозим. Агарда шахс ушбу орган томонидан қабул қилинган қарордан норози бўладиган тақдирда, маъмурий судларга мурожаат этишлари мумкин. Шундан келиб чиқиб, ушбу амалиётни бизнинг қонунчилигимизга ҳам татбиқ қилиш масаласини ўйлаб кўриш керак деб ўйлаймиз. Шунга кўра, “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида”ги қонун ва Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг тегишли моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш лозим.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг 186-моддаси ҳамда Ўзбекистон Республикаси “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги қонуннинг 86¹-моддасида давлат ижрочисининг қарори, ҳаракати (ҳаракатсизлиги) устидан ўн кунлик муддатда шикоят қилиш муддати белгиланган.

Ваҳоланки, маъмурий судга топширилаётган аризаларнинг кўпчилиги шикоят қилиш муддати ўтказилиб юборилиб тақдим қилинмоқда. Натижада, суд томонидан шикоят қилиш муддатини тиклаш ёки жавобгар томонидан шикоят аризага нисбатан муддатни қўллаб шикоятни қаноатлантиришни рад этиш ҳақида илтимосномалар кўпаймоқда.

Юқоридагиларни инобатга олиб, давлат ижрочисининг қарори, ҳаракати (ҳаракатсизлиги) устидан шикоят қилиш муддатини узайтириш мақсадга мувофиқ.

Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг 38-моддасида унинг ишда иштирок этувчи шахслар қаторида эканлиги, 46-моддасида прокурорнинг иштироки масалалари берилган бўлсада, “Прокуратура тўғрисида”ги қонуннинг 4-моддасида прокуратура органлари фаолиятининг асосий йўналишлари сифатида қуйидаги жумла келтирилган: “судларда жиноят ишлари кўриб чиқиляётганда давлат айбловини қувватлаш, судларда фуқаролик ишларини, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни ҳамда иқтисодий низоларни кўришда иштирок этиш, қонунларга зид бўлган суд ҳужжатларига протест келтириш”. Эътибор билан қарайдиган бўлсак, прокурорнинг судларда маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишларда иштироки масаласи келтирилмаган. Шунини инобатга олиб, юқорида келтирилган моддага тегишинча ўзгартириш киритиш лозим.

Маъмурий суд иш юритуви тўғрисидаги кодекснинг 92-98-моддаларида дастлабки ҳимоя чораларини қўллаш ва уни бекор қилиш тартиби берилган бўлиб, унга кўра, ишда иштирок этувчи шахснинг аризасига кўра суд фақатгина дастлабки ҳимоя чорасини қўллаши ва унинг илтимосномасига асосан бекор қилиши мумкинлиги мустаҳкамланган. Шу муносабат билан кодексга “суднинг ташаббуси”ни қўшиш мақсадга мувофиқ. Бунинг натижасида аризага етказилаётган зарарнинг ўз ўрнида олдиндан бартараф қилинишига эрилиши мумкин. Ваҳоланки, аризада дастлабки ҳимоя чоралари ҳақида маълумотга эга бўлмаслиги мумкин, шу ҳолатда, суд

вақтида фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга тўлақонли ҳақли деб ўйлаймиз.

Бундан ташқари, ташкилий масалаларга келадиган бўлсак, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 июльдаги “Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6034-сонли Фармонида кўра, маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишларни кўришга ихтисослаштирилган Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар марказлари ва Тошкент шаҳрида туманлараро маъмурий судлари ташкил этилди, шу муносабат билан туман (шаҳар) маъмурий судлари эса тугатилди. Аммо, бу ислохотнинг туб мақсади ҳисобланган фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга енгиллик яратиб қолмасдан, балки баъзи қийинчиликларни туғдирмоқда. Мисол учун, Навоий вилоятини оладиган бўлсак, Учқудукда истиқомат қилувчи фуқаро маъмурий судга ариза билан шахсан мурожаат қилиши учун 300 километр узоқликдаги Навоий шаҳарда жойлашган маъмурий судга бориши керак. Бу каби қийинчиликлар бошқа вилоят ва Тошкент шаҳрида ҳам мавжуд. Шу муносабат билан бир вилоят ёки шаҳарнинг марказларида икки ёки учта туманлараро маъмурий судларни ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш керакки, юқорида амалга оширилган таҳлиллар, амалий хулосалар ва хорижий тажрибани ўрганиш давомида бир қанча назарий, ташкилий ва амалий тавсия ҳамда шу борада жамланган фикрларимизни келтириб ўтдик. Ишонамизки, келтирилган тавсияларимиз маъмурий ислохотларнинг туб моҳияти саналган фуқароларимизнинг ҳуқуқларини ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда ўз ҳиссасини қўшади.

ХУЛОСА

Тадқиқот ишида келтирилган фикрларга таянган ҳолда ўзимизнинг хулосавий ғояларимизни уч гуруҳга бўлиб, уларда тегишли тавсия ва таклифларни аниқ ва лўнда изоҳлаймиз:

I. Ташкилий тавсия ва таклифлар

1. Public.sud.uz электрон сайтидаги маъмурий судлар кўриб чиққан ва кўраётган ишлар рўйхатининг иш туридаги оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган маъмурий ишлар тоифасини “маъмурий низо” дан “*маъмурий иш*” атамасига, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар тоифасини “маъмурий иш” дан “*маъмурий ҳуқуқбузарлик иши*” атамасига ўзгартириш лозим. Шунингдек, ўзгартирилган “*маъмурий ҳуқуқбузарлик иши*” атамасини жиноят судлари кўриб чиқадиган ишлар рўйхатига киритиш керак.

2. Фуқароларга судга мурожаат қилишда енгиллик яратиш мақсадида вилоятлар ёки шаҳарнинг марказларида икки ёки учта туманлараро маъмурий судларни ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

II. Назарий хулосалар

1. Диссертация ишимиздан келиб чиқиб, қуйидаги атамаларга муаллифлик таърифи берилди:

- Маъмурий суд ишларини юритиш (маъмурий судлов) – маъмурий судлар орқали қонунчиликда белгиланган процессуал қоидалар асосида оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни кўриб чиқиш, ҳал қилув қарори, ажрим, қарор шаклидаги суд ҳужжатларини қабул қилиш, уни шикоят, протест бўйича қайта кўриш, шунингдек, суд ҳужжатларини ижро этиш жараёни.

- Оммавий-ҳуқуқий муносабат – иштирок этувчи томонларнинг бири сифатида ҳокимият ваколатларига эга бўлган субъект қатнашувчи, оммавий ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинган ижтимоий муносабатлар.

- Оммавий-ҳуқуқий низо – юридик низонинг бир тури бўлиб, мазмуни ҳуқуқнинг оммавий соҳаларини қамраб оладиган, оммавий (жамоат) характериға эға бўлган, ваколатли органлар томонидан қонун билан белгиланган тартибда кўриб чиқиладиган низо, зиддият.

- Маъмурий-ҳуқуқий низо – оммавий-ҳуқуқий низоларнинг бир таркибий қисми ҳисобланувчи, жисмоний ва юридик шахслар ва бир томонда қатнашувчи ҳокимият ваколатларига эға бўлган махсус субъектнинг бошқарув жараёнида юзаға келувчи ёки оммавий ҳуқуқий муносабат субъектлари ўртасидаги номувофиқлик(келишмовчилик) ёки зиддият.

- Маъмурий иш – суд томонидан кўриб чиқилиши учун қабул қилинган маъмурий-ҳуқуқий ва бошқа оммавий-ҳуқуқий низолар, шунингдек ушбу низо билан боғлиқ материаллар.

III. Қонунчиликни такомиллаштиришға қаратилган таклифлар

1. МСИЮтКға “Асосий тушунчалар” деб номланган қуйидаги мазмундаги 3¹-моддани киритиш мақсадға мувофиқ:

Ушбу Кодексда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

“Маъмурий суд ишларини юритиш (маъмурий судлов) – маъмурий судлар орқали қонунчиликда белгиланган процессуал қоидалар асосида оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни кўриб чиқиш, ҳал қилув қарори, ажрим, қарор шаклидаги суд ҳужжатларини қабул қилиш, уни шикоят, протест бўйича қайта кўриш, шунингдек, суд ҳужжатларини ижро этиш жараёни.

Маъмурий иш – суд томонидан кўриб чиқилиши учун қабул қилинган маъмурий-ҳуқуқий ва бошқа оммавий-ҳуқуқий низолар, шунингдек ушбу низо билан боғлиқ материаллар.

Манфаатдор шахс - маъмурий органнинг қарори ёки унинг мансабдор шахси ҳаракати (ҳаракатсизлиги) қаратилган фуқаро ёки юридик шахс ёхуд бундай қарор, ҳаракат (ҳаракатсизлик) ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига дахл этган бошқа шахс.

Қарор - маъмурий орган ёки унинг мансабдор шахси томонидан якка ёки коллегиял тарзда қабул қилинган ва муайян ҳуқуқий оқибат туғдирувчи ҳужжат.

Маъмурий органлар ва улар мансабдор шахсларининг ҳаракатлари - қарор шаклида ифодаланмаган бўлса ҳам, бироқ манфаатдор шахслар ҳуқуқлари ва эркинликларини бузилишига олиб келган ёки уларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари амалга оширилишига тўсқинлик қилган юридик аҳамиятга эга фармойишлар.

Маъмурий органлар ва улар мансабдор шахсларининг ҳаракатсизлиги - маъмурий орган ёки унинг мансабдор шахси зиммасига норматив-ҳуқуқий ва бошқа ҳужжатлар (лавозим йўриқномалари, низомлар, регламентлар, буйруқлар) билан юклатилган мажбуриятни бажармаслик.

маъмурий органлар — маъмурий-ҳуқуқий фаолият соҳасида маъмурий бошқарув ваколати берилган органлар, шу жумладан давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, шунингдек ушбу фаолиятни амалга оширишига ваколатли бўлган бошқа ташкилотлар ва махсус тузилган комиссиялар.

Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 9 декабрдаги ПФ-3358-сонли “Республика давлат бошқаруви органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 22 декабрдаги ПФ-3366-сонли “Хўжалик бошқаруви органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони.”

2. МСИЮТК 11-моддаси 1-қисмини “Маъмурий суд ишларини юритиш суднинг фаол ролини инобатга олиб, тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги асосида амалга оширилади” деб ўзгартириш лозим.

3. МСИЮТК 26-моддасига ўзгартишлар киритилиб, қуйидагича ифодаланиши лозим:

“Маъмурий судга фуқаролар ва юридик шахсларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя

қилиши тўғрисидаги, маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган барча ишлар тааллуқлидир, бундан Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига, фуқаролик ишлари бўйича судларга, иқтисодий судларга ва ҳарбий судларга тааллуқли ишлар мустасно.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, маъмурий суд ўзига тааллуқли ишларни фуқаролар, юридик шахслар ва маъмурий органлар, шунингдек ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амалга ошираётган чет эл юридик шахслари, халқаро ташилотлар, чет эл фуқаролари, фуқаролиги бўлмаган шахслар иштирокида кўради.

Ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса фуқаролик ишлари бўйича судга тааллуқли бўлган бир нечта талаб бирлаштирилган тақдирда, барча талаблар маъмурий ишлар бўйича судда кўрилиши лозим.

Ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса иқтисодий судга тааллуқли бўлган бир нечта талабни бирлаштиришига йўл қўйилмайди.”

4. Ўзбекистон Республикаси “Прокуратура тўғрисида”ги қонуннинг 4-моддаси 1-қисми 7-хатбошисини янги жумла билан тўлдириб, уни куйидагича келтириш лозим:

“судларда жиноят ишлари кўриб чиқилаётганда давлат айбловини қувватлаш, судларда фуқаролик ишларини, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни, маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишларни ҳамда иқтисодий низоларни кўришда иштирок этиши, қонунларга зид бўлган суд ҳужжатларига протест келтириши.”

5. МСИЮТК 186-моддаси 2-қисмидаги “ўн кун ичида” жумласини “икки ой ичида” жумласига ва Ўзбекистон Республикасининг “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги Қонуннинг 86¹-моддаси 1, 2-қисмидаги “ўн кунлик муддатда” жумласини “икки ойлик муддатда” жумласига ўзгартириш лозим.

6. МСИЮтКга “Маъмурий процессда фуқаровий даъво. Бошқа мулкӣ ва маънавий ундиришлар” деб номланган янги боб қўшиш ва унда фуқаровий даъвони қўзғатиш тартиби, даъвони тан олиш, воз кечиш оқибатлари, зиённи ундириш асослари, шарт-шароити, ҳажми каби коидаларни киритиш лозим. Бу билан маъмурий процесснинг ўзида фуқаролар давлат бошқаруви органларининг, маъмурий-ҳуқуқий фаолиятни амалга оширишга ваколатли бўлган бошқа органларнинг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ва улар мансабдор шахсларининг қонун ҳужжатларига мос келмайдиган ҳамда фуқаролар ёки юридик шахсларнинг ҳуқуқларини ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини бузадиган қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) натижасида етказилган зарарларни самарали ундиришга имконият яратилади. Бу каби амалиёт Аргентина, Грузия, Италия, Хитой, Испания, Латвия, Литва, Португалия, Армения, Болгария, Ҳиндистон, Франция, Украина, Эстония каби хорижий давлатларда йўлга қўйилган.

7. МСИЮтКнинг 92-98-моддаларида келтирилган дастлабки ҳимоя чораларини қўллаш ва бекор қилишда “суднинг ташаббуси”ни киритиш лозим.

8. МСИЮтКдаги 127-моддасига иккинчи қисм сифатида “Қонунда назарда тутилган ҳоллардан ва маъмурий шикоятни кўриб чиқишга ваколатли бўлган юқори турувчи маъмурий орган мавжуд бўлмаган ҳоллардан ташқари, суд фақатгина маъмурий аризани (шикоятни) юқори турувчи маъмурий орган кўриб чиққан тақдирдагина иш юритишга қабул қилиши ва иш қўзғатиши мумкин” деган қоида киритилиши ва шунга мувофиқ МСИЮтКнинг бошқа моддаларида ва “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида”ги қонунда тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

I. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.02.2021 й., 03/21/671/0093-сон. <https://www.lex.uz/acts/20596>;
2. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.01.2021 й., 03/21/662/0012-сон. <https://lex.uz/docs/3527353>;
3. Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги қонуни, Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 2001 йил 29 август, 04.12.2019 й., 23.01.2020 й., 03/20/603/0071-сон.;
4. Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодекси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.01.2021 й., 03/21/663/0013-сон. <https://lex.uz/docs/3523891>;
5. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.01.2021 й., 03/21/661/0011-сон. <https://lex.uz/docs/3517337>;
6. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 18.02.2021 й., 03/21/675/0126-сон. <https://lex.uz/docs/111460>;
7. Ўзбекистон Республикасининг “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги қонуни, Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 2001 йил 29 август, 04.12.2019 й., 03/19/586/4106-сон.;
8. Ўзбекистон Республикасининг “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида”ги қонуни, Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.01.2018, 07.01.2020 й., 03/20/600/0023-сон.;
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 февральдаги “Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан

- такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4966-сон Фармон // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.;
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 июльдаги “Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6034-сон Фармон;
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.;
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 9 декабрдаги ПФ-3358-сонли “Республика давлат бошқаруви органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони;
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 22 декабрдаги ПФ-3366-сонли “Хўжалик бошқаруви органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони;
14. Административное процессуальное право Германии = Verwaltungsrechtsschutz in Deutschland : Закон об административном производстве; Закон об административно-судебном процессе ; Законодательство об исполнении судебных решений : пер. с нем. / [В. Бергманн, введ., сост.]. М., 2007.
15. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси.
http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml;
16. “Фуқаровий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида”ги Халқаро пакт, 16.12.1966.
<https://lex.uz/docs/2640479>;
17. “Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида”ги Халқаро пакт, 16.12.1966. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml;

18. Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Европа конвенцияси, 04.11.1950.
19. Европа Кенгаши ҳомийлигида қабул қилинган судьялар мақоми тўғрисидаги Европа Хартияси, 1998.
<http://www1.umn.edu/humanrts/russian/euro/Rrec>;
20. Recommendation № R (89) 8 of the Committee of Ministers to member states on provisional court protection in administrative matters / Adopted by the Committee of Ministers on 13 September 1989 at the 428th meeting of the Ministers' Deputies.
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/>;
21. Закон об административном производстве на немецком языке: <http://www.gesetze-iminternet.de/vwvfg/>. См. также Административно-процессуальное право Германии (под редакцией В.Бергманна), 2-е издание, Москва/Берлин 2013.;
22. Положения о финансовых судах на немецком языке: <http://www.gesetze-im-internet.de/fgo/>;
23. Закон о социальных судах на немецком языке: <http://www.gesetze-im-internet.de/sgg/>;
24. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 24.12.2019 й. 24-сон “Маъмурий органлар ва улар мансабдор шахсларининг қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан шикоят қилиш тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш бўйича суд амалиёти ҳақида”ги Қарори;

II. Монография, ўқув адабиётлари ва тўпламлар:

1. Хамедов И.А., Хван Л.Б., Цай И.М. Административное право Республики Узбекистан Общая часть. Учебник. – Т.: Konsauditinform-Nashr, 2012. – 591 с.;
2. Э.Т.Хожиев, Ғ.Т.Хакимов. Маъмурий ҳуқуқ. Бакалавриятнинг юриспруденция йўналиши талабалари учун ўқув кўлланма. / Масъул

- муҳаррир: ю.ф.д., проф. М.Ҳ.Рустамбоев. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2011. – 407 бет.;
3. Нематов Жўрабек Нематиллоевич. Ўзбекистон Республикасида маъмурий процедуралар институтини такомиллаштириш (киёсий-ҳуқуқий таҳлил) // Монография. – Тошкент, 2018 йил.;
 4. Дилмурод Артиков, Ботиржон Қосимов. Хорижий мамлакатларда маъмурий юстиция // илмий рисола. – Т.: ТДЮУ нашриёти, 2018.;
 5. *Лупарев Е.Б.* Общая теория административно-правового спора. Воронеж, 2003.;
 6. *Зеленцов А.Б.* Конфликты в управлении и управление конфликтами: опыт комплексного исследования предмета и форм административной юрисдикции. М., 2001;
 7. Зеленцов А.Б. Учебно-методический комплекс и методические рекомендации по изучению курса «Административная юстиция». – М.: Изд. РУДН, 2011. – С. 51;
 8. Усанов В.Е. Проблемы формирования административной юстиции в Российской Федерации // http://pravogizn.h1.ru/KSNews/PIG_141.htm;
 9. *Чечот Д.М.* Неисковое производство. М., 1973.;
 10. Коркунов Н.М. Русское государственное право. СПб., 1889.;
 11. [Хартмут Маурер](#) : *Общее административное право* , 15-е издание, 2004 г., [ISBN 3-406-52631-4](#) . Раздел 3, маргинальный номер 12.;
 12. Алексин А.П. Административное право России. – М.: 2015.;
 13. *Бахрах Д.Н.* Административное право. М., 1997.;
 14. Лупарев Е.Б. Определение административно-правового спора // Проблемы административной юстиции: материалы семинара. - М., 2002.;
 15. *Марченко М.Н.* Правовые системы современного мира : учеб. пособие. М., 2008. С. 327 ;
 16. *Саидов А.Х.* Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / под ред. В. А. Туманова. М., 2004.;

17. Соловьев А.А., Остроумов А.А. Зарубежные модели административной юстиции : учеб. пособие для аспирантов. М., 2015.;
18. Соловьёв А.А., Опалев Р.О. Административная юстиция в зарубежных государствах: особенности функционирования отдельных институтов административного судопроизводства: монография / Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина (МГЮА). – М., 2017.
19. Gussakovskii P.N. Administrative Justice [Administrativnaya yustitsiya]. Zhurn. Min. yust. - Magazine of the Ministry of Justice, 1906.;
20. Старилов Ю.Н. Административная юстиция. Теория, история, перспективы. – М.: Инфра-М-НОРМА, 2001.;
21. Караманукян Д.Т. Административная юстиция США: монография. – Омск: Омская юридическая академия, 2014.;
22. Богдановская И.Ю., Данилов С.Ю., Зеленцов А.Б. и др. Административное право зарубежных стран. Учебник / под ред.: Козырина А.Н., Штатина М.А. – М.: Спарк, 2003.;
23. Малько А.В. Сравнительное правоведение / А. В. Малько, А. Ю. Саломатин М.: Норма: ИНФРА-М, 2011.

Ш. Диссертация, диссертация авторефератлари, илмий мақола ва тезислар:

1. Хакимов Гуломжон Турғунпўлатович. Ўзбекистонда маъмурий юстицияни ривожлантиришнинг муаммолари // ю.ф.н. илмий даражасини олиш учун Диссертация, ТДЮИ, 2009 йил.;
2. Артиков Дилмурод Рахматиллаевич. идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги ишларни судда кўришнинг маъмурий ҳуқуқий жиҳатлари // юридик фанлари бўйича фалсафа доктори диссертацияси. ТДЮУ, 2020.;

3. Замышляев Д.М. Виды судебных юрисдикций в Российской Федерации: сравнительно-правовой и исторический подход: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2015.;
4. Пешкова Т.В. Административное судопроизводство в судах общей юрисдикции в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2014. С. 116.;
5. Соловьева А.К. Административная юстиция в России: проблемы теории и практики: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. СПб., 1999.;
6. Лупарев Е.Б. Административно-правовые споры: дис. ... док. юрид. наук. Воронеж, 2003.;
7. А.В.Гарцуева. Принципы административного судопроизводство в России и Германии. Магистерская диссертация, 2017.
8. Э.Хожиев, Ш.Шайзаков. Оммавий-хукукий муносабатлардан келиб чиқадиган низоларнинг мазмун-моҳияти ва ўзига хос хусусиятлари. Ўзбекистон Республикаси Бош Прокуратураси Академияси Ахборотномаси (2019, № 4 (40)).;
9. Нематов Ж. Административная юстиция в Республике Узбекистан: сравнительно-правовой анализ // Давлат бошқарувида қонунийликни таъминлашнинг долзарб масалалари. Илмий-амалий конференция материаллари тўплами. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси. 2016 й. – С. 38-47.;
10. Qosimov, B. (2018) "Administrative justice and forms of its organization: national and foreign experience," Review of law sciences: Vol. 2 : Iss. 2 , Article 4. Available at: https://uzjournals.edu.uz/rev_law/vol2/iss2/4;
11. Хаманева Н.Ю. Теоретические проблемы административно-правового спора // Государство и право. 1998. № 12. С. 29–36.;
12. Хахалева Елена Владимировна. Проблемы разграничения публично-правовых и частноправовых споров. Теория и практика общественного развития (2010, № 4). ст. 196. <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-razgranicheniya-publichno-pravovyh-i-chastnopravovyh-sporov/viewer>;

13. Тихомиров Ю. А. Публично-правовые споры // Право и экономика. 1998. № 6. С. 8–13.; И.В. Михеева. Судебная защита публичных интересов.
[http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_West_pravo_2003_2\(7\)/B_1-8.pdf](http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_West_pravo_2003_2(7)/B_1-8.pdf);
14. Минина А.И. Критерии арбитрабельности спора // Актуальные проблемы российского права. 2014. № 5. С. 982–987.;
15. Панова И.В. Проблемы рассмотрения административных дел // Вестник ВАС РФ. 2012. № 5. С. 12–46.;
16. Галий И.М. Административно-правовые споры в рамках института Административного судопроизводства : проблемные вопросы содержательной характеристики // Административное право и процесс. 2007. № 1. С. 9–12.;
17. Хаманева Н.Ю. Административно-правовые споры: проблемы и способы их разрешения // Государство и право. 2006. № 11. С. 5-13.;
18. Лупарев Е.Б. Определение административно-правового спора // Проблемы административной юстиции: материалы семинара. - М., 2002.;
19. А.В.Глодина. Административное дело и административно-правовой спор: понятие и соотношение.
<http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/pravo/2017/03/2017-03-14.pdf>.;
20. Р.О.Опалев. О ключевых европейских стандартах (принципах) в сфере административного судопроизводства // Журнал административного судопроизводства. № 2, 2017.;
21. Д.В.Галушко. Международные стандарты административного судопроизводства // Журнал административного судопроизводства. № 1, 2016. Усанов В.Е. Проблемы формирования административной юстиции в Российской Федерации // http://pravogizn.hl.ru/KSNews/PIG_141.htm;

- 22.Бойцова В.В., Бойцова Л.В. Системы судебного контроля за администрацией: классические модели и модификации. Материалы семинара. — М., 2002. — С. 18–31.;
- 23.Юрген Кипп. Ведение процесса судьей в административном судопроизводстве (Handling of proceedings by the judge in the administrative court procedure) // Ежегодник публичного права 2015 : Административный процесс. — М. : Инфотропик Медиа, 2015. — ISBN 978-5-9998-0220-0.;
- 24.Дмитрий Маренков. Судебная система Германии. Краткий обзор (Das deutsche Gerichtssystem im Überblick) // Deutsch-Russische Juristenvereinigung < > Германно-Российская ассоциация юристов Сборник статей о праве Германии, выпуск № 1 (август 2015 г.), www.drjv.org.;
- 25.Йорг Пуделька. Виды иска в административном судопроизводстве на примере Германии (The different types of action in administrative court proceedings — the German example) // Ежегодник публичного права 2015 : Административный процесс. — М. : Инфотропик Медиа, 2015. — ISBN 978-5-9998-0220-0.;
- 26.Анастасия Бергер, Нина Веш. Административный процесс в Германии (Verwaltungsprozess im deutschen Recht) // Deutsch-Russische Juristenvereinigung < > Германно-Российская ассоциация юристов Сборник статей о праве Германии, выпуск № 1 (август 2015 г.), www.drjv.org.;
- 27.Вольфганг Шлик. Структура и функции юрисдикции административных судов в Германии (Structure and functions of administrative courts' jurisdiction in Germany) // Ежегодник публичного права 2015 : Административный процесс. — М. : Инфотропик Медиа, 2015. — ISBN 978-5-9998-0220-0.;
- 28.Бояхчян С. Административные суды США и Франции в контексте рецепции опыта создания административной юстиции (Administrative

- courts of the U.S.A. and France in the context of reception of experience of administrative justice creation) Московский государственный юридический университет имени О. Е. Кутафина.;
- 29.Слепченко Вероника Андреевна. Некоторые аспекты административной юстиции в зарубежных странах и в России (Some aspects of administrative justice in foreign countries and in the Russian Federation),<http://injustjournal.ru/wpcontent/uploads/2020/04/%D0%A1%D0%BB%D0%B5%D0%BF%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>;
- 30.Старилов Ю.Н. Административная юстиция. Теория, история, перспективы. – М.: Инфра-М-НОРМА, 2001.;
- 31.Лафитский В.И. Административная юстиция в США // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 2003. – № 1.;
- 32.Разгильдеев Александр Витальевич. Административное Правосудие: Опыт стран Европы, США и возможность его использования в России // Журнал «Закон» № 11 Ноябрь 2013, 135-150 с.;
- 33.Малько А.В. Сравнительное правоведение / А. В. Маль-ко, А. Ю. Саломатин М.: Норма: ИНФРА-М, 2011.;
- 34.Побединский В.Н. Административная юстиция в современной России: глобальный контекст и перспективы развития / В.Н.Побединский, С.С.Квач, Н.В.Фролова // Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования. 2016. Том 2, № 4. С. 96-106.;
- 35.Хаманева Н.Ю. Административная юстиция США // Государство и право. – 1993. – № 3.;
- 36.Никеров Г.И. Административно-процессуальное право США // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 102–106;
- 37.Хаманева Н.Ю. Административная юстиция США // Государство и право. – 1993. – № 3. – С. 141–145.;

38. Саванович Н., Ежегодник публичного права 2017.

IV. Хорижий тилдаги адабиёт ва илмий мақолалар:

1. Funke, Perspektiven subjektiv-rechtlicher Analyse im öffentlichen Recht, JZ 2015, 369.;
2. [Хартмут Маурер](#) : *Общее административное право* , 15-е издание, 2004 г., [ISBN 3-406-52631-4](#) . Раздел 3, маргинальный номер 12.;
3. *Vučetić Dejan*. Serbian judicial review of administrative acts and European standards for administration disputes // *Law and Politics*. 2005. Vol. 3, № 1. 2005. P. 73–90.;
4. Kaufmann M. *Untersuchungsgrundsatz und Verwaltungsgerichtsbarkeit*. Mohr Siebeck, 2012. S. 400.;
5. Nolte J.J. *Die Eigenart des verwaltungsgerichtlichen Rechtsschutzes. Grund und Grenzen der Anwendung des Zivilprozessrechts im Verwaltungsprozess.*;
6. Hermann Pünder. *German administrative procedure in a comparative perspective: Observations on the path to a transnational ius commune proceduralis in administrative law*. Oxford University Press and New York University School of Law. 2013. Downloaded from <https://academic.oup.com/icon/article/11/4/940/698721> by guest on 23 December 2020.;
7. Gussakovskii P.N. *Administrative Justice [Administrativnaya yustitsiya]*. Zhurn. Min. yust. - Magazine of the Ministry of Justice, 1906.;
8. Woll, P. *Administrative law: the informal process* / P. Woll. – Berkeley, CA : University of California Press, 1974. – 203 p.;
9. Carp, R. A. *Judicial Process in America* / R.A.Carp, R. Stidham. – 5th ed. – Washington, D. C. : Congressional Quarterly Press, 2001. – 425 p.;
10. Zimmer M.B. *Overview of Specialized Courts* / M. B. Zimmer. // *International Journal for Court Administration*. 2009 (August). Vol. 2. No 1. P. 12. URL: <http://www.iaca.ws/files/LWB-SpecializedCourts.pdf>.;

11. Bernard Schwartz, Roberto L. Corrada, J. Robert Brown, Jr. "Administrative Law^ a casebook" seventh edition. Aspen Publishers, 2010. P. 385.;
12. William F. Frunk, Richard H. Seamon "Administrative Law: examples and explanations" second edition. Aspen Publishers, 2006.;
13. Bernard Schwartz, Roberto L. Corrada, J. Robert Brown, Jr. "Administrative Law^ a casebook" seventh edition. Aspen Publishers, 2010.;
14. William F. Frunk, Richard H. Seamon "Administrative Law: examples and explanations" second edition. Aspen Publishers, 2006.; Ernest Gellhorn, Ronald M. Levin., 2006.;
15. Howard N. Fenton. Where too little judicial difference can impair the administrative process: the case of Ukraine. // Susan Rose-Ackerman, Peter L. Lindseth. Comparative administrative law: an introduction. // Comparative Administrative Law. Susan Rose-Ackerman, Peter L. Lindseth. Edward Elgar 2010.

V. Интернет ресурслари:

1. <http://lex.uz>
2. <http://lawlibrary.ru>
3. <http://www.consultant.ru>
4. <http://www.pravo.org.ua/>
5. <http://constitution.uz/uz>
6. <http://www.consultant.ru>
7. <http://norma.uz>
8. <http://proacademy.uz>
9. <http://qomus.info>
10. <http://uzjournals.edu>
11. <https://worldjusticeproject.org>
12. <http://pravogizn.h1.ru>
13. <https://cyberleninka.ru/>
14. <http://www.unn.ru>

15. <http://www.vestnik.vsu.ru>
16. www.drjv.org.
17. <http://injustjournal.ru>
18. <https://stat.sud.uz>
19. <https://public.sud.uz/>
20. <http://www.gesetze-im-internet.de/sgg/>
21. <https://rm.coe.int>

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ҚОНУНИ ЛОЙИХАСИ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ АЙРИМ ҚОНУН
ХУЖЖАТЛАРИГА ЎЗГАРТИШ ВА ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИШ
ҲАҚИДА**

Қонунчилик палатаси томонидан _____да қабул қилинган

Сенат томонидан _____да маъқулланган

1-модда. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 25 январда қабул қилинган ЎРҚ-462-сонли Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги **кодексига** (Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.01.2018 й., 02/18/МПК/0627-сон, 12.10.2018 й., 03/18/496/2043-сон; 11.05.2019 й., 03/19/536/3114-сон, 13.09.2019 й., 03/19/567/3737-сон, 13.11.2019 й., 03/19/583/4016-сон, 04.12.2019 й., 03/19/586/4106-сон; 07.01.2020 й., 03/20/600/0023-сон, 11.03.2020 й., 03/20/607/0279-сон; 13.01.2021 й., 03/21/662/0012-сон, __.__.20__ й., _/_/_/_-сон) қуйидаги ўзгартиш ва қўшимчалар киритилсин:

1) қуйидаги мазмундаги 3¹-моддаси билан тўлдирилсин:

«3¹-модда. Асосий тушунчалар

Ушбу Кодексда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

Маъмурий суд ишларини юритиш (маъмурий судлов) – маъмурий судлар орқали қонунчиликда белгиланган процессуал қоидалар асосида оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни кўриб чиқиш, ҳал қилув қарори, ажрим, қарор шаклидаги суд хужжатларини қабул қилиш, уни шикоят, протест бўйича қайта кўриш, шунингдек, суд хужжатларини ижро этиш жараёни.

Маъмурий иш – суд томонидан кўриб чиқилиши учун қабул қилинган маъмурий-ҳуқуқий ва бошқа оммавий-ҳуқуқий низолар, шунингдек ушбу низо билан боғлиқ материаллар.

Манфаатдор шахс - маъмурий органнинг қарори ёки унинг мансабдор шахси ҳаракати (ҳаракатсизлиги) қаратилган фуқаро ёки юридик шахс ёхуд бундай қарор, ҳаракат (ҳаракатсизлик) ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига дахл этган бошқа шахс.

Қарор - маъмурий орган ёки унинг мансабдор шахси томонидан яқка ёки коллегиял тарзда қабул қилинган ва муайян ҳуқуқий оқибат туғдирувчи ҳужжат.

Маъмурий органлар ва улар мансабдор шахсларининг ҳаракатлари - қарор шаклида ифодаланмаган бўлса ҳам, бироқ манфаатдор шахслар ҳуқуқлари ва эркинликларини бузилишига олиб келган ёки уларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари амалга оширилишига тўсқинлик қилган юридик аҳамиятга эга фармойишлар.

Маъмурий органлар ва улар мансабдор шахсларининг ҳаракатсизлиги - маъмурий орган ёки унинг мансабдор шахси зиммасига норматив-ҳуқуқий ва бошқа ҳужжатлар (лавозим йўриқномалари, низомлар, регламентлар, буйруқлар) билан юклатилган мажбуриятни бажармаслик.

маъмурий органлар — маъмурий-ҳуқуқий фаолият соҳасида маъмурий бошқарув ваколати берилган органлар, шу жумладан давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, шунингдек ушбу фаолиятни амалга оширишга ваколатли бўлган бошқа ташкилотлар ва махсус тузилган комиссиялар.

Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 9 декабрдаги ПФ-3358-сонли “Республика давлат бошқаруви органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 22 декабрдаги ПФ-3366-сонли “Хўжалик бошқаруви органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони»;

2) 11-модданинг:

биринчи қисми қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«Маъмурий суд ишларини юритиш суднинг фаол ролини инобатга олиб, тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги асосида амалга оширилади»;

3) 26-модданинг матни қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«Маъмурий судга фуқаролар ва юридик шахсларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги, маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган барча ишлар тааллуқлидир, бундан Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига, фуқаролик ишлари бўйича судларга, иқтисодий судларга ва ҳарбий судларга тааллуқли ишлар мустасно.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, маъмурий суд ўзига тааллуқли ишларни фуқаролар, юридик шахслар ва маъмурий органлар, шунингдек ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амалга ошираётган чет эл юридик шахслари, халқаро ташкилотлар, чет эл фуқаролари, фуқаролиги бўлмаган шахслар иштирокида кўради.

Ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса фуқаролик ишлари бўйича судга тааллуқли бўлган бир нечта талаб бирлаштирилган тақдирда, барча талаблар маъмурий ишлар бўйича судда кўрилиши лозим.

Ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса иқтисодий судга тааллуқли бўлган бир нечта талабни бирлаштиришга йўл қўйилмайди»;

4) 186-модда иккинчи қисмидаги «ўн кун ичида» деган сўз «икки ой ичида» деган сўз билан алмаштирилсин;

5) Қуйидаги мазмундаги 21¹-боб билан тўлдирилсин:

«Маъмурий процессда фуқаровий даъво. Бошқа мулкӣ ва маънавий ундиришлар»;

б) 92-модданинг:

биринчи қисми биринчи хатбошиси қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«Ишда иштирок этувчи шахснинг аризасига кўра ёки суд ўзининг ташаббуси билан, агар»;

7) 98-модданинг:

биринчи қисми қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«Дастлабки ҳимоя чоралари ишни кўраётган суд томонидан ишда иштирок этувчи шахснинг илтимосномасига кўра ёки суднинг ташаббуси билан бекор қилиниши мумкин»;

8) 127-модда:

Қуйидаги мазмундаги иккинчи қисм билан тўлдирилсин:

«Қонунда назарда тутилган ҳоллардан ва маъмурий шикоятни кўриб чиқишга ваколатли бўлган юқори турувчи маъмурий орган мавжуд бўлмаган ҳоллардан ташқари, суд фақатгина маъмурий аризани (шикоятни) юқори турувчи маъмурий орган кўриб чиққан тақдирдагина иш юритишга қабул қилиши ва иш кўзғатиши мумкин».

2-модда. Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 9 декабрда қабул қилинган 257-II-сонли Қонуни билан тасдиқланган янги таҳрирдаги “Прокуратура тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 9-10-сон, 168-модда; 2003 й., 5-сон, 67-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007 й., 6-сон, 249-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 51-сон, 514-модда; 2008 й., 39-сон, 390-модда; 2008 й., 52-сон, 509-модда; 2011 й., 16-сон, 160-модда; 2012 й., 38-сон, 433-модда; 2015 й., 32-сон, 425-модда; 2016 й., 39-сон, 457-модда; 2017 й., 13-сон, 194-модда, 24-сон, 487-модда, 37-сон, 978-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 17.10.2017 й., 03/17/448/0126-сон, 05.04.2018 й., 03/18/470/1005-сон, 24.07.2018 й., 03/18/486/1559-сон; 09.01.2019 й., 03/19/512/2435-сон, 16.01.2019 й., 03/19/516/2484-сон, 24.05.2019 й., 03/19/542/3177-сон, 13.11.2019 й., 03/19/583/4016-сон,

25.12.2019 й., 03/19/597/4193-сон; 23.01.2020 й., 03/20/603/0071-сон, __.__.20__ й., __/__/__-сон) куйидаги ўзгартиш ва қўшимча киритилсин:

1) 4-модданинг:

биринчи қисми еттинчи хатбошиси куйидаги таҳрирда баён этилсин:

«судларда жиноят ишлари кўриб чиқиладиганда давлат айбловини қувватлаш, судларда фуқаролик ишларини, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни, маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишларни ҳамда иқтисодий низоларни кўришда иштирок этиш, қонунларга зид бўлган суд ҳужжатларига протест келтириш».

3-модда. Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 29 августда қабул қилинган 258-II-сонли Қонуни билан тасдиқланган “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 9-10-сон, 169-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 31-32-сон, 315-модда, 50-51-сон, 506-модда; 2008 й., 14-15-сон, 91-модда, 94-модда; 2009 й., 3-сон, 9-модда; 2010 й., 37-сон, 315-модда, 38-сон, 328-модда; 2013 й., 1-сон, 1-модда; 2014 й., 20-сон, 222-модда; 2015 й., 33-сон, 439-модда, 52-сон, 645-модда; 2016 й., 39-сон, 457-модда; 2017 й., 37-сон, 978-модда, Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.01.2018 й., 03/18/456/0512-сон, 10.01.2018 й., 03/18/459/0536-сон; 30.01.2018 й., 03/18/463/0634-сон; 2019 й., 2-сон, 47-модда, 24.05.2019 й., 03/19/542/3177-сон, 30.07.2019 й., 03/19/551/3493-сон, 29.08.2019 й., 03/19/558/3662-сон, 23.10.2019 й., 03/19/572/3943-сон; 04.12.2019 й., 03/19/586/4106-сон, __.__.20__ й., __/__/__-сон) куйидаги ўзгартиш ва қўшимча киритилсин:

1) 86¹-модда биринчи ва иккинчи қисмидаги «ўн кунлик муддатда» деган сўзлар «икки ойлик муддатда» деган сўзлар билан алмаштирилсин

4-модда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси:

ҳукумат қарорларини ушбу Қонунга мувофиқлаштиради;

давлат бошқаруви органлари ушбу Қонунга зид бўлган ўз норматив-хуқуқий ҳужжатларини қайта кўриб чиқишлари ва бекор қилишларини таъминласин;

ушбу Қонуннинг ижросини, ижрочиларга етказилишини ҳамда моҳияти ва аҳамияти аҳоли ўртасида тушунтирилишини таъминласин.

5-модда. Ушбу Қонун расмий эълон қилинган кундан эътиборан кучга киради.

“Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонун лойиҳасига

ТАҚҚОСЛАМА ЖАДВАЛ

№	Амалдаги тахрир	Таклиф қилинаётган тахрир	Асос
Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекси			
1	Тўлдирилмоқда	<p>3¹-модда. Асосий тушунчалар</p> <p>Ушбу Кодексда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:</p> <p>Маъмурий суд ишларини юритиш (маъмурий судлов) – маъмурий судлар орқали қонунчиликда белгиланган процессуал қоидалар асосида оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни кўриб чиқиш, ҳал қилув қарори, ажрим, қарор шаклидаги суд ҳужжатларини қабул қилиш, уни шикоят, протест бўйича қайта кўриш, шунингдек, суд ҳужжатларини ижро этиш жараёни.</p> <p>Маъмурий иш – суд томонидан кўриб чиқилиши учун қабул қилинган маъмурий-ҳуқуқий ва бошқа оммавий-ҳуқуқий низолар, шунингдек ушбу низо билан боғлиқ материаллар.</p> <p>Манфаатдор шахс - маъмурий органнинг қарори ёки унинг мансабдор шахси ҳаракати (ҳаракатсизлиги) қаратилган фуқаро ёки юридик шахс ёхуд бундай қарор, ҳаракат (ҳаракатсизлик) ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига дахл этган бошқа шахс.</p>	<p>Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексга асосий атамаларнинг киритилиши фуқароларда асосий тушунчалар ҳақида тасаввур пайдо бўлишига, бошқа ишлар ўртасидаги фарқли жиҳатлар ойдинлашишига ва судга тааллуқлилик масалаларидаги чигалликлар юмшалишига олиб келади деб ҳисоблаймиз.</p>

	<p>Қарор - маъмурий орган ёки унинг мансабдор шахси томонидан яқка ёки коллегиял тарзда қабул қилинган ва муайян ҳуқуқий оқибат туғдирувчи ҳужжат.</p> <p>Маъмурий органлар ва улар мансабдор шахсларининг ҳаракатлари - қарор шаклида ифодаланмаган бўлса ҳам, бироқ манфаатдор шахслар ҳуқуқлари ва эркинликларини бузилишига олиб келган ёки уларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари амалга оширилишига тўсқинлик қилган юридик аҳамиятга эга фармойишлар.</p> <p>Маъмурий органлар ва улар мансабдор шахсларининг ҳаракатсизлиги - маъмурий орган ёки унинг мансабдор шахси зиммасига норматив-ҳуқуқий ва бошқа ҳужжатлар (лавозим йўриқномалари, низомлар, регламентлар, буйруқлар) билан юклатилган мажбуриятни бажармаслик.</p> <p>маъмурий органлар — маъмурий-ҳуқуқий фаолият соҳасида маъмурий бошқарув ваколати берилган органлар, шу жумладан давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, шунингдек ушбу фаолиятни амалга оширишга ваколатли бўлган бошқа ташкилотлар ва махсус тузилган комиссиялар.</p> <p>Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 9 декабрдаги ПФ-3358-сонли “Республика давлат бошқаруви органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 22 декабрдаги ПФ-3366-сонли “Хўжалик бошқаруви органлари</p>	
--	--	--

		тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони	
2	<p>11-модда. Тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги</p> <p>Маъмурий суд ишларини юритиш тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги асосида амалга оширилади.</p> <p>Суд холислик ва беғаразликни сақлаган ҳолда, тарафлар ўз процессуал мажбуриятларини бажариши ва ўзларига берилган ҳуқуқларни амалга ошириши учун зарур шароитлар яратиб беради.</p> <p>Суд маъмурий иш бўйича барча ҳақиқий ҳолатларни ҳар томонлама ва тўлиқ аниқлаш чораларини кўради.</p>	<p>11-модда. Тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги</p> <p>Маъмурий суд ишларини юритиш суднинг фаол ролини инобатга олиб, тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги асосида амалга оширилади.</p> <p>Суд холислик ва беғаразликни сақлаган ҳолда, тарафлар ўз процессуал мажбуриятларини бажариши ва ўзларига берилган ҳуқуқларни амалга ошириши учун зарур шароитлар яратиб беради.</p> <p>Суд маъмурий иш бўйича барча ҳақиқий ҳолатларни ҳар томонлама ва тўлиқ аниқлаш чораларини кўради.</p>	<p>Фуқаролик процессида томонлар юридик жиҳатдан тенг ва ўзаро тортишувчанлиги билан характерланади, яъни суд ишни кўриб чиқишда тарафлар томонидан тақдим қилинган далилларга таянади. Оммавий ҳуқуқий муносабатларда эса бир томонда фақат маъмурий органлар, яъни давлат органлари қатнашишини, субъектлар нотенглигини инобатга олган ҳолда, маъмурий суд ўз ташаббуси билан иш ҳолатларини кўриб чиқиши, тушунтиришлар, тарафлар келтирган далиллар билан чекланмаслиги, йўл қўйилган расмий хатоларни бартараф этиши, ноаниқ талабларни аниқлаштириши ва тушунтириши, тўлиқ бўлмаган фактларни тўлдириши ўринлидир. Шундагина, суд процесси тенглик ва тортишувчанлик принципларига амал қилинган ҳолда, адолатли равишда ўтади деб ҳисоблаймиз. Шунинг учун ҳам судга маъмурий иш бўйича барча ҳақиқий ҳолатларни ҳар томонлама ва тўлиқ аниқлаш чораларини кўриш ваколати тақдим қилинган. Бундан хулоса қилиш мумкинки, маъмурий суд иш юритуви бошқа ишларни кўриб чиқишдан тубдан фарқ қилади ва бунда соф шаклдаги тортишувчанлик қандайдир равишда мавжуд эмас. Маъмурий суд иш юритишда томонларнинг тортишувчанлиги ва тенглиги субъектлар муносабатларининг нотенгсизлигини мувозанатга келтириш</p>

			мақсадида суднинг фаол роли билан амалга оширилади.
3	<p>26-модда. Судга тааллуқли ишлар</p> <p>Маъмурий судга фуқаролар ва юридик шахсларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги, маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишлар тааллуқлидир, бундан Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига, фуқаролик ишлари бўйича судларга, иқтисодий судларга ва ҳарбий судларга тааллуқли ишлар мустасно.</p> <p>Қонун билан маъмурий судга тааллуқли ишлар жумласига бошқа ишлар ҳам киритилиши мумкин.</p> <p>Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, маъмурий суд ўзига тааллуқли ишларни фуқаролар, юридик шахслар ва маъмурий органлар, шунингдек ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амалга ошираётган чет</p>	<p>26-модда. Судга тааллуқли ишлар</p> <p>Маъмурий судга фуқаролар ва юридик шахсларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги, маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган барча ишлар тааллуқлидир, бундан Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига, фуқаролик ишлари бўйича судларга, иқтисодий судларга ва ҳарбий судларга тааллуқли ишлар мустасно.</p> <p>Чиқарилмоқда</p> <p>Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, маъмурий суд ўзига тааллуқли ишларни фуқаролар, юридик шахслар ва маъмурий органлар, шунингдек ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амалга ошираётган чет эл юридик шахслари, халқаро ташкилотлар, чет эл фуқаролари, фуқаролиги бўлмаган шахслар иштирокида кўради.</p> <p>Ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса фуқаролик ишлари бўйича судга тааллуқли бўлган бир нечта талаб бирлаштирилган тақдирда, барча талаблар маъмурий ишлар бўйича судда кўрилиши лозим.</p> <p>Ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса иқтисодий судга тааллуқли бўлган бир нечта талабни бирлаштиришга йўл қўйилмайди</p>	<p>Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига, фуқаролик ишлари бўйича судларга, иқтисодий судларга, ҳарбий судларга тааллуқли бўлмаган барча оммавий ҳуқуқий низоларни кўриш маъмурий судларнинг ваколати жумласига киритилиши ўринли деб ҳисоблаймиз. Агар биз маъмурий судлар барча оммавий ҳуқуқий низоларни кўришини белгиласак, шунда Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг 26-моддаси 2-қисмидаги “Қонун билан маъмурий судга тааллуқли ишлар жумласига бошқа ишлар ҳам киритилиши мумкин” деган жумлани олиб ташлаш керак. Шунингдек, айнан шу модданинг учинчи ва тўртинчи қисмларида белгиланган қоидалар маъмурий судларнинг барча оммавий ҳуқуқий низоларни кўришларига тўсқинлик яратади ва бу фуқароларнинг ортиқча оворагарчилигига ҳам сабабчи бўлмоқда. Назарий жиҳатдан оладиган бўлсак, оммавий-ҳуқуқий низоларда муносабат иштирокчиларидан бири сифатида фақат ҳокимият ваколатларига эга бўлган субъект намоён булади ҳамда муносабат иштирокчилари тенг эмас ва юқорида олимларнинг фикрлари, халқаро стандартлардан келиб чиқиб айтдикки, оммавий-ҳуқуқий низоларни хал этишнинг махсус тартиби мавжуд, яъни принциплари, иш олиб бориш тартиби, қатнашувчи шахслар, суднинг ишга позицияси бошқа судларга</p>

	<p>эл юридик шахслари, халқаро ташкилотлар, чет эл фуқаролари, фуқаролиги бўлмаган шахслар иштирокида кўради.</p> <p>Ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса фуқаролик ишлари бўйича судга тааллуқли бўлган бир нечта талаб бирлаштирилган тақдирда, барча талаблар фуқаролик ишлари бўйича судда кўрилиши лозим.</p> <p>Ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса иқтисодий судга тааллуқли бўлган бир нечта талабни бирлаштиришга йўл кўйилмайди.</p>		<p>нисбатан ўзгачадир. Ваҳоланки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 июльдаги “Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6034-сон Фармонида асосан, Ўзбекистон Республикаси Олий суди раисининг биринчи ўринбосари – маъмурий ишлар бўйича судлов хайъатининг раиси қилиб белгиланиши, шунингдек, жиноят, фуқаролик, иқтисодий судлар умумий юрисдикция судлари сифатида бирлаштирилиши, маъмурий судларни алоҳида чиқарилиши ҳам юқоридаги қонданинг мазмунан хатолигини билдиради. Бундан ташқари, Германия маъмурий қонунчилигини ўрганишимиз натижасида барча оммавий ҳуқуқий низолар маъмурий судларда кўрилиши тартибидан келиб чиқиб, айнан шу амалиётни миллий қонунчилигимизда кўллаш мақсадга мувофиқ. Шуларни инобатга олиб, ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса фуқаролик ишлари бўйича судга тааллуқли бўлган бир нечта талаб бирлаштирилган тақдирда, барча талаблар фуқаролик ишлари бўйича судда кўрилиши лозимлиги мазмунан, моҳиятан ҳамда назарий жиҳатдан нотўғри ҳисобланади. Аксинча, бу ваколатни маъмурий судларга беришимиз ўринли бўлади.</p>
4	<p>186-модда. Маъмурий органнинг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органининг, улар</p>	<p>186-модда. Маъмурий органнинг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органининг, улар мансабдор шахсларининг қарори,</p>	<p>Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг 186-моддаси ҳамда Ўзбекистон</p>

<p>мансабдор шахсларининг қарори, ҳаракати (ҳаракатсизлиги) устидан ариза (шикоят) билан судга мурожаат этиш муддатлари</p> <p>Агар ушбу Кодексда ёки ўзга қонунларда бошқа муддатлар белгиланмаган бўлса, маъмурий органнинг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органининг, улар мансабдор шахсларининг қарори, ҳаракати (ҳаракатсизлиги) устидан ариза (шикоят) манфаатдор шахсга ўзининг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги тўғрисида маълум бўлган пайтдан эътиборан уч ой ичида судга берилиши мумкин.</p> <p>Давлат ижрочисининг қарорини ҳақиқий эмас, ҳаракатларини (ҳаракатсизлигини) қонунга хилоф деб топиш тўғрисидаги ариза (шикоят) манфаатдор шахсга ўзининг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги тўғрисида маълум бўлган пайтдан эътиборан ўн кун ичида судга берилиши мумкин.</p> <p>Ариза (шикоят) беришнинг узрли сабабга кўра ўтказиб</p>	<p>ҳаракати (ҳаракатсизлиги) устидан ариза (шикоят) билан судга мурожаат этиш муддатлари</p> <p>Агар ушбу Кодексда ёки ўзга қонунларда бошқа муддатлар белгиланмаган бўлса, маъмурий органнинг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органининг, улар мансабдор шахсларининг қарори, ҳаракати (ҳаракатсизлиги) устидан ариза (шикоят) манфаатдор шахсга ўзининг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги тўғрисида маълум бўлган пайтдан эътиборан уч ой ичида судга берилиши мумкин.</p> <p>Давлат ижрочисининг қарорини ҳақиқий эмас, ҳаракатларини (ҳаракатсизлигини) қонунга хилоф деб топиш тўғрисидаги ариза (шикоят) манфаатдор шахсга ўзининг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги тўғрисида маълум бўлган пайтдан эътиборан икки ой ичида судга берилиши мумкин.</p> <p>Ариза (шикоят) беришнинг узрли сабабга кўра ўтказиб юборилган муддати суд томонидан тикланиши мумкин.</p>	<p>Республикаси “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида”ги қонуннинг 86¹-моддасида давлат ижрочисининг қарори, ҳаракати (ҳаракатсизлиги) устидан ўн кунлик муддатда шикоят қилиш муддати белгиланган.</p> <p>Ҳозирда давлат ижрочиси билан боғлиқ ишларни кўриш жараёнида давлат ижрочилари томонидан чиқарилган қарор нусхалари тарафларга ўз вақтида берилмаётганлиги ёки умуман берилмаганлиги ҳолатлари учрамоқда. Шунингдек давлат ижрочиси томонидан амалга оширилган ҳаракатлар тўғрисида тарафлар умуман беҳабар қолмоқда, баъзи ҳолларда ижро иши тамомлангандан кейин ҳам манфаатдор шахслар томонидан ҳуқуқи бузилганлиги юзасидан давлат ижрочисининг қарори, ҳаракати (ҳаракатсизлиги) устидан шикоят ариза бермоқда.</p> <p>Амалдаги қонунчиликда эса 10 кунлик муддат берилган бўлиб, манфаатдор шахс томонидан қарор нусхасини олиб, шикоят ариза ёзиб уни судга топширгунига қадар 10 кунлик муддат ўтиб кетмоқда, натижада аризачиларнинг имкониятлари анча чекланмоқда.</p> <p>Ваҳоланки, маъмурий судга топширилаётган аризаларнинг кўпчилиги шикоят қилиш муддати ўтказилиб юборилиб тақдим қилинмоқда. Натижада, суд томонидан шикоят қилиш муддатини тиклаш ёки жавобгар томонидан шикоят аризага нисбатан муддатни</p>
---	--	--

	юборилган муддати суд томонидан тикланиши мумкин.		қўллаб шикоятни қаноатлантиришни рад этиш ҳақида илтимосномалар қўпаймоқда.
5	Тўлдирилмоқда	21¹-боб. Маъмурий процесда фуқаровий даъво. Бошқа мулкӣ ва маънавий ундиришлар ...	<p>Халқаро принцип ҳисобланган самарали ҳуқуқӣ ҳимояни миллий қонунчиликка тўлақонли татбиқ қилишимиз ўринли ҳисобланади. Чунки самарали ҳуқуқӣ ҳимоя қилиш принципи судга нафақат маъмурий ариза (шикоят)нинг моҳиятини кўриб чиқиш, балки маъмурий ариза (шикоят) қаноатлантирилгандан кейин қандайдир товон пули(зарарни ундириш) тайинлаш ваколатига эга бўлиш имкониятини яратади. Халқаро миқёсда қоида тариқасида, компенсация тайинлаш алоҳида қарор орқали амалга оширилади. Бу қоидани ўрнатишимиз ва маъмурий судларга тааллуқли ишлар қаторига зарарни ундиришни қўшишимиз орқали жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари янада таъминланади, ортиқча вақт сарфлашлар олди олинади. Зеро, бу ҳолат ҳозирда фуқаролик судлари ваколати доирасида бўлганлиги сабабли маъмурий судлар орқали ҳал этилган ишларнинг зарарни ундиришга оид қисми учун жисмоний ва юридик шахслар алоҳида тартибда фуқаролик судларига мурожаат қилишларига тўғри келмоқда.</p> <p>Бунда агар шахс маъмурий иш билан биргаликда етказилган мулкӣ ва маънавий зиённи қоплаш масаласини ҳам келтирган бўлса, маъмурий судлар томонидан кўриб чиқилиши мумкинлиги, агар бундай талаб</p>

			<p>келтирилмаган бўлса, фуқаролик судларига мурожаат қилиниши мумкинлигини белгилаш лозим.</p> <p>Бундан ташқари, ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса фуқаролик ишлари бўйича судга тааллуқли бўлган талаблар бирлаштирилган тақдирда, барча талаблар маъмурий судда кўрилишини белгилашимиз ҳам ушбу ўзгартиришнинг келиб чиқишига асос бўлиб хизмат қилади ва бу юқоридаги ўзгартиришнинг мантиқий давоми саналади.</p> <p>Бу каби амалиёт Аргентина, Грузия, Италия, Хитой, Испания, Латвия, Литва, Португалия, Армения, Болгария, Ҳиндистон, Франция, Украина, Эстония каби хорижий давлатларда йўлга қўйилган.</p>
6	<p>127-модда. Иш кўзғатиш асослари</p> <p>Суд:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) манфаатдор шахсларнинг; 2) прокурорнинг; 3) давлат органлари ва бошқа шахслар юридик шахслар ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан кўриқланадиган манфаатларини, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида қонун бўйича судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлган ҳолларда, шу давлат органларининг ва бошқа шахсларнинг аризалари бўйича иш кўзғатади. 	<p>127-модда. Иш кўзғатиш асослари</p> <p>Суд:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) манфаатдор шахсларнинг; 2) прокурорнинг; 3) давлат органлари ва бошқа шахслар юридик шахслар ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан кўриқланадиган манфаатларини, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида қонун бўйича судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлган ҳолларда, шу давлат органларининг ва бошқа шахсларнинг аризалари бўйича иш кўзғатади. <p>Қонунда назарда тutilган ҳоллардан ва маъмурий шикоятни кўриб чиқишга ваколатли бўлган юқори турувчи маъмурий орган мавжуд бўлмаган ҳоллардан ташқари,</p> 	<p>Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислохотлар концепцияси тасдиқланган бўлиб, унда, ижро этувчи ҳокимият органлари ва уларнинг мансабдор шахсларининг қарорлари ва ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан юқори турувчи органларга шикоят қилиш тартибини такомиллаштириш, низоларни судгача ҳал қилиш усули сифатида жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини коллегиял эшитиш механизмларини жорий этиш орқали маъмурий адлия тизимини ривожлантириш ечилиши лозим бўлган долзарб масала сифатида келтирилган, лекин ҳанузгача “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида”ги қонун ишлаб чиқилганига қарамай, унинг ишлаш механизми ўз ўрнига тушиб кета</p>

<p>шахсларнинг аризалари бўйича иш қўзғатади. Тўлдирилмоқда</p>	<p>суд фақатгина маъмурий аризани (шикоятни) юқори турувчи маъмурий орган кўриб чиққан тақдирдагина иш юритишга қабул қилиши ва иш қўзғатиши мумкин.</p>	<p>олмаган. Чунки бизда маъмурий процедуралар ва маъмурий судлов ишларини юритишнинг боғлиқлиги мавжуд эмас, маъмурий процедуралар принципларига, уларнинг тартибига амал қилинмайди, аҳолининг аксарияти маъмурий тартиб-таомиллар ҳақида тушунчага эга бўлмаганлиги сабабли кўп ишлар суд йўли билан ҳал бўлади. Шу мақсадда маъмурий адлия тизимини ривожлантириш учун маъмурий акт юзасидан манфаатдор шахс шикоят ёки ариза билан мурожаат этмоқчи бўлганда аввал юқори турувчи маъмурий органга мурожаат этиши мажбурийлиги тизимини йўлга қўйса мақсадга мувофиқ бўларди деган фикрдамиз.</p> <p>Бу борада Ҳ.Фентоннинг таъкидлашича, маъмурий судга мурожаат қилишдан аввал маъмурий тартибда шикоят қилиш талаби (exhaustion) давлатлар маъмурий ҳуқуқида кенг тарқалганини кўриш мумкин. Бироқ МДҲ давлатларида бундай талабнинг йўқлигига асосий сабаб маъмурий органлар томонидан маъмурий шикоятларни кўриб чиқиш стандартларининг йўқлиги, маъмурий органлар фуқаролар ҳуқуқларини ҳимоя қилиши бўйича етарли ишончнинг мавжуд эмаслиги каби омиллар санаб ўтилади.</p> <p>Ҳақиқатдан ҳам бир қарашда маъмурий тартибда судгача шикоят қилишнинг мажбурий тартибининг ўрнатилиши кўпгина ижобий жиҳатларга эга. Маъмурий орган ўз хатоларини тузатиши, юқори турувчи орган эса тегишли мониторинг олиб бориши ва энг асосийси</p>
--	---	---

			маъмурий актнинг мақсадга мувофиқлик ва тўғрилиги юзасидан қайта кўриш ва баҳолашга имкон бўлади
7	<p>92-модда. Дастлабки ҳимоя чораларини кўриш асослари</p> <p>Ишда иштирок этувчи шахснинг аризасига кўра суд, агар:</p> <p>1) маъмурий иш бўйича ҳал қилув қарори қабул қилингунига қадар аризачининг ёки манфаатида ариза берилган шахснинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилишининг аниқ хавфи мавжуд бўлса;</p> <p>2) аризачининг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини бундай чоралар кўрмай туриб, ҳимоя қилиш мумкин бўлмаса ёки қийин бўлса дастлабки ҳимоя чораларини кўриши мумкин.</p>	<p>92-модда. Дастлабки ҳимоя чораларини кўриш асослари</p> <p>Ишда иштирок этувчи шахснинг аризасига кўра ёки суд ўзининг ташаббуси билан, агар:</p> <p>1) маъмурий иш бўйича ҳал қилув қарори қабул қилингунига қадар аризачининг ёки манфаатида ариза берилган шахснинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилишининг аниқ хавфи мавжуд бўлса;</p> <p>2) аризачининг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини бундай чоралар кўрмай туриб, ҳимоя қилиш мумкин бўлмаса ёки қийин бўлса дастлабки ҳимоя чораларини кўриши мумкин.</p>	<p>Бунинг натижасида аризачига етказилаётган зарарнинг ўз ўрнида олдиндан бартараф қилинишига эрилишиши мумкин. Ваҳоланки, аризачи дастлабки ҳимоя чоралари ҳақида маълумотга эга бўлмаслиги мумкин, шу ҳолатда, суд вақтида фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга тўлақонли ҳақли деб ўйлаймиз.</p>
8	<p>98-модда. Дастлабки ҳимоя чораларини бекор қилиш</p> <p>Дастлабки ҳимоя чоралари ишни кўраётган суд томонидан ишда иштирок этувчи шахснинг илтимосномасига кўра бекор қилиниши мумкин.</p> <p>Дастлабки ҳимоя чораларини бекор қилиш тўғрисидаги масала</p>	<p>98-модда. Дастлабки ҳимоя чораларини бекор қилиш</p> <p>Дастлабки ҳимоя чоралари ишни кўраётган суд томонидан ишда иштирок этувчи шахснинг илтимосномасига кўра ёки суднинг ташаббуси билан бекор қилиниши мумкин</p> <p>Дастлабки ҳимоя чораларини бекор қилиш тўғрисидаги масала суд мажлисида ҳал қилинади. Ишда иштирок этувчи шахслар мажлисининг вақти</p>	<p>Дастлабки ҳимоя чораларини суд ўз ташаббуси билан қўллаганидан кейин, агар бунга зарурат бўлса, суд ўз ташаббусига кўра уни ўз вақтида бекор қилиш ваколатига ҳам эга бўлиши керак деб ҳисоблаймиз. Бу МСИЮтК 92-моддасига киритилган ўзгартишнинг мантиқий давоми ҳисобланади.</p>

<p>суд мажлисида ҳал қилинади. Ишда иштирок этувчи шахслар мажлисининг вақти ва жойи тўғрисида ушбу Кодекснинг 124-моддасида назарда тутилган тартибда хабардор қилинади. Бироқ уларнинг келмаганлиги дастлабки ҳимоя чораларини бекор қилиш тўғрисидаги масалани кўриб чиқишга тўсқинлик қилмайди.</p> <p>Дастлабки ҳимоя чораларини бекор қилиш тўғрисидаги масалани кўриб чиқиш натижалари бўйича ажрим чиқарилади.</p> <p>Ажримнинг кўчирма нусхаси ишда иштирок этувчи шахсларга у чиқарилган кундан кейинги кундан кечиктирмасдан юборилади.</p> <p>Ариза (шикоят) қаноатлантирилган тақдирда, дастлабки ҳимоя чоралари суд ҳужжати амалда ижро этилгунига қадар ўз кучини сақлайди.</p> <p>Аризани (шикоятни) қаноатлантириш рад этилган, ариза (шикоят) кўрмасдан қолдирилган, иш юритиш тугатилган ҳолларда, дастлабки ҳимоя чоралари тегишли суд қарори қонуний кучга киргунига</p>	<p>ва жойи тўғрисида ушбу Кодекснинг 124-моддасида назарда тутилган тартибда хабардор қилинади. Бироқ уларнинг келмаганлиги дастлабки ҳимоя чораларини бекор қилиш тўғрисидаги масалани кўриб чиқишга тўсқинлик қилмайди.</p> <p>Дастлабки ҳимоя чораларини бекор қилиш тўғрисидаги масалани кўриб чиқиш натижалари бўйича ажрим чиқарилади.</p> <p>Ажримнинг кўчирма нусхаси ишда иштирок этувчи шахсларга у чиқарилган кундан кейинги кундан кечиктирмасдан юборилади.</p> <p>Ариза (шикоят) қаноатлантирилган тақдирда, дастлабки ҳимоя чоралари суд ҳужжати амалда ижро этилгунига қадар ўз кучини сақлайди.</p> <p>Аризани (шикоятни) қаноатлантириш рад этилган, ариза (шикоят) кўрмасдан қолдирилган, иш юритиш тугатилган ҳолларда, дастлабки ҳимоя чоралари тегишли суд қарори қонуний кучга киргунига қадар ўз кучини сақлайди. Бироқ суд кўрсатилган ҳужжатларни қабул қилиш билан бир вақтда ёки улар қабул қилинганидан кейин дастлабки ҳимоя чораларини бекор қилиш ҳақида ажрим чиқариши мумкин.</p> <p>Дастлабки ҳимоя чораларини бекор қилиш тўғрисидаги ажрим устидан шикоят қилиниши (протест келтирилиши) мумкин.</p>	
---	---	--

	<p>қадар ўз кучини сақлайди. Бирок суд кўрсатилган ҳужжатларни қабул қилиш билан бир вақтда ёки улар қабул қилинганидан кейин дастлабки ҳимоя чораларини бекор қилиш ҳақида ажрим чиқариши мумкин.</p> <p>Дастлабки ҳимоя чораларини бекор қилиш тўғрисидаги ажрим устидан шикоят қилиниши (протест келтирилиши) мумкин.</p>		
Ўзбекистон Республикаси “Прокуратура тўғрисида”ги қонуни			
1	<p>4-модда. Прокуратура органлари фаолиятининг асосий йўналишлари</p> <p>Прокуратура органлари ўз фаолиятини қуйидаги асосий йўналишлар бўйича амалга оширади:</p> <p>вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш;</p> <p>фуқаронинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини таъминлашга</p>	<p>4-модда. Прокуратура органлари фаолиятининг асосий йўналишлари</p> <p>Прокуратура органлари ўз фаолиятини қуйидаги асосий йўналишлар бўйича амалга оширади:</p> <p>вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш;</p> <p>фуқаронинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини таъминлашга қаратилган қонунлар ижроси устидан назорат қилиш;</p> <p>Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларида, вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг ҳарбий тузилмаларида қонунларга риоя этилиши устидан назорат қилиш;</p> <p>тезкор-қидирув фаолиятни, терговга қадар текширувни, суриштирувни, дастлабки терговни</p>	<p>Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг 46-моддасида прокурорнинг оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларда иштироки масаласи, ариза тақдим этиш тартиби, ундан воз кечиш каби масалалар ёритилганига қарамадан, “Прокуратура тўғрисида”ги қонуннинг прокуратура органлари фаолиятининг асосий йўналишларида прокурорнинг маъмурий ишларда иштироки ёритилмаган.</p>

<p>қаратилган қонунлар ижроси устидан назорат қилиш; Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларида, вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг ҳарбий тузилмаларида қонунларга риоя этилиши устидан назорат қилиш; тезкор-қидирув фаолиятни, терговга қадар текширувни, суриштирувни, дастлабки терговни амалга оширадиган органлар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш ҳамда уларнинг жиноятчиликка қарши кураш борасидаги фаолиятини мувофиқлаштириш; жиноятлар юзасидан дастлабки тергов олиб бориш; судларда жиноят ишлари кўриб чиқиладиганда давлат айбловини қувватлаш, судларда фуқаролик ишларини, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни ҳамда иқтисодий низоларни кўришда иштирок этиш, қонунларга зид бўлган суд ҳужжатларига протест келтириш; солиқ интизомини мустаҳкамлашга, солиқ, валюта соҳасидаги жиноятлар ва ҳуқуқбузарликларга қарши</p>	<p>амалга оширадиган органлар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш ҳамда уларнинг жиноятчиликка қарши кураш борасидаги фаолиятини мувофиқлаштириш; жиноятлар юзасидан дастлабки тергов олиб бориш; судларда жиноят ишлари кўриб чиқиладиганда давлат айбловини қувватлаш, судларда фуқаролик ишларини, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни, маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган ишларни ҳамда иқтисодий низоларни кўришда иштирок этиш, қонунларга зид бўлган суд ҳужжатларига протест келтириш; солиқ интизомини мустаҳкамлашга, солиқ, валюта соҳасидаги жиноятлар ва ҳуқуқбузарликларга қарши курашга, шунингдек давлатга етказилган иқтисодий зарарни қоплашга қаратилган қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш; ушлаб турилганларни, қамоққа олинганларни сақлаш жойларида, жиноий жазоларни ва жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чораларини ижро этиш чоғида қонунларга риоя этилиши устидан назорат қилиш; қонун ижодкорлиги фаолиятида ҳамда жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ишида иштирок этиш.</p>	
--	--	--

<p>курашга, шунингдек давлатга етказилган иқтисодий зарарни қоплашга қаратилган қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш; ушлаб турилганларни, қамоққа олинганларни сақлаш жойларида, жиноий жазоларни ва жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чораларини ижро этиш чоғида қонунларга риоя этилиши устидан назорат қилиш; қонун ижодкорлиги фаолиятида ҳамда жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ишида иштирок этиш.</p>		
---	--	--

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси
магистратура тингловчиси Мингбоев Шохрух Баходир ўғлининг
“Оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишларни
кўриб чиқиш: қиёсий-ҳуқуқий таҳлил” мавзусидаги магистрлик
диссертацияси бўйича Сўровномаси

1. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни “маъмурий иш”, оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишни “маъмурий низо” деб аташ тўғри деб ўйлайсизми?
 - Ҳа, тўғри
 - Йўқ, нотўғри
 - Бошқа фикрдаман
 - Билмайман
2. Маъмурий суд иш юритуви тўғрисидаги кодексда оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишлар атамасига таъриф берилишига муносабатингиз қандай?
 - Ижобий
 - Салбий
 - Бошқа фикрдаман
 - Билмайман
3. Фуқаролик процессида томонлар юридик жиҳатдан тенг ва ўзаро тортишувчанлиги билан характерланади, яъни суд ишни кўриб чиқишда тарафлар томонидан тақдим қилинган далилларга таянади. Оммавий ҳуқуқий низоларда эса бир томонда фақат маъмурий органлар, яъни давлат органлари қатнашишини, субъектлар нотенглигини инобатга олган ҳолда, маъмурий суд ўз ташаббуси билан иш ҳолатларини кўриб чиқиши, тушунтиришлар, тарафлар келтирган далиллар билан чекланмаслиги, йўл қўйилган расмий хатоларни бартараф этиши, ноаниқ талабларни аниқлаштириши ва тушунтириши, тўлиқ бўлмаган фактларни тўлдириши керак деб ўйлайсизми?

- Ҳа, шундай фикрдаман
 - Йўқ
 - Билмайман
4. Маъмурий суд иш юритуви бошқа ишларни кўриб чиқишдан тубдан фарқ қилади ва бунда соф шаклдаги тортишувчанлик қандайдир равишда мавжуд эмас. Маъмурий суд иш юритишда томонларнинг тортишувчанлиги ва тенглиги субъектлар муносабатларининг нотенгсизлигини мувозанатга келтириш мақсадида суднинг фаол роли билан амалга оширилиши кераклигига муносабатингиз қандай?
- Ижобий
 - Салбий
 - Бошқа фикрдаман
 - Билмайман
5. Фуқаролар ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан кўриқланадиган манфаатларини бузадиган қарорлар, ҳаракатлар натижасида етказилган мулкӣ ва маънавий зиённи қоплаш масаласини Маъмурий суд томонидан кўриб чиқилиши ўрнатилишига муносабатингиз қандай?
- Ижобий
 - Салбий
 - Бошқа фикрдаман
 - Билмайман
6. Ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса фуқаролик ишлари бўйича судга тааллуқли бўлган бир нечта талаб бирлаштирилган тақдирда, барча талаблар фуқаролик ишлари бўйича судда кўрилиши лозимлиги мазмунан, моҳиятан ҳамда назарий жиҳатдан тўғри деб ўйлайсизми?
- Тўғри
 - Нотўғри

- Бошқа фикрдаман
 - Билмайман
7. Ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса фуқаролик ишлари бўйича судга тааллуқли бўлган бир нечта талаб бирлаштирилган тақдирда, барча талаблар маъмурий судда кўрилишига муносабатингиз қандай?
- Ижобий
 - Салбий
 - Бошқа фикрдаман
 - Билмайман
8. Маъмурий суд иш юритуви тўғрисидаги кодекснинг 26-моддаси иккинчи қисмидаги “Қонун билан маъмурий судга тааллуқли ишлар жумласига бошқа ишлар ҳам киритилиши мумкин” деган жумла нотушунмовчиликларга сабабчи бўлиши мумкинми?
- Ҳа, албатта
 - Йўқ, бўлмайди
 - Бошқа фикрдаман
 - Билмайман
9. Германия ва АҚШ тажрибасидан келиб чиқиб, Маъмурий судларга мурожаат этиш учун шахс аввал юқори турувчи органга ариза билан мурожаат этиши лозимлиги белгиланишига муносабатингиз қандай? Бу Маъмурий ислохотлар концепциясида назарда тутилган маъмурий адлия тизимини ривожлантиришга ўз ҳиссасини қўшади деб ўйлайсизми?
- Ижобий, ҳа қўшади
 - Салбий, йўқ қўшмайди
 - Ижобий, лекин қўшмайди деб ўйлайман
 - Бошқа фикрдаман

10. Маъмурий процедуралар ва маъмурий суд иш юритуви бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиши керак деб ўйлайсизми?

- Ҳа, албатта
- Йўқ, ундай эмас
- Бошқа фикрдаман
- Билмайман

11. Иқтисодий суд томонидан берилган ижро ҳужжати бўйича давлат ижрочисининг чиқарган қарори устидан ундирувчи ёки қарздор томонидан ижро ҳужжатини берган иқтисодий судга ёки бўйсунув тартибида юқори турувчи органга, мансабдор шахсга, қарор чиқарилганлиги ҳақида хабар қилинган кундан эътиборан ўн кунлик муддатда, қолган ҳолларда эса шу муддатда умумий юрисдикция судига шикоят берилиши тўғри деб ўйлайсизми?

- Ҳа, тўғри
- Йўқ, нотўғри
- Бошқа фикрдаман
- Билмайман

12. Амалдаги қонунчиликда эса ўзаро боғлиқ бўлиб, бири маъмурий судга, бошқаси эса иқтисодий судга тааллуқли бўлган бир нечта талабни бирлаштиришга йўл қўйилмайди. Юқоридаги ҳолат бўйича ижро ишлари б ижро ишига бирлаштирилса, ноаниқликни келтириб чиқармайдими?

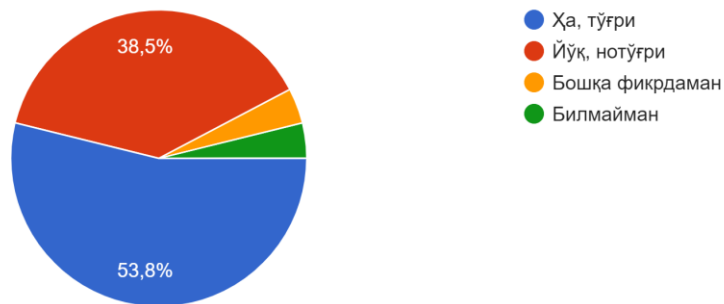
- Ҳа, келтириб чиқаради
- Йўқ, келтириб чиқармайди
- Билмайман

13. Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг 186-моддасидаги давлат ижрочисининг қарори, ҳаракати (ҳаракатсизлиги) устидан шикоят қилишнинг ўн кунлик муддатини узайтирилишига муносабатингиз қандай?

- Ижобий
- Салбий
- Бошқа фикрдаман
- Билмайман

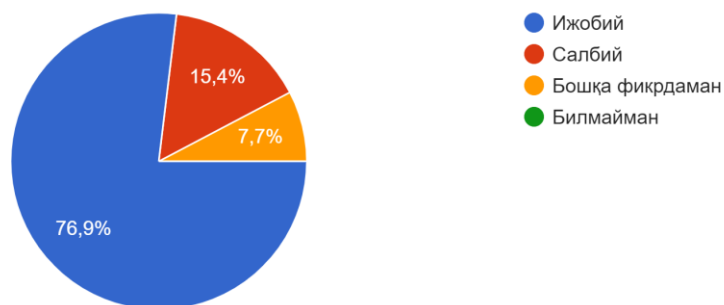
1. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни “маъмурий иш”, оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишни “маъмурий низо” деб аташ тўғри деб ўйлайсизми?

26 ответов

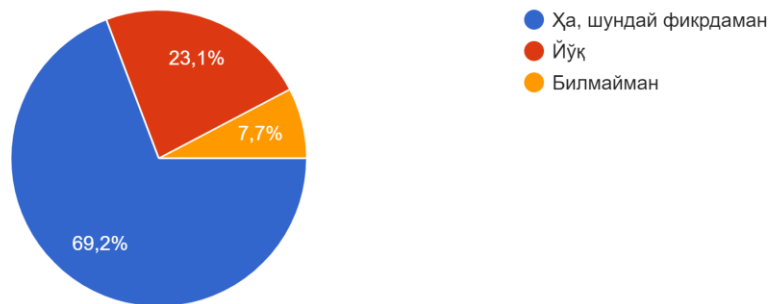

2. Маъмурий суд иш юритуви тўғрисидаги кодексда оммавий ҳуқуқий низолардан келиб чиқадиган маъмурий ишлар атамасига таъриф берилишига муносабатингиз қандай?

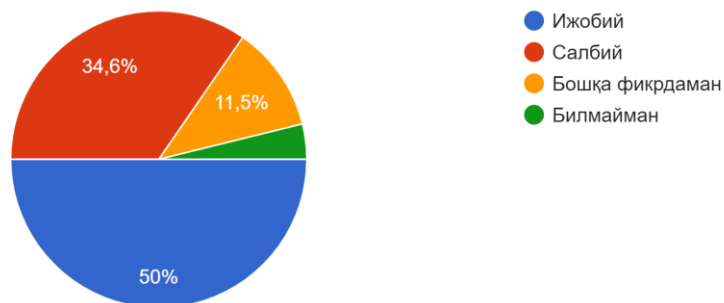
26 ответов

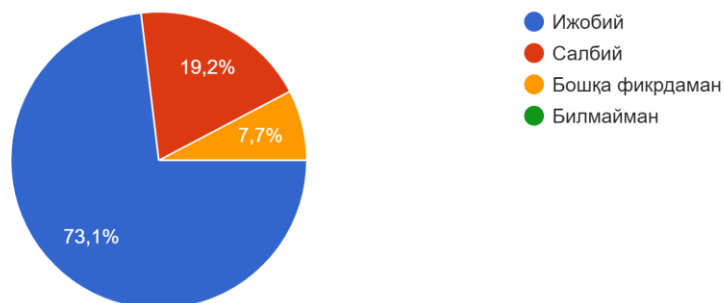
3. Фуқаролик процессида томонлар юридик жиҳатдан тенг ва ўзаро тортишувчанлиги билан характерланади, яъни суд ишни кўриб чиқишда... фактларни тўлдириши керак деб ўйлайсизми?
26 ответов

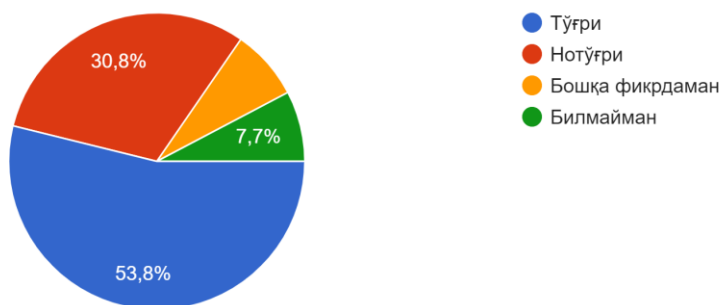
4. Маъмурий суд иш юритуви бошқа ишларни кўриб чиқишдан тубдан фарқ қилади ва бунда соф шаклдаги тортишувчанлик қандайдир рави...рилиши кераклигига муносабатингиз қандай?
26 ответов

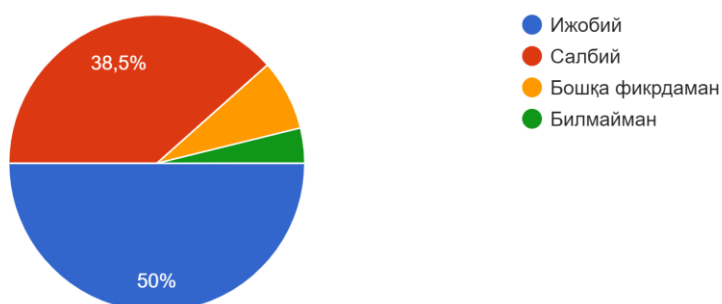
5. Фуқаролар ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини бузадиган қарорлар, ҳаракатл...илиши ўрнатилишига муносабатингиз қандай?
26 ответов

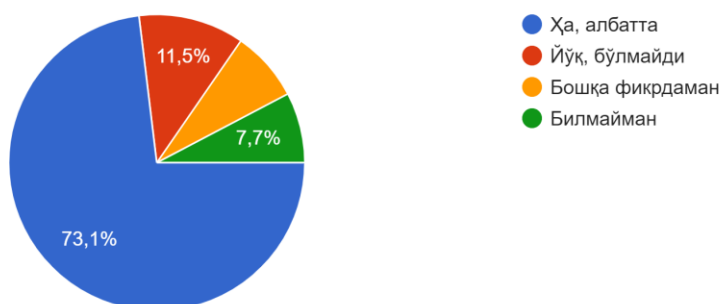
6. Ұзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса фуқаролик ишлари бўйича судга тааллуқли бўлган бир нечта тала...амда назарий жиҳатдан тўғри деб ўйлайсизми?
26 ответов

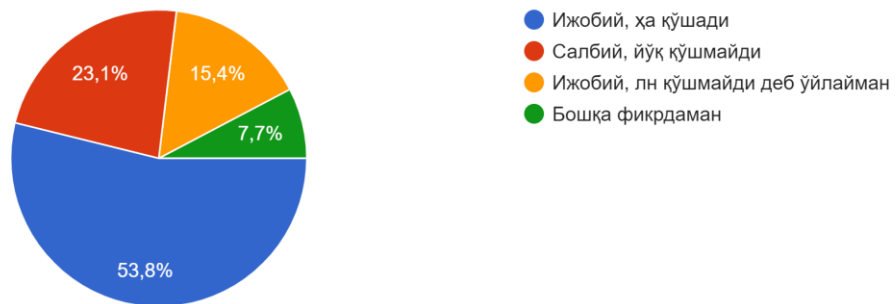
7. Ұзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари маъмурий судга, бошқалари эса фуқаролик ишлари бўйича судга тааллуқли бўлган бир нечта тал...рий судда кўрилишига муносабатингиз қандай?
26 ответов

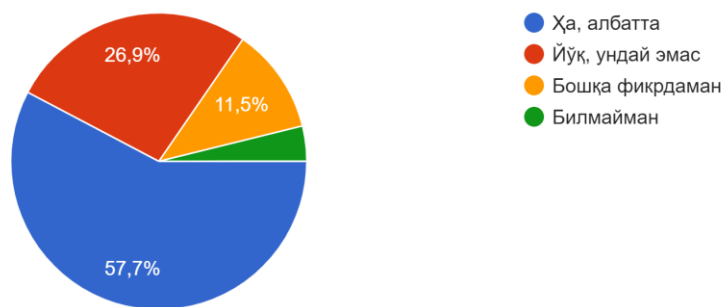
8. Маъмурий суд иш юритуви тўғрисидаги кодекснинг 26-моддаси иккинчи қисмидаги “Қонун билан маъмурий судга тааллуқли ишл...шунмовчиликларга сабабчи бўлиши мумкинми?”
26 ответов

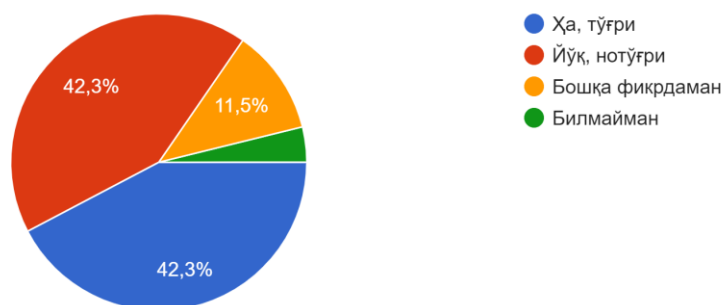
9. Германия ва АҚШ тажрибасидан келиб чиқиб, Маъмурий судларга мурожаат этиш учун шахс аввал юқори турувчи органга ариза била...тиришга ўз ҳиссасини қўшади деб ўйлайсизми?
26 ответов

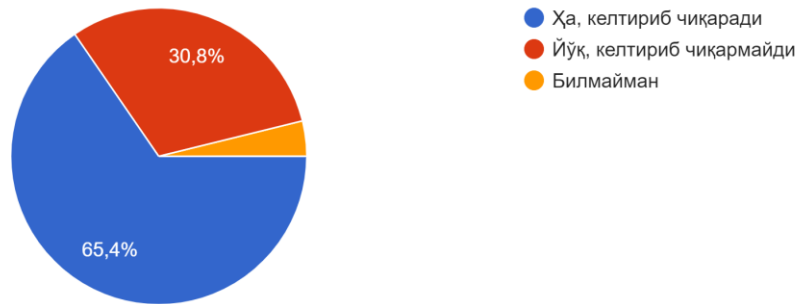
11. Маъмурий процедуралар ва маъмурий суд иш юритуви бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиши керак деб ўйлайсизми?
26 ответов

12. Иқтисодий суд томонидан берилган ижро ҳужжати бўйича давлат ижрочисининг чиқарган қарори устидан ундирувчи ёки қарзд...удига шикоят берилиши тўғри деб ўйлайсизми?
26 ответов

13. Амалдаги қонунчиликда эса ўзаро боғлиқ бўлиб, бири маъмурий судга, бошқаси эса иқтисодий судга тааллуқли бўлган бир нечта ...тирилса, ноаниқликни келтириб чиқармайдими?
26 ответов

14. Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг 186-моддасидаги давлат ижрочисининг қарори, ҳаракати (ҳаракатсизли...тини узайтирилишига муносабатингиз қандай?
26 ответов

